

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

А. С. НАШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

المتحف الزكية فى اللغة التركيه

АТТУҲФАТУЗ ЗАКИЯТУ
ФИЛЛУҒАТИТ ТУРКИЯ

[ТУРКИЙ ТИЛ (ҚИПЧОҚ ТИЛИ)
ҲАҚИДА НОЁБ ТУҲФА]

ЎЗБЕКИСТОН ССР „ФАН“ НАШРИЁТИ

ТОШКЕНТ — 1968

Китобда қиччоқ тилининг фонетика, морфология ва лексикасининг асосий хусусиятлари баён этилган. Ёдгорлик туркий тиллар тарихини ўрганишда катта илмий аҳамиятга эга.

Асар туркологлар, ўқитувчилар, илмий ходимлар ва туркий халқлар тиллари тарихи билан қизиқувчи кишиларга мўлжалланган.

Таржимон ва нашрга тайёрловчи *С. М. Муталлибов*
Масъул муҳаррир *Ф. Абдуллаев*

БИР НЕЧА СЎЗ

Туркий халқлар, шу жумладан туркий тиллар бенихоят мураккаб ҳаёт йўлларини кечирдилар. Араб истилочилари даврида айрим асарларгина эмас, туркий тилдаги бошқа ҳужжатлар ҳам ўтга ёқилди.

Мўғуллар истилоси даври туркий тилларни сиқиб чиқариш, мўғуллаштириш каби ўта ҳужум даври бўлди. У даврларда феодал жамият тузумига хос узлуксиз талон-торож ҳаракатлари туркий халқлар бошига катта фожиалар келтирган бўлса туркий тиллар учун ҳам бенихоят зарарли таъсир кўрсатди. Лекин XIII—XIV асрларда юзага келган ижтимоий, иқтисодий омиллар талаби билан маданий ҳаётда алоҳида ўзгариш рўй берди. Бу даврда асосан диний, схоластик дунёқараш ҳукмрон бўлса-да, дунёвий адабиёт ҳам бирмунча ривожланиб юксак бадиий асарлар юзага кела бошлади. Мана шуларнинг ҳаммаси, биринчи галда, турмушда алоқа қуроли бўлган тилнинг аҳамиятини янада яққол аниқлаб берди. Тилга қизиқиш, уни ўрганишга интилиш кучайди. Натижада бир қанча тилшунос олимлар етишиб чиқиб, тил ҳақида ўнлаб лугат ва грамматик асарлар юзага келди¹. Лекин

-
- الدرة المضئة فى اللغة التركمية¹ Кашфуззунун, I жилд 486;
اطواق الذهب 118;
انحورج فى النحو 161;
تحفة الملوك 236;
ترجمان المترجم بمنتهى الارب فى
لغة الترك و العجم 279;
اللسان العربى و الفارسى و التركى
و المغولى 202;

туркологияга доир бу олтин фондлар ҳануз етарли ўргачилмаган. Қўлингиздаги «Аттуҳфа» асари ҳам, мана шу даврда юзага келиб ўзининг мундарижа моҳияти билан туркология соҳасида муҳим ўринни эгаллайди.

Маълумки, у даврда туркий тил ҳақида асар ёзиш жуда қийин ва оғир эди. Тил ҳақида асар ёзиш учун ёлғиз тил билиш, тил фактларини изоҳлаб бера олишгина кифоя қилмас, бунинг устига у давр қабила тилларини ҳам аниқлаб чиқиш зарур эди. «Тухфа»нинг муаллифи мана шу заруратни тўғри ҳисобга олган ҳолда қабила тилларини ўрганнишга киришди. Лекин бу соҳа жуда чалкаш ва қийин эди. Бу даврдаги қабилаларнинг ҳар бирини аниқлаб қийёслаб бериш бениҳоят мушкул эди. Шунинг учун асар муаллифи бир-икки илғор қабила тилини изоҳлаш билангина чекланишни мувофиқ топди. У ёзади:

و جعلت الاعتماد فيه على اللغة القفجاقية لانها كثرة الاستعمال
ولم اذكر اللغة التركمانية الا عند الضرورة فاقول قبل

Мен бу асарда қипчоқ тили (хусусиятлари)га асосландим. Чунки энг қўлланадиган тил (илғор тил) — қипчоқ тилидир. Туркман тилини бу ишда баён қилмадим, фақат жуда зарур бўлгандагина кўрсатдим, шунда ҳам «қўйла», дебгина чекландим (2 б).

Шундай қилиб, бу асар асосан қипчоқ тилига хос махсус бир асар бўлиб қолди. Бу ҳол асар қимматини яна орттирди. Чунки қипчоқлар энг қадимги ва энг илғор қабила сифатида кўпгина туркий халқларнинг шаклланишида иштирок этганлиги билан туркий тиллар тарихида алоҳида ўрин тутди.

Тарихий манбалар туркий халқлар ҳаётига доир ҳар бир босқичда ҳам қипчоқлар ўзига хос кучли мавқега эга эканини тасдиқлайди².

XI асрда қипчоқлар Қашқардан Табаргача чўзилган кенг ва катта территорияда яшаб маданий, маиший соҳада энг илғор даражага кўтарилган эди³. Жуда илгариларданоқ улар

زهر الملك فى نحوالترك II- жидд 11;

فى قواعدلسان الترك 234;

مقدمة الادب 503;

كتاب الادراك للسان الاتراك

² Н. А. Бяскатов, Введение в изучения тюркских языков, ст. 227—256.

³ М. Қошғарий, Девону луғотит турк, I том, 495—496-бетлар; Бундан кейинги изоҳларда қисқартириб «Девон» шаклида берамиз.

мустақил хонликка эга эдилар. Инал ўз номли киши ҳукмрон эди⁴. Қадимги даврлардаёқ айрим қабилалар уларга бўйсуниб тилда уларга мослашган эди. М. Кошгарий емак қабиласини шундайлардан ҳисоблаган⁵.

Тарихий манбаларда ёзилишича, улар Қримдан Иртишга қадар чўзилган катта территория — Дашти қипчоқда ҳукм сурган даврларида уларга яна ҳам кўпроқ қабилалар бўйсунган. Кўпгина олимлар Ясавий асари ва «Муҳаббатнома»ни қипчоқларга нисбат берадилар. Бу хил маълумотлар, бир тарафдан, қипчоқ тилининг энг қадимги ва кенг тарқалган тил эканлигидан далолат берса, иккинчидан, қипчоқ тилининг ўзбек тилига яқинлик муносабатини аниқлашда кучли далил ҳамдир. Тарихчилар Дашти қипчоқни тарихий асарларда ўзбеклар диёри деб уқтирганларини ва Дашти қипчоқ хонларини ўзбеклар деб кўрсатилганини ёзмоқдалар⁶. Бу хил фактлар туркий тиллар, шу жумладан ўзбек тили тарихида қипчоқларнинг тутган ўрни катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

* * *

«Атгуҳфа» бизгача бир нусхадагина етиб келган. У Истанбулда Валидуддин афанди кутубхонасида сақланмоқда.

Асар насх хати билан ёзилиб, 3—4 ерида кичик нуқсонлар бор. Асарнинг ёзилган йили, ўрни ҳақида ҳам бирор маълумот йўқ. Муаллифнинг «бу асарни қипчоқ тили» асосида туздим, деганига кўра, асар қипчоқларнинг салтанати даврида Мисрда ёзилган деган фикрдаммиз.

Асарда автор номи учратилмади. Шунингдек, унинг таржимаи ҳоли ҳақида ҳам ҳеч қандай маълумот йўқ. Лекин муаллифнинг қайд қилишича, ундан жамоатчиликнинг бу асарни ёзиш ҳақидаги илтимоси авторнинг у даврда танилган олим бўлганлигидан далолат беради.

Асар ёзишдаги авторнинг қўллаган усули, сўзларнинг изоҳланиш тартиби, катта-катта масалаларнинг ихчам йўл билан ифодаланиши, морфологик, лексик, грамматик хусусиятлари авторнинг етук тилшунос эканлигидан далолат беради.

Асар уч қисмдан иборат:

1. Қисқача кириш ва графикага доир маълумотлар.
2. Лугатлар изоҳи.
3. Грамматик қоидалар.

⁴ «Девон», I том, 342-бет.

⁵ «Девон», III том, 22-бет.

⁶ Б. Аҳмедов, Ўзбекларнинг келиб чиқиши. Тошкент, ЎзССР «Фан» нашриёти, 1961.

Бу бўлимларнинг изоҳланиш усуллари турлича, баъзилари анча кенг, баъзилари анча қисқа. Масалан, асардан маълум бўлишича, у даврда қатъий талаффуз нормалари мавжуд эди. Лекин уларни имлода акс эттиришга ҳеч қандай эътибор берилмаган. Туркий тилларга тамоман ёт ундошлар: ظ. ط. ص каби итбоқ ҳарфлари қўлланган. Унли товушларга эътиборсизлик яна ҳам кўпроқ.

Чунончи, камчилик маъносидаги э к с і г сўзи ҳам الكسك тарзида «//» — белгиси билан берилган. 35б; о з о д э т т и маъносидаги азатти сўзи ҳам шу «//» белгиси билан ازاتی тарзида берилган. Ҳаттоки о т ҳам, э т ҳам бир хилда اتт шаклида берилган. Шунинг учун биз махсус транскрипция қўлладик.

2-бўлим — луғатлар изоҳи қисми анча кенг ва тўлиқдир. Бу бўлимда автор у давр тилида мавжуд бўлган ҳамма сўзларни қамрашга интилган ва шунга эришган. Чунончи, темир чиқиндиси маъносидаги тат сўзи, чолғу асбобларига доир жуда кўп янги сўзлар, гугурт каби саноатга, ҳунар ва савдосотиққа ҳамда ижтимоий, илмий, адабий соҳаларга доир жуда кўп сўзлар асарни у давр турмуши, ҳаёт даражаси, ишлаб чиқариш фаолияти, тафаккур нормаларини таъминлашга ҳам хизмат қилувчи манба даражасига қўтарган.

Асардаги ҳар бир сўз у давр тушунчасига мос, давр хусусиятини очиб беришга хизмат қилиши жиҳатидан жуда муҳимдир. Чунончи, л а т о ч и маъносидаги ж а р ч і сўзи у даврдаги одамларнинг тарқоқ яшаш ҳолатларини англатса, талон-торож маъносидаги қ ў н и ш сўзи ҳам у давр ҳаётига мосдир.

Асардаги жуда кўп сўзлар фольклор материали (сўз маъноларини очиб бериш) аҳамиятига эгадир. Чунончи, «Е н г и м н и сол г а н ж о й д а, оч и л с и н гу л и г у н ч а» иборасида е н г сол м о қ н и н г — ишга киришмак, тиришмоқ маънолари фақат шу асардагина аниқ ифодаланган.

Асарда жаҳон, шайтон, мурдор, занжир, сандон, ошкор, озод каби қатор арабча, форсча сўзлар ҳам у даврдаги қўшни халқлар муносабатини аниқлашга ёрдам беради. Асарда автор сўзлардаги талаффуз фарқини ҳам кўрсатган, чунончи: к о р с а т т і, к о р г у з д і, к о р г а з д і (5 б).

І р а н м а қ, і г р а н м а қ, ј і г р а н м а қ (30 а) нар д м а н, н а р в а н, м а р д м а н кабилар узоқ ўтмиш тилидаги кўп масалаларни очиб бериш аҳамиятига эга.

3-қисм — грамматика хусусидаги изоҳларга автор, асосан, араб тили системаси асосида ёндашган. Чунончи олмош: сўзловчи, тингловчи, ўзга олмошлар, уларнинг бирлик, кўплик шакллари, мустақил ёки бирор сўз билан қўшилиб қўлланаш

ҳолатлари, келишиклар билан турланишлари кенг изоҳлаб берилган. Автор кўрсатиш олмасини махсус категория сифатида исми ишорат деб берган. Атоқли отлар, уларнинг содда ва мураккаб формалари, кичрайтиш аффикслари *-ғина*, *-қина*, *-гйна*; *чуқ-чуқ* каби.

Автор *-миш-миш*, *ип-ип* лар билан ясалган сўзларни бир хилда сифатдош деб, исмдан сўнг изоҳлаган. Асарда исм ясовчи аффикслар жой номи ясовчи: *чақ-чўқ*, қурол ясовчи: *қу-ғу* *-гў-кў* лар кенг изоҳланган. Феълларга *ш* қўшиб исм ясалгани махсус термин билан изоҳланган.

Масдарларни автор араб тили асосида изоҳлаган: *јазмақ* — *аріқліқ* каби. Масдарлар маъноси қуйидагича аниқланган:

1) *ајлїк* — масофани билдиради.

2) *тарақліқ* — мўлжал.

3) *қанчаліқ* — миқдор каби.

Асарда буйруқ шакллари махсус бўлимда кенг изоҳланган.

Сўроқ аффикси *-ми-ми*, *-нача*, *-на* лар бир қаторда изоҳланган. Асарда истак, шарт феъллари ҳам кенг изоҳланган. Сонлар бўлимида содда, мураккаб тартиб сонлар, гаплар бўлимида эса сўроқ, дарак, талаб гаплари изоҳлаб берилган. Феъл гаплар, исм гаплар деб гапни иккига бўлишда, эга ва кесмлар изоҳида автор араб грамматикаси асосида ёндашган.

Асарда пайт, жой, тушум, жўналиш, биргалик келишиклари изоҳлаб берилган. Қўлгина грамматик хусусиятлар биринчи марта изоҳланган. Чунончи *-гйн*, *-ғйн* аффикслари олдида бир унли орттириб муболаға маъносида қўллаш фақат шу асардагина учрайди. Кулаган каби ёки сифат ясовчи *-лў* *-лі* аффиксларининг қипчоқ ва ўғузларга нисбати ҳам шу асарда аниқ изоҳлаб берилган.

Хуллас, жонли қипчоқ тилининг бой фактик материаллари асосида яратилган бу тил қондалари китоби, тил тарихи учун қанча муҳим бўлса, узоқ ўтмишдаги жамият ҳаётининг ҳар бир соҳасидан, у даврга хос ҳолатлардан аниқ маълумот берувчи муҳим ҳужжат сифатида барча фан аҳллари учун ғоят қимматлидир. Асарда асл нусханинг фотокопиясини бериш назарда тутилган эди. Бу тартиб илмий жиҳатдан мувофиқ ва китобхон учун фойдали бўлур эди. Бироқ олинган фотокопия жуда сифатсиз чиққани учун уни бермаслик маъқул топилди.

Ушбу асарни нашрга тайёрлашда ёрдам берган А. С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти дирекциясига, тил тарихи сектори ходимларига ва филология фанлари кандидатлари М. Мирзааҳмедова, М. Аъламова, М. Асомова ўртоқларга миннатдорчилик билдираман.

С. Муталлибов

Бисмиллоҳирраҳмонираҳим. Тўғри йўл эшикларини очувчи, ёмонликлардан қутқарувчи тангрига шукурлар бўлсин.

Тонгла шафоат қилиш учун хосланган хўжамиз Муҳаммад алайҳиссалом ва унинг оиласи, яқинларига абадий жаннатни насиб қилсин.

Сўнг маълумки, инсон ҳайвондан фақат тушуниш ва тил (сўзлаш) билангина фарқ қилади. Тилда шериклик энг яхши воситалардан ва энг олий белгилардандир. Албатта шу тилда бир қанча китоблар ёзилган. (Мен бу ишда) ўзимдан олдин ёзганлар тартибларига мувофиқ бўлишга киришдим. Мендан (бу ишни) сўраганларга хўп деб ваъда қилдим. Тангридан муваффақият ва ёрдам сўрадим. Тангрининг мурувват ва марҳамати соясида бу иш осонлашди. Бу китобни (китоб учун керак фактларни) тўпладим, китобни бир қанча бўлим-боблар асосида туздим. Ҳар бир бўлимнинг ўзига хос қондаларини баён қилдим. Китобга „Туркий тиллар ҳақида ноёб туҳфа — Аттуҳфатуз закияту филлуғатит туркия“ — *التحفة*

26 *الزكية فى اللغة التركية* деб ном бердим. Мен бу асарда қипчоқ тили (хусусиятлари)га асосландим. Чунки энг кўп қўлланадиган тил қипчоқ тилидир¹. Туркман тилини бу ишда баён қилмадим. Фақат жуда зарурат бўлгандагина кўрсатдим. Шунда ҳам *قىيل* — қйла² деб чекландим. Ишонч ва умид тангрига.

¹ Авторнинг бу маълумоти ш даврада фақат қипчоқ тили эмас, бошқа тиллар ҳам бўлганига далилдир. Асарда бир неча жойларда уларнинг тилга олинishi, маълумотлар бериб борилиши ҳам шу фикрни тасдиқлайди. Бу ҳақда бошқа ўринда кенгроқ сўзлаймиз.

² Биз ўз таржимамизда автор томонидан кўрсатилган туркман вариантини баъзан изоҳ қисмида, баъзан текстлар орасида кўрсатдик.

Қипчоқ тилида қўлланадиган ҳарфлар 23 тадир³. Улардан қуйидаги 19 та⁴ ҳарф асосий ҳарфлардир.

ب ت ج ر ز س ص ط غ ق ك ل م ن پ و ی
алиф и в п н м л к қ ғ т с с з р ж т б

23 та ҳарфлардан қуйидаги 4-таси юқоридагиларнинг бир ўзгача такрорланиши асосида ҳосил бўлган ҳарфлардир:

1 — билан тенг келувчи ب б = پ п

2 — билан тенг келувчи ج ж = چ ч

3 — Боғли ك = گ⁵

4 — Бурун бўшлиғидан чиқадиган ن — н дир. Бунинг маҳражи томоқ — бўғиз ёриғидан бурун боши учигача боради.

فرع Фаръ — махсус маълумот: Андалисли улуғ шайх аллома:⁶ Тангри ёрлақағур شرف الدين ابوحيان محمد بن يوسف Туркий тиллар хусусида ёзган китобида шундай ёзган:

(Бундан сўнг) ҳар бир тилни билиш, уч⁷ нарсани ўзлаш- 3 а тириш билан ҳосил қилинади.

Биринчиси: ҳар бир сўз маъносини аниқлаб билиш. Бу қисм „Луғотшунослик“ деб аталади.

Иккинчи: сўзларнинг айрим - айрим ҳолдаги хусусиятларини ўрганиш. Бу қисм Илми сарф деб юритилади

Учинчиси: сўзнинг бир-бирига боғланишига доир хусусият-

³ Муаллиф у тилда 23 та ҳарф бор, дегани ҳолда, биринчидан, 22 та ҳарф кўрсатган, иккинчидан, бутун унлилар учун биргина ҳарф билан чекланган.

⁴ 19 та деб берган ҳарфи 18 тадир.

⁵ Арабча والكاف المعقود, деган терминни⁴ боғли — к деб олдик. Автор шакл асосида ном берган.

⁶ Авторнинг Абу Ҳайён ҳақидаги маълумоти унинг асари у давр туркологлари орасида машҳурлигини кўрсатиш жиҳатидан муҳим. Лекин كشف الظنون да унинг автори نحو الترك فى زهر الملك номли асарини изоҳлаганда унинг номини اثير الدين Асируддин, деб кўрсатган. Қаранг: كشف الظنون II жилд, 11- бет.

⁷ Бу маълумот, муаллиф сўз турларини энг қадимги классификация асосида қабул қилгани ва шу классификацияни қўллаганини ҳам тасдиқлайди.

ларини ўрганиш. Бу қисм арабча Илми наҳив علم الخو дейилади. Тугади.

Билгил, худо сенга муваффақият берсинки, сарф «сўзлардаги турланиш» уч замон: ўтган замон, ҳозирги замон, келаси замонлар ва уч хил ишловчи, сўзловчи, тингловчи, ўзгалар асосида юзага келади.

Эслатма: Билгилки, турк тилида⁸ шакл⁹ йўқ. Шакл йўқлиги учун бир қанча аниқсизлик ва хатолар пайдо бўлар эди. Шунинг учун ана шу аниқсизликдан қутулиш учун от, феъл ва ҳуруф (ёрдамчи¹⁰⁻¹¹ сўзлар)ни ёзишда махсус шакл қўллаш усулини қабул қилдилар. Яъни фатҳа ўрнида олинф, касра ўрнида ё, замма ўрнида вов қўллай бошладилар.

Отлардан мисол: Шамол маъносида يال жал
Йил маъносида يل јил.

Йўл маъносида يول јол шакллари қўлланиши каби.

Бунга феъллардан мисол:

Ёқиш, суриш маъносида ياق јақ.

Йиқитмоқ маъносида ييق јик.

Юкламоқ, қўшмоқ سوق суқ.

Ёрдамчи сўзлар мисоли:

Ўрин келишиги вазифасида دا да — дă.

Биргалик келишиги بيلا билă — билă.

Жўналиш келишиги اوست уст.

Такрорланган тўрт ҳарф — товушининг белгилари учтасининг остига уч нуқта қўйиш билан ҳосил бўлса, тўртинчиси *к* дан олдинги бурун товуши *н* дир. Бунинг мисоли: قنکر қіңір — эгри, اناک інăк — іјăк — чакакдир. Билгилки, феълларда асос буйруқ шаклидир. Чунки, феълларнинг ҳеч бир формаси буйруқ шаклсиз бўлмайди. Буйруқ икки ҳил: иллатли¹²⁻¹³ ёки саҳиҳ бўлади. Тангри хоҳласа бу ху-

⁸ Туркий тил ёзувида демоқчи.

⁹ Унлиларни ифодалашга хизмат этадиган араб тилидаги зеру забар ҳаракатлари туркий ёзувда йўқлигини китоб автори шакл йўқ деб берган. Дарҳақиқат, ёзувдаги бу камчилик ҳар хил хатоларга сабаб бўлар эди. Масалан بىр шакли баъзан бир, баъзан бур ва баъзан бар шаклида ўқи-лиши ва ҳар хил хатоларга сабаб бўлиши мумкин эди.

¹⁰⁻¹¹ Китоб автори уруф деб исм ва феъллардан бошқа сўз туркумларини назарда тутган, биз уни ёрдамчи сўзлар деб бердик.

¹²⁻¹³ Иллатли: сўз таркибида ا، و، ي а, у, ј ҳарфларидан бири бор сўзлар иллатли сўзлардир. Саҳиҳ сўзлар шу ҳарфлардан бирортаси ҳам йўқ сўзлардир.

сусиятлар тезда баён қилинади. Ишончим тангрига, унга сунямаман. У мен учун кифоя у қандай яхши сақловчидир.

Ҳамзалик сўзлар бўлими.

- تائكرى الله — таъкри¹⁴
الك اول — ілк (олдин)
سونك اخر — сонг
امان — аман¹⁵ (хотиржамлик)
كمنجى انسان — кічі (кіші)
اطا اب — ата
انا ام — ана
قارداش اخ — қардаш¹⁶
قز قارداش اخت — қіз қардаш (сингил)
طول ارملة — тул (бева)
قرناق و قراواش امه — қарнақ ва қаравеш¹⁷
اورات امرأه — аврат ва эпчи¹⁸
ادم — одам
اق — ақ — ابيغى
قارا — қара
قزىل — қізїл — احمير
صارى — сарї¹⁹

¹⁴ Тангри «Девон»да ҳамма қабилалар учун умумий сўз бўлиб, худо номи маъносидаги баёт сўзи «арғувчадир».

¹⁵ Омон сўзи қаршисида *اننج* и н а н ч сўзи бор. Демак хотиржамлик ишончлик маъносида бу сўз ҳам қўлланган бўлиши ёки бу сўз омоним, иккинчи маъноси бўлиши ҳам мумкин.

¹⁶ Қардош ва қиз қардош сўзлари қаршисида ўзининг қариндошига тўғон қариндош дейдилар. *ويعبر وامن الاخ العين طوغان* и *قارداشى* деган ибора бор. Демак, қардош сўзи ёру биродар маъносида бўлади.

¹⁷ Қарнақ сўзи «Девон»да *јабақу*, *қаі*, *жумул*, *ја смїл*, *огуз*, *јамак*, *қіпчоқлар* сўзи деб изоҳланган. Қорабош бу ерда фақат эрларга хос қилиб, қул деб изоҳланган. Ҳолбуки «Девон»да эркак ва аёлларга тенг қўлланувчи жорий ва қул деб изоҳланган.

¹⁸ Уй хўжаси маъносидаги бу сўз «Девон»да *اوجى* авжі шаклидадир.

¹⁹ Девонда бу сўз *سرغ* сарїғ шаклида берилган. Охири *г* тушиши муҳим диалектал хусусиятдир.

ياشیل — اخضر	— Јашїл
كوك — ازرق	— кӱк ²⁰
الا — ابلق	— ала
قارا يوروز — اسحر	— қара јуруз (хира қора)
يلمانيق	— јїлманїк ²¹
ساقالسيز	— сақалсіз
كوسا — اجرود	— кӱсӱ
صولانغاي	— солаға, сўлак
صولاق	— солақ...
تاماق صواب — اكلول	— тамақсав (очкўз) ²²
شاش — اجهر	— шашї (кундуз кўрмовчи)
كاشال — اجلح	— кӱшӱл (соци тўкилган одам)
تاز — اقرع	— таз ²³ (кал)
كال — اسبخ	— кӱл (шўрҳок экин ер)
كور — اعمار	— кӱр
صوقور — اعور	— соқур (бир кўзли)
قيلچير — احول	— қїлчїр (ғилай)
شاپاقلى — اعمش	— шапақлї (кўз ёши тинмай оқувчи)
طومارو — اخشم	— тумав ²⁴ (бурни ҳид бил-мовчи)

²⁰ Саҳифа қирғоғида бу сўз ҳақида *آسمانى* осмоний деган сўз берилган. Мовий рангли демакдир.

²¹ *يلمانيق* јїлмонїк саҳифа четида берилган.

²² Саҳифа четида *يېدىجى و يېكان* јегон ва јїдїчї сўзлари ҳам бор.

²³ Кал ва тоз сўзлари у даврда фарқли қўлланар экан, эҳтимол бири тугма, икинчиси сўнг кал бўлганлар бўлса. Девонда тоз сўзи кўп маънода қўлланган. Кал — янги сўз — синонимдир. Лекин „Девон“да бу маънода *ايېنگ* ајбанг сўзи ҳам бор.

²⁴ Тумов сўзи ёнида саҳифа қирғоғида *طومارو* варианты ҳам берилган.

- سانگرو — санграв (кар)²⁵
 تيلسيوز — тил сиз²⁶
 قنکر اياک — қиңірајәк (қийшиқ дақан)
 يرتق طوطاقلی — јіртіқ (ғутақли—лави йир-
 тиқ одам)
 مايروق — мајруқ (сийрак тишли ва
 قولون қулун).
 شولاق — шолақ (чўлоқ)
 يوکری — бўкри
 آقساق — ақсақ
 پولوج — пулуч (ношуд ва іранчлі
 ва ايرانج
 قولامسا ғулам-
 غولام پارە) порав
 الدنجی — олданчі
 طوطساق — тутсақ²⁷
 بالتاک — пәлтәк (харфларни алмаш-
 тириб гапирувчи)²⁸
 توپا — тупа (тепа, баландлик)²⁹
 يالکا و جاکا — јәлкә ва чәкә (бўйиннинг
 икки ёнидаги икки елка то-
 мирлари)
 بورن — бурун

²⁵ Бу сўз ҳақида четда صاعر соғир сўзи ҳам бор.

²⁶ Бу сўз ҳақида четда ككرا — آخرس яъни бу сўзни какра маъ-
 носи ҳам бор демакдир.

²⁷ „Девон“да асир сўзи тутгун берилган. Тутсақ ана шу сўзнинг
 ўзгарган вариантидир. Унда шу маънода бўлун ҳам берилган.

²⁸ Навойда пилтак шаклида:

Навой ул юзу қади шавқилин ногаҳ наво чекса
 Дам урмас булбулу тўти ки улдур кажжа бу пилтак.

²⁹ Саҳифа четида бу сўзга донр بيتى шаклида бир сўз бор бўлса
 ҳам биз аниқлаш олмадик. Эҳтимол, тепа бўлса.

قولاق — аذن — қулақ³⁰
 قولطوق — ابط — қолтуқ
 بارماق — اصبع — бармақ
 تاشاق — اشنين — ташақ ва قوطاق
 قويروق — اليه — қујруқ³¹
 موزد — اجر — музд³² ва موز муз

Отлар ранглари³³

بوز — الابيض والاشهب — боз
 تمور بوز — اخضر — тёмур боз ва تازا اط — тазот
 قارا — ادهم — қара — қора от
 بور — انكر — ³⁴
 ال — اشقر — а:л (ёл ва думи тўқ сариқ от)
 الا — ابلق — о:ла

От асбоблари

يووار لوق — امازين — уварлуқ³⁵
 طرغا — ابزم — туга (аёнл)³⁶

³⁰ Қулоқнинг уч хил қўлланиши кўрсатилган: қулхоқ, қулқоқ, қулоқ.

³¹ Четда ҳар бир ҳайвон думига ҳам қўлланади وهو الذنب فى كل حيوان деган ибора бор.

³² Музд форсча сўз бўлиб, „Левон“да бу сўзнинг туркий тилдаги бир неча синонимлари берилган. Афсуски, бу ишда уларнинг бирортаси ҳам берилмаган.

³³ Текстда бу сўзлардан олдин ويعبز اللى шаклида бир ибора бор, аниқланмади.

³⁴ Ҳар икки сўз поаниқ.

³⁵ Бу сўз тагида تكلتى сўзи ҳам бор. Эҳтимол тег тўқим бўлса.

³⁶ Саҳифа четида واللجام كذلك „нухта ҳам шундай деган“ ибора бор.

Ер ва унга боғлиқ нарсалар

- يار — ارض — јар
 مورط — اس — мурт (асос — фундамент).
 ارسلان — اسد — арслан
 طاوشان — ارنب — тавшан ва қиян қіјан³⁷
 ايز — اثر — із
 اناز — اوک — а : наз
 اتلاقاز — اتلاقاز — ітлақаз (қуш)
 ايراش — ابوفصاده — а : браш³⁸
 صاغصاغان — ابوزريق — сағсаған³⁹
 انقوط — ابو فرو — а : нқут (бу сўзнинг араб-
 часи ابوزو номлидир)
 ياب — ااق — јапа : қ
 قاز — اوز — қаз ва тоба қаз туша қоз⁴⁰
 اينا — ايره — іjнā⁴¹
 قاقач — اطلی — қақач (қоқ гўшт)
 جاتير — ازار — чатір
 — арсак (оташкурак)
 كرشان — اسفيداج — кіршан ва ауба упа
 قومغان — ابريق — қумғон. Буни⁴² كوڪااور
 кўковур ҳам дейилади.

³⁷ У даврда қуён икки сўз билан ифодаланган экан.

³⁸ Бу сўзнинг арабчаси ابوفصاده днр.

³⁹ „Девон“да сағізған шаклида берилган.

⁴⁰ Уй гози ва дала ёввойи гози демакчи.

⁴¹ Туркманлар тилида قبل اكننا дейилиши саҳифа четида و قبل اكننا деб кўрсатилган.

⁴² Қумған: сўздан н ни тушириб қумға дейилиши و ربما يحتفى деб изоҳ берилган.

Ейиладиганлар

- طوطورغان — тутурған⁴³. Буни биринч ҳам дейилади. Сут билан иширилса بوطقا бўтқа дейилади.
- قاطق — қатіқ
- قارا اريك — қора әрік (олхўри)
- قويوط — қурут. Буни пишлоқ ҳам дейилади. Бу қуритилган қатіқ демакдир.
- مايا — маја ва يومور јумур⁴⁴

Замон ва ер зарфи⁴⁵

- قايدا — қајда
- تونا — тўна (кеча)
- اسراكون — асра кўн (олдинги кун)
- امدى — әмди

Томонлар

- الشاغ — а : шаға
- الكارى — il gäri ва اوتا ötä

Ўтган замон феъллари

- واندى — юборди⁴⁶

⁴³ Гурич — биринч сўзи девонда تترقان тутурқон шаклида берилган. Демак, бу даврда бирич синоними ҳам қўшилган. Шайхи Сулаймон лугатида ҳам тутурған деб берилган.

⁴⁴ Арабча انفحه сўзи Шарқ табиблари қўллайдиган иссиғлик дори-сидир. Шу билан бирга форсча панир моя — томизги — қатіқ ачитқиси маъносда бўлиши ҳам мумкин.

⁴⁵ Зарфи замон, зарфи макон араб грамматикасида ўрин-пайт келишиги вазифасида қўлланадиган сўзлар терминиدير.

⁴⁶ Бу сўзининг туркиеси аниқсиздар. Арабча ارسال сўзига кўра „юборди“ деб таҳмин қилинди.

- اولودى — ابتل — олуді⁴⁷ (хўлланди)
 الداندى — انخدع — алданді
 اولاقتى — اختلف — улоқті (қарама-қарши чиқ-
 ди)
 ايندى — انحر — інді (пастга тушмоқ)
 سالندى — تدلى — салінді
 اويانطى — انتبه — ујанті (уйғонди)
 اوورلادى — اکرم — а: вурладі
 سلادى — اولم — сіладі (зиёфат қилди) тўй
 зиёфати ҳақида
 قوناقلادى — اضاف — қўнақладі
 ارماغان باردى — اهدى — а: рмаған бәрді
 يادى — اكل — јәді⁴⁸
 قارىلدى — ازوز — қарілді
 كچاكتى — ابطاء — кечікті
 سيندى — النحا — сіјінді⁴⁹
 بولوشلادى — انحاث — булїшладі (ёрдам кўр-
 сатди) бу сўз ёнида бўлишти
 шакли ҳам берилган. بلشتى
 ايليكلادى — ilikladi⁵⁰
 ارلاندى — а: рланді (фахрланди) 5 б

⁴⁷ Бу сўз اولۇرى шаклида ёзилган олурді шаклида ўқиш ҳам мумкин. Бу ҳақда اويوش بولصر و يقال ибораси ҳам бор. Бу иборанинг охирги сўзини аниқлаб бўлмади, лекин маъноси аниқ — уюди дидир. Демак, синонимлардир.

⁴⁸ Бу сўз қаршисида اعزأ ابلتدى оғіза элтді ибораси ҳам бор.

⁴⁹ Бу сўз ҳақида وبالغين و сўзи бор. Бу сўзнинг сіғінді варианты ҳам бор демакдир.

⁵⁰ ilikladi нинг арабча таржимаси ёмонлаш, қоралаш, таққир қилиш, хўрлаш, айблаш маъносидадир. Бу ерда қўлни бигиз қилиш маъноси билан боғли экани эҳтимолдир.

- قاراطانىق بىلدى — استخرج — қаратаніқ білді
 —تىنشى بولدى⁵¹ —тіңланді
 тініш болді (тёнчіді)
- اومسوندى — استرجا — умсунді
 سوقلاندى — اشتمى — суқланді (ҳавасланди)
- ياسندى — اتسع — jāјінді ва сіді⁵² сіјіді
 (сиғди, жоланди)
- سازكاندى — ارتجف — säзгәнді (тебранди)
 اچىقتى — استعجل — а: чіқті ва тезладі (шо-
 шилди) تازلادى
- اونكوردى — انكلج — õңуқді (юзсиэланди)⁵³
 توزاندى — انتظم — түзәнді. Саҳифа қирғоғи-
 да тўзәлді⁵⁴ тўзәлді шак-
 ли ҳам берилган.
- انكلادى — آن — іңләді (суэлик кўрсатди)
 اونكىمدى — استقام — оңгиді (ўнгланди, тўғир-
 ланди)
- بىرىكتى — اتحد — бірікті (бирикти, бирлаш-
 ди)
- قىقطى — التفت — қажіқті ва қайрладі қажі р-
 ладі (қайрилиб боқ)
- سورتوردى — احك — суртуді (қашинди)
 سورتوندى — احك — суртунді (қашинди)
 سويكاندى — اتكا — сўјкәнді (суялди)

⁵¹ Бу сўз ёнида طندى тинді сўзи ҳам берилган.

⁵² Бу сўз ёнида صندى сўзи устига бир غ — орттирилиб, сиғинди шаклида берилган.

⁵³ Саҳифа четиди бу сўзга доир صرنصدى сарансиді сўзи ҳам бор. Бу ҳам унудининг синонимидир.

⁵⁴ Бу сўз ҳақида саҳифа четиди طغرلدى — тўғрулді сўзи ҳам орттирилган. Тўғри бўлди демакдир. Тузалдининг синонимидир.

тајанді⁵⁵ — تایاندى — اتكى
 тоқтаді — توقتادی — استحر
 тузді (тенглати)⁵⁶ — توزدى — سوي
 јалшиді (зафар топти) — يالشدى — افلح
 оқді (иши ўнгига босди) — اونكدى — استقام
 э: смәрләді (васият қилди) — اصمارلادى — اوجى

отаді — ۆتادی — اوڤى
 бурш бәрді — بورش باردى — اسلفو
 а: нiқладі — انىقلادى — احضر
 а: ндi (фикр қилди)⁵⁷ — انكدى — افتكور
 мангладі (бақді) — مانكلادى — اذن
 бәрді — باردى — اعطى
 қананді (қонади) — قاناندى — اندمأ
 қанаді — قانادى — اندمأ
 сiтiндi⁵⁸ — صطندى — انفجر
 а: здiрдi⁵⁹ — ازدردى — افسد
 қоруктi — قوروقتى — افتس
 خاف

тоқундi⁶⁰ — طوقوندى — انصدم، انخرّب، انندق
 сөвүндүрдi (ўчирди) — سوونلوردى — اطفا

⁵⁵ Тајанді сўзининг арабчаси *اتكى* деб кўрсатилган бўлса ҳам ёнида *استند* сўзи ҳам берилган.

⁵⁶ Тузді — текислади сўзининг арабчаси *سوي* с а в н я хатлар орасидагина аранг кўринади.

⁵⁷ Қўш сўзи ҳақида, бу сўз *اشردى* ушради тарзида ҳам қўлланади, деган изоҳ бор. Арабча *سۆзи ёнида قرن* сўзи ҳам бор.

⁵⁸ Ақдi демакдир. Лекин, четда тешилди сўзи ҳам бор.

⁵⁹ Ёрилдининг лозим маъносидир. Йўлдан чиқариб бузди, бу сўз устида *ارسطى* арсаттi сўзи ҳам бор.

⁶⁰ Уришди бу сўз ҳақида *ما شيها و ما حايظ و في ييقال* сўзлари бор. Афтидан бу сўз девор ва деворга ўхшашларга уришга хосдир.

یاندردی — اوقد	— јандірді
دوغدی — اشرح	— дуғді ⁶¹
قاطا قالدردی — ابهت	— қатақалдїрді ⁶²
توزاتی — اصلح، عدل، سوی	— түзәттї ⁶³
اویاندى — انبته	— ујандї
اویاتی — انبه	— ујаттї
توش کوردی — اصتام	— туш көрдї
صوقویوندى — اغنتمل	— суқујундї ⁶⁴
بار کدی — اشند	— бәркдї (мустақланди)
صزالدی — انحشر	— сїзладї (нозикланди)
یانکردی — اغتاظ	— јәнгїрдї ⁶⁵
ییمربلدى — انبعج	— јїмрїлдї
یرندی — انخرق	— јїрїндї (йїртїлдї)
صندی — انکسر	— сїндї
کارتندی — انقصف	— кәрїтїндї (кертїлдї) са-
	ҳифа қирғоғида
	уwandї сўзи ҳам бор ⁶⁶

⁶¹ Бу сўз устида القمر و النجوم، سўзлари бор. Демак, туғмоқ кун, ой, юлдузларга нисбатан қўлланар эди.

⁶² Ҳангу манг бўлиб қолди. Ҳозирги тилда бу мустақил сўз сифатида кўпда уйғун эмас. Сифат бирикмасидағина қўлланиши шундандир, бошим қотиб қолди, дейилгани каби. Бу сўз ҳақида четда байлїтї бојлїттї шакли ҳам берилган. Демак, синоними ҳам бор эди.

⁶³ Бу сўзнинг арабчасига سوی و عدل و اصلح деб изоҳланган. Демак, тузатмоқ тартибга солмоқ, тўғриламоқ, яраштирмоқ, текисламоқ маъноларидадир.

⁶⁴ Қирғоқда یوندى јувундї деб ҳам берилган.

⁶⁵ Ҳазабланди маъносида قافتی ва قاقیدی қақїттї ва їқақїдї ҳам дейилади, деб изоҳ берилган.

⁶⁶ كارتندی кертїндїнинг арабчаси انقصف деб берилган, четлатилди, демакдир. Лекин сатр орасида انحزр деб ҳам берилган. „Девон“да кертмоқ сўзи кўп ерда келган, ҳар ерда ҳам шундай изоҳланган.

صوروندى — انحط	— с у р у н д і ⁶⁷
ايريندى — انفرق	— а : ј р і н д і
اويالدى — استحا	— у ј а л д і в а ў т а н д и
تشتكى — اشتك	— т ă ш і к т і (шубҳаланди)
ايلندى — انشد	— і л і н д і
قوردى — اوتير	— қ у р д і ⁶⁸
ازردى — اخطا، تاه	— а : з д і
ياتشتى — ادرك، لحق	— ј ă т і ш т і (етишди)
ازاطى — اعتق	— а : з а т т і (озод қилди)
قردى — افنا	— қ і р д і (ишдан чиқарди) ⁶⁹
اونكلىدى — استكن	— ђ н г ў л д і ⁷⁰
	— с и д і ⁷¹
يمللاندى — انعل	— ј і г л ă н д і (касалланди)
اوولاندى — انسم	— а : в у л а н д і (заҳарланди)
كورساتتى — ارى	— к ђ р с ă т т і
كوركازدى	— к ђ р г ă з д і
كوركوزدى	— к ђ р г ў з д і ⁷²
باشلادى — ابتدا	— б а ш л а д і
تترادى — ارتعد	— т і т р а д і (қалтиради)
سلكندى — انتعض	— с і л к і н д і

⁶⁷ Бу сўз тагида *سندى* с ў н д і варианты ҳам берилган.

⁶⁸ Арабча иборага кўра ёқуриш ҳақидаги сўздир. Шунинг учун саҳифа четдаги *كرشلادى* к і р і ш л а д і сўзи шу маънода жуда мувофиқдир.

⁶⁹ Бу сўз ҳақида *تكتنى* т у г а т т и сўзи ҳам бор. Демак, қ і р д і қипчоқларга хос сўз бўлса керак.

⁷⁰ Арабча *انتكن انصلح* деган изоҳларга кўра т и н ч л а н д и . яра тузалди* демакдир.

⁷¹ Текстнинг бир қисми ўчган. *اندمل* иборасига кўра, яранинг оғзи битиши маъносиди.

⁷² Бу сўзнинг бир четдаги *ويضم الكاف الثانية* иборасига кўра о р т и р д и к — иккинчи қ ни у билан талаффуз қилиш ҳам мумкин демакдир.

- طر بلداى — انزعج — тірпілладі (питирлади)
 قوشتى — القى — қавушті
 ارغاندى — انهز — ірғанді (қалқиб кетди)
 سويدى — احب — сўйді
 باياندى — اعجب — бәјәнді. Бу сўз пеганді
 шаклида ҳам қўлланади.
 اوزوندى — انقطع — ўзўнді (узулди)
 كسندى — كسندى — кёсінді — кесилди.
 سوورندى — اسكت، انملص — саврунді⁷³
 طاندى — انكر — танді
 ييندى — انضم — јіјінді (йигилди)
 ياييندى — اتسع — јайінді ва кәнгілді
 كانكلى
 قاپاردى — انتفش — кабарді
 ايلاندى — اندار — а:јланді
 دگرندى — اندار — дғрінді⁷⁴
 كوشاندى — اجز — кәвшәнді (ковиш қайтар-
 ди)
 ساولدى — ادعن — савладі (даъво қилди)
 خوش كوردى — انشرح — хушкёрді
 طوتوقتى — احمر — тутуқті⁷⁵ (қизарди)
 سندی — انهضم — сінді (сингди)
 طنشنى — اروح — тінішті (роҳатланди)
 قارنغيدى — اظلم — қаранғиді (қоронғи бўлди)
 قارىدى — اختلف — қариді⁷⁶ (аралашди)

⁷³ Саҳифа четидә бу сўзнинг *صيرلدى* варианты ҳам берилган ва бу сўздаги *ل ن گ* алмашган. *واللام بعوض النون* деб изоҳланган. Бу сўзга *كنكايدى* кенгајді деб ҳам изоҳ берилган.

⁷⁴ Бу сўз аслида четдә әди. Биз ўртага олдик.

⁷⁵ Бу сўз ёнида бунга доир аниқсизроқ *لون الشمس* каби бир ибора бор. Демак, бу сўз қуёш қизаришига онд бўлсами?

⁷⁶ Четдә бу сўзнинг иккинчи маъноси ҳам кўрсатилган. Демак, автор омоним — *кўп маъноликни* ҳам қайд қилган.

قاطلدى	— қатілді ⁷⁷
بوكر ايدى — انحداد	— букрәйді ⁷⁸
بوزدى — اخرج	— бузді
توروروندى — انقلا	— турурунді ⁷⁹
ششلاندى — انشول	— шішланді ⁸⁰
شاوراندى — انقلب	— шавранді ⁸¹
بالالادى — اخرخ	— балаладі (бола туғди)
طاطندى و طاطاندى — انداق	— татінді ва татанді (то-тинмоқ)

ب — б ҳарфли отлар

باققان — بصر	— баққан
قالقان — باقى	— қалған
قمز — بكر	— қіз
قمزلىق — بكاره	— қізліқ
قوشى — باع	— қулаш
قارن — بطن	— қарін ⁸²

⁷⁷ Саҳифа четида қарлді қарілді шакли ҳам берилган.

⁷⁸ Бу сўз ёнида букрулді шакли ҳам берилган. „Девон“да букурламак тарзида кўрсатилган.

⁷⁹ Бу сўз ҳақида четда қаврулді ва қаврулді қоврулді деб изоҳ берилган. Сўнгги изоҳ „Девон“ изоҳига мувофиқ. Лекин „Девон“да бу сўзнинг қаврулді ва қаврулді варианты ҳам берилган. Қаранг: I—II, 185-бет.

⁸⁰ Бу сўз ҳақида саҳифа қирғоғида соклунді деб кўрсатилган. „Девон“даги изоҳга шуниси мувофиқ. Қ. I—II, 289-бет. Саҳифа қирғоғида бу сўз аншولى — پشتى деб такрорланган.

⁸¹ Бу сўз ҳақида ақтаранді деб ҳам изоҳ берилган. Демак, чеврилмоқ сўзлари қўлланар экан.

⁸² Бу сўзнинг арабчаси بىرطل узун том, узун бўрк деб берилган ҳолбуки арабча қорин بطن бўлиши керак эди.

طلاق — بضر	—	тілақ ⁸³
شالوا — بو	—	шалва
قوط — برکه	—	қут
قارن — برطبل	—	қарін
برآز — بعض	—	біраз (бу бир оз демакдир)
توکوروک — بزاق	—	тўкрўк — тупук
سندیک — بول	—	сіjdkі ва сіgäk
کاجر اک — بطی	—	кəчräk ⁸⁴
قزغانش — بحیل	—	қїзғанїш
جانباز — پهلوان	—	жонбоз
مونک — بلید	—	мун (бефақм)
ابدال — بهلول	—	а:бдал (кўркам)
شایه — ملط	—	шаја (қизилган тош)
اوشاماک — بارده	—	ўшämäk ⁸⁵
ساووتماق — بروده	—	савуқмак
سوق — برد — بارد	—	савуқ
ای طولون — بدر	—	а:јтолун
ياتنکار — بنات نعش	—	јатїкär (етти қароқчи юлдузи)
يابان — بریه	—	јабан (кам сув, кам ўт жой)
قولانوز — بر	—	қулатуз ⁸⁶
تالک — نحش	—	тәлїк ва тәшік ⁸⁷

⁸³ Бу тілоқ сўзининг арабчаси ҳақида *بظر* варианты ҳам берилган.

⁸⁴ Бу сўз ҳақида саҳифа четида *كدلك والغفل* деган ибора бор. Суслїк, бепарволик ҳам шундай демакдир.

⁸⁵ Бу сўз ҳақида четда *ورضيم اشين* деган ибора бор. Бу сўзининг *ўшўмäk* варианты ҳам бор демакдир.

⁸⁶ Бу сўз ҳақида четда *قر* қїр сўзи берилган.

⁸⁷ Бу сўз ҳақидаги саҳифа четида *فِي الارض* изоҳ т а ш і к сўзи ҳақида *فِي الارض* ердаги тешикка, тешик сўзи ҳақида эса бошқа нарсалардаги тешикка қўлланишни англатадиган ишоратлар бор.

تانکر — نجر	— tāñiz ⁸⁸
کھتھ تانکز — بحر العظم	— kāt tā tāñiz
کول — برکه	— kōl
قویو — بر	— qūyū ⁸⁹
جرا — موری	— jojra
صواب — بما	— sawop
سارطابان — بلطی	— sartobon (бир хил балиқ)
اوغولدوق — بطارخ	— oğulduq ⁹⁰
طوغان — باز	— toğan ⁹¹
قرغی و قورغاش — باشق	— qırğı va qūrğash
اوکوب — بومه	— ūkū ⁹²
اوردک — بمط	— ordāk ⁹³
اغاز — بلشون	— avuğaz (бир хил қуш)
قوطن — بجاع	— qutan (қуш)
کالاک — بلدرج	— qālāk (бурни узун қуш)
قارا قاز — بخ	— qara qaz va талақаз ⁹⁴

76

⁸⁸ بحر تانکر و عومان تانکر сўзи шундай берилган. Лекин саҳифа четида ھو البحر العظیم деб изоҳланган. Демак, денгиз икки хил маънода расмий денгизга ҳам, катта дарёга ҳам тенг қўлланган.

⁸⁹ Пайраха—тутантириқ маъносида бу сўзнинг арабчаси برى البرى барі бўлса керак. بورى шаклда ёзилиши тўғри бўлмаса керак.

⁹⁰ Бу сўзга доир четдаги изоҳ ھوالبزير деганидан бу сўзнинг тухум — уруғ маъносида экани маълум бўлади.

⁹¹ „Девон“ да лочин сўзининг ўзи бор. Қ. I—1, 343- бет. Лекин, тўғрил қуши ҳам „Девон“да кучли қуш маъносида изоҳланган. Қ. I—1, 446-бет. Демак, тўғон сўзи ана шу тўғрул сўзи билан бир ў акдан бўлиши мумкин.

⁹² „Девон“да бу сўз اوکى укі тарзида берилиб, айрим қабилалар ھى тарзида талаффуз қилишлари изоҳланган. Бу масала сингармонизм масаласига ҳам дахллидир. Қ. I—III, 256- бет.

⁹³ Бу сўз устида وغزق деган сўз ҳам бор.

⁹⁴ Уй ғози ва ёввойи ғоз демакчи.

- يومور طقا — јумуртқа
 باسراک — бәсрәк⁹⁵
 انناک — әнәк сїрғїр-сїғїр
 صن — сїјїн⁹⁶
 طوار بهيمه — тувор — дувор — девор
 صاورو — савру (от сағри)
 صغرى — сағрї
 قاطر — атір (хачир)
 بورشا — пурша (бурга)
 اياز — іјәз (тахта бити)
 قانضالا — қанзала (қандала)
 سورى شبن — сўри шибїн⁹⁷
 قارصاق — қарсақ⁹⁸ ва شاقال — шақал (чия бўри)
 ياش قورما — јашқурма
 كوكان وارىك — кōгән ва ірік⁹⁹
 شانلاووک — шәтләвүк
 قارپوز — қарпуз. Бунинг сариг ва бошқа рангдагисига қавїн дейилади.
 صوغان — суған (пиёз)

⁹⁵ Бу сўз ҳақидаги *تاوا ازكان منها والانشى* ибораси, бу эркак туя маъносида эканидан далолат беради. Лекин, „Девон“да эркак туя маъносида *بغرا* бугро сўзи, ургочи туя маъносида *انكان* — *in gon* сўзининг ўзи қўлланган. Қ. 1—1, 397—442-бетлар.

⁹⁶ Қирғоқда *بالغاش* дейилган *ғ* лик вариантга ҳам ишорат бор.

⁹⁷ „Девон“да *بعوض* сўзи *سنكك* сінәк деб берилган, шаҳарда пашша, саҳрода чивин деб уқтирилган. Қ. I—III, 378-бет.

⁹⁸ Қарсоқ „Девон“да тулки жинсидан бўлган бир ҳайвон деб изоҳланган.

⁹⁹ Бу сўзларнинг бири арман олмаси дейилган мева бўлмб, лккинчиси ўрикмикин деб тахмин қилдик.

اورلوق — урлуқ¹⁰⁰ (уруғ — тухум)
 تارا — тара (сабза кўкат)
 براو — бурав¹⁰¹ (парма)
 تامان — таман (жувалдиз) 8 a
 بورغا — бурга¹⁰² ва قرطيق қир-
 तिқ¹⁰³
 ايلجى — элчи
 كويوز — куйуз — кијиз ва خالى
 خالى

شولغاليق — шулғалиқ¹⁰⁴
 اسطار — астар
 بويى — буји — бују¹⁰⁵
 لعل — лаъл¹⁰⁶
 تویرا — тојра ва اولوماشكا
 اولوماشكا — улумашкә¹⁰⁷

¹⁰⁰ Саҳифа қирғоғида *тувооршук* ҳам тухум маъносида қўлланиш кўрсатилган.

¹⁰¹ Бу сўзнинг *بوركى* бурги ва бурав вариантлари ҳам борлиги четга ёзиб қўйилган,

¹⁰² Бу сўз саҳифа қирғоғида *بورى* бўри шаклида ҳам кўрсатилган.

¹⁰³ Бу сўз остида *وهو الصور* у карнай деб ёзилиб, четида „у пуфлаб чалинади“ деб изоҳланган. Демак, у шохлардан ясалган карнай, сурнай каби бир чолғи. Бу сўзнинг арабчаси *البوق* сўзига „Ахтари Кабир“ яхши изоҳ берган. Шох ёки мисдан ясаиб чалинадигин „бўрғи“ дейилган чолғи.

¹⁰⁴ Бу ҳозир ҳам туркманларда қўлланади ва „чўлғай“ дейилади (обмотка). Бу сўзнинг ўзаги „Девон“даги буғламоқ ва боғламоқ сўзларидандир. Тўнни ўраш, боғлаш, бошқа нарсани ўраш, боғламоқ деб берилган. Қ. I—III, 307-бет.

¹⁰⁵ Бу сўз ёнида *تن* тан деб ҳам изоҳ берилган. „Девон“да бу *تن* — тин/жон деб берилган. Қ. I—1, 326-бет.

¹⁰⁶ Лаъл сўзи туркий лугатларда топилмади Арабча қийматбаҳо қизил тошдир.

¹⁰⁷ Улумашкә эман дарахтининг ёнғоғи маъносида деб тахминладик.

- باقچا — бақча
 اوى والو — уј, ä:в — ä:в
 قاپو — қапу
 كانت — кәнт
 بحين — аһин
 سونكر ا — сонгра
 يراق — јирақ

Феъллар

- ساتى — сатті
 قوطلادى — қутладі
 باقا قالدى — қатақалді ва бақақалді¹⁰⁸
 توپور شوقلادى — топурушуқладі (эскириб осилиб солиниб қолмоқ)
 توكوردى بزق — тукурді (тупирик)
 ايتتى — іптті¹⁰⁹ (ивитмоқ)
 توتوزدى — тутузді туркманлар
 بوغلهتى — буғлатті дерлар
 اوشودى — ўшўді
 صوتى — сўвўтті
 ااكادى — ä:гäді¹¹⁰
 پوروكتى — пуркті (хуррак отди)
 طوز دوردى — тўздўрді¹¹¹ (чангитди)
 شاشتى — шашті

¹⁰⁸ Бу сўзнинг ёнида دانёрди данірді сўзи ҳам бор. Хайрон қолмоқ маъносидаги сўз „Девон“да тан шаклида берилган. Қ. I—III, 366-бет.

¹⁰⁹ Саҳифа четида اكالدى ікаладі варианты ҳам берилган. Эговладі демақдир.

¹¹⁰ Бу сўз ҳақида туркманлар ісладі дейдилар, деб изоҳ берилган, аммо бу сўз „Девон“да улутті — ҳўллади тарзида берилган эди. Қ. I—1, 220-бет. Лекин буларнинг ҳар и.киси ҳам ҳозирги ўзбек тилида бор. Хўл қилди, івітті каби.

¹¹¹ Арабча بعثر билан бирга туздирди сўзи тагида غير сўзи ҳам берилган. Ўзгартди, демақдир.

توكتى — بىد	— тўгті (туймоқ — енчмоқ)
سىدى — بالى	— сіјді
قابردى — بالا	— қайғирді (қайғирмоқ)
يومورطلادى — باض	— јумуртладі (тухум қилди)
طانكلادى — بك	— таңладі (кечани уйқусиз ўтказмақ ва ёки эрта саҳарда ишламоқ)
يىغلادى — بكى	— јіғладі (йиғлади)
اىباردى — بعث	— а: барді
يوطى — بلع	— јўттi
يانكوردى — بغض	— јанурдi ¹¹² (йонмоқ)
باقتى — بهر	— бақті — боқмоқ
ياپتى — بنى	— јапті
اغراتتى — بىض	— а:ғратті ¹¹³
قالدى — بقى	— қалді
تيلدى — بخش	— тәлді ва тәшти
سورنجلادى — بشر	— сөвинчләді
قزغاندى — پخل	— қізғандi ¹¹⁵
الادى — بدل	— аладi ¹¹⁶

¹¹² „Девон“да қўрқитмоқ маъносида *يانماق* јанмоқ сўзи бор. Бу сўз ана шу ўзақдан бўлиб, бу даврда маъноси кенгайган. Қ. I—III, 72-бет. Кек сақлади демақдир.

¹¹³ „Девон“да бу ҳар бир қабилада ҳам оқартмоқ тарзида қайд қилинган.

¹¹⁴ Бахил маъносида „Девон“да *قز* қіз сўзи бор; қіз қиши — бахил одам Қ. I—I, 315-бет. Лекин уни аргуча дейилган. Бу сўз отлар бобида қизғаниш шаклида берилган (Қаранг: ба бетиға). Бу сўз шакли XI асрдан ўзгара бошлаган.

¹¹⁵ Бу сўз саҳифа четида *بدل دکشیردى* тарзида берилган, алмаштирди, демақдир.

¹¹⁶ *بورتتى* бурутті сўзини саҳифа четида қозондаги масаллиқнинг қайнаб кўпириши маъносида деб изоҳланган: Ҳозирги бўртмоқ.

- قاباردی — بقیق — қавардi ва буротти буртти¹¹⁷ бұртмоқ
 شوقرادى — شوқрадi¹¹⁸ — шуқрадi
 چوكتى — برک — чōкті букти¹¹⁹
 يوكوندى — برک — јукунди
 بوزلدى — بيعج — бозлад¹²⁰ ва кōкрадi
 كوزى تازاردى — بحلق — кози тазардi

86

ت — т ҳарфли отлар

- اولكار — شريا — улкар ва ядi-кәр
 توبا — نل — туба
 توپراق — تراب — тупрақ
 كاووك — تبين — кавук (к) туркманлар буни самон дейдилар.
 ااقين — تيار — а: қин (сел)
 تالار — تيار — талаз (тўлқин)
 اللط — نجت — а: лт
 تامر قالقان — ترس حديد — тәмирқалқан қурмон ўқ идиш маъносида, „Девон“да қурмон ва кiш сўзлари қўлланган. Навоийда ўқ идиш маъносида соғдоқ сўзи учрайди:

¹¹⁷ „Девон“да бу сўз *جو قرا دى* жуқрадi шаклида берилган. Қ. I—III, 295-бет. Лекин М. К. қуюқ таом қайнашига хос деб кўрсатган.

¹¹⁸ Тиз чўкмоқ, ҳурмат қилмоқ, бўйин эгмоқ маъноларидаги бу уч сўз „Девон“да айрим мисолларда бир оз фарқли. Қ. I—II—26—29: I—III, 92-бет.

¹¹⁹ Бу ердаги изоҳдан бўзламоқ ҳам, кўкрамоқ ҳам қаттиқ йиғламоқ маъносида тенг қўлланиши маълум бўлади. Лекин, бунинг қаерларда қўлланиши ноаниқдир. Бу сўзлар Навоийгача ҳам тўла сақланиб келган, лекин тўла синоним эмас. *Бўтам деб гоҳ бўзлаб гоҳ укурса, Навбаҳор андоқки, ёққайлар булутлар кўкрашиб.*

شوال — тилси	— шувал (қоп)		
طابچاق — تخت	— тапчақ ва баҳик	бāчiк (бешик ва шоҳ тахти)	
تاجيک — تاجر	— тāжiк ва بازار	бозер-кон	
طارطيق — تقممه	— тартиқ (совға)		
ناکا — نلس	— тāкā	(эчки)	
خورما — تحر	— хурмо	¹²⁰	
قو — تم	— қу	¹²¹	
انحر — تين	— энжiр		
شابوا — تخارس	— шабува		
ايلارسك — تکه	— элāрсiг	(Тўн боғичи)	
الما — تعال	— а:лма		
توب — ثقل	— топ	(пойдевор)	
قالين — تحين	— қалiн		
طلماچ — ترجمان	— тiлмач	¹²²	
ايکز — توأم	— iккiз	(эгизак)	
تعين {	يون طاولى	— јунтавлi	¹²³
	يونت	— јунт	

9 α

¹²⁰ Қурмо деб ҳам талаффуз қилинади.

¹²¹ Бу сўз ҳақида саҳифа қирғоғида *ويقال قوغى هوبا الواو* — деган ибора бор, яъни бу қуғi ва қувi шаклида ҳам қўлланади, демакдир. Сўз кетидан қувиш, чақимчилик маъносида. Шунинг учун араб-часи бошқа сўз бўлади.

¹²² Бу сўз *t* билан ҳам *ḍ* билан ҳам ёзилиши мумкинлиги ҳақида четда *و بالتاء و الدال* деб кўрсатилган.

¹²³ Чипор туя, чипор от.

Ўтган замон феъли

	— тангри јақитти	— تنکریه قایتی — تاب
تغعلی {	— јапінді ва	— یاپندی
	— уртунді	— اور توندى
	— тўғанди	— توکاندى — تم
	— тўпрақладі	— توپراقلادی — ترب
	— авнаді ¹²⁴	— اوندى — تمرغ
	— сөзләді (хабар берди)	— سوزلادی — تحدث
	— сөзләді	— سویلادی — تکلم
	— јуваланді (юмалади)	— یووالاندی — تدرج
	— іпінді (яқинлашди)	— اپیندی — تدلی
	— умді (умид қилди)	— ئومدی — قوجی
	— ўрнатти	— اورناتى — تمنا
	— кәкірді	— کیکردى — تحشا
	— а:снаді	— اسنادى — تشاوب
	— інжкірді (бақирди)	— انجکردى — نغاهن
تسنف {	— тінді (тинчиди)	— طندى
	— қақсїрді ¹²⁵ (оҳ, воҳламак)	— قاقسردى
	— қақїрді ¹²⁶ (тупирди)	— قاقردى — تنحم
	— кәрінді (б) (керилди)	— کاریندى — تحطط
	— әрінді ¹²⁷	— ایریندى — تکل
	— тәпрәнді (оҳ-воҳ деди)	— تاپراندى — تحرك
	— әврәнді ¹²⁸ (ўрганди)	— اوراندى — تعلم

¹²⁴ Бу сўз ҳақида четда *يقال بالغن و* ибораси берилган. Бу сўз *г* билан *а* гнади шаклида ҳам ифодаланади, демакдир.

¹²⁵ Туркманлар *سومولدى* сумулладі дерлар, деган изоҳ бор.

¹²⁶ Бу сўз ҳақида *بالغين و* деган изоҳ бор, бу сўзнинг *г* лик варианты ҳам бор, демакдир.

¹²⁷ „Девон“ да бу маънода эрінмоқ ва армагу сўзлари қўлланган.

¹²⁸ Бу сўзнинг ўгранмак варианты ҳам бор *اوكراندى* вил деб изоҳланган.

- سو ياندى — تعفض — с у j ā н д і ¹²⁹ — ашқанды — تفلت — і ш қ і н д і (бўшалмоқ)
 سريقتى — تسرب — с і р і қ т і (ётоғига кирди)
 شايفالدى — تبعزق — ш а j ф а л д і (қаттиқ маст
 бўлмоқ)
 سلطادى — تحجج — с і л т а д і ¹³⁰
 اكندى — ااكنادى — ä : к н ä д і ва ö к ү н д і
 تلهف {
 اجندى — تالح — а ч і н д і
 اويدى — تبع — у j д і (бўйсунди)
 اطاندى — تسمى — а : т а н д і ва а : д а н д і (аталди)
 اوروندى — اتوجع — а : в р у н д і (аламланди)
 قنادى — تحنا — қ і н а д і ¹³¹ (хина қўйди)
 قناندى — تعذب — қ і н а н д і (азобланди)
 اردى — تعب — а : р д і ва т а л д і ¹³² (чарчади)
 توهم {
 جفل { — اوروكتى — ў р ў к т і (ҳуркди)
 يالانش لاندى — تعرى — j а л а н и ш л а д і : туркманлар буни
 يالاغانش بولدى — j а л а ғ а н ш б ў л д і дерлар.
 اويلاندى {
 اولاندى { — ة j л ā н д і ва
 — ә в л ā н д і
 يورولدى {
 عبي { — j у р ў л д і
 سيندى — تائسف — с і j i н д і (аччиғланди)

¹²⁹ Саҳифа четиди бу сўз ҳақида колладі деб изоҳ берилган.

¹³⁰ Туркманлар бу сўз ўрнида баҳана айлادی баҳана аjладі, қўллайдилар.

¹³¹ Қинаді Қинаді сўзи устига ланді сўзи ёзилиб қўйилган. Демак, тўғриси қиналандидир.

¹³² Саҳифа четиди йоролди jорулди шакли ҳам берилган.

- يالباردى — ئدخل — јалбарді (ялинди)
- تعصير { يوقصوللاندی — јоқсулланді¹³³
- افتقر {
- توکلاندى — төкләнди ва كونلاندى
كۆتلәнди
- سایر یلاندى — سایریلанді (заифланди)
- خاصطاندى — хасталанді¹³⁴
- سالىندی! — салінанді (арабчасига
кўра солинди)
- تالى لاندى — талїланді¹³⁵
- ابدال لاندى! — а:бадалланді
- تملك { شارلاندى — шарланді (эга бўлди)
- { شرلاندى — шїрланді¹³⁶ (соғайди)
- طندى — тїнді (қайтарди)
- يار اقلاندى — јарақланді (ҳозирлан-
тирди)
- طای قالدى — тајқалді¹³⁷ (ҳаяжонланди)
- قاتسقارا بولدى — қатіш қара болді (ара-
лашти)
- بازدى — базді (қарздан қутулди)
- طاماشا ایلادی — томошо айладі

10a

¹³³ Маҳмуд Кошғарий камбағал маъносига кўпчилик جيغای жіғој, айрим қабилалар جيغان жіғон дерлар деб кўрсатган, 1 том, 257-бет. Демак, бу ерда ўзига хослик кучли.

¹³⁴ Бу сўз ҳақида саҳифа четида اکلندی ігланді варианты ҳам кўрсатилган. „Девон“да бу маънода шу сўз кўрсатилган.

¹³⁵ Талиланді — телбаланди.

¹³⁶ Бу сўз текстда берилмаган. Лекин шорланді сўзи ҳақида واما بکراشین بمعنا انصلع яъни бу сўзнинг биринчи ҳарфи ш ни и билан талаффуз қилинса соғайди, тузалди маъносидадир, дейилган. Уни биз махсус луғат қаторига олдик.

¹³⁷ طای قالدى тајқолді сўзи устида шару шару сўзи берилган. Демак شاروطی قالدى шару тајқолдидир. Шару „Девон“да чірік шаклида берилган. Аскар ҳаяжонланди демакдир.

تونك شيدى — تشقلب	— тўншидї (зийнатланди)
سیرندى — تزحلق	— сіјрінді
یېبردى — ترنخ	— жіпәрді (әпишти)
اوداز آلدى — توضحاً	— авдазалдї (таҳорат қилди)
سئلاندى — تمسح	— сіләнді (сургинмоқ)
باصلاندى — تصدى	— пастланді (зангланмоқ)
بازاندى — تزوق	— бәзәнді ва туркманларча توناندى كۇناندى — қонанді ¹³⁸ (наматланди)
قوناندى — تنعم	— қонанді ¹³⁸ (наматланди)
يورى باردى — تمش	— жүрі барді (юрди)
قاشاباردى — تهرّب	— қашабарді (қочди)
طوروقتى — توقف	— туруқті (тұхт б қолди)
يولوقتى — تطرق	— јолуқті
اياردى — تبع	— іјәрді (бүйсунмоқ)
اييريلشتى — تفارق	— а:јріліштї
يارماشتى — تسلق	— јармашті (тирмашмоқ)
قوصتى — تقيا	— қусті
سېشتى — تغوط	— сіштї
تكرمش افقبص	{ بوروشتى — буруштї
اسندى — تعلق	— а:сінді ¹³⁹ ва
اليندى	— ілінді
شورودى — تلق	— шуруді (чуриди)
بوزلاندى — تخرب	— бузланді (бузилди)
يومغاقلاندى — تكدرس	— јумғақланді (ипни юма- лоқ қилиб ўраб қўймоқ)
اليندى — تحايل	— ілінді
ساقاندى — بحرس	— сақінді ва сақ- ланді

¹³⁸ Четда конанді варианты ҳам берилган.

¹³⁹ Саҳифа четиди салінді варианты ҳам бор.

- قصطاشتی — تزاحم — қісташті¹⁴⁰ (сіқілди)
 كوجلاندى — تقوى — кўчлändig¹⁴¹ (кўчлändig)
 طوقونوشتی — تصادم — тоқунушти (тоқнашти)
 ااطقارى قالدى — تاخر — а:тқарі қалді (атқарі
 қалді) — орқада қолди
 قايقالاندى — تقلق — қајқаланді (қайғуланди)
 سالاندى — تدلى — саланді (чайқалди)
 دارداغان بولدى — تغببت — дардаған болді ва
 بارا — пора-пора
 بارا بولدى — بۇلدى¹⁴² (майдаланиб кетди)
 صاراندى — تعوم — саранді (ўради)
 يوزلاشتى — تواجه — јўзләшти (рўпара бұ-
 лишти)
 كاتيلدى — تثلم — кәтілді (отмасланди)
 طوراندى — تقطع — торанді (F билан
 тўғралди) ва тўғ-
 ранді варианты ҳам бор:
 ييرطندى — تخزق — јіртінді (йиртилди)
 قوطقاردى — تخلص — қутқарді (қутқарди)
 بويوقتى — تسنيج — бујуқті (бўялди)
 اويوقثرهدى — تناوم — ујуқсірадї¹⁴³ (уйқусиради)
 بالشرايدى — تعفص — балшїрајдї (тахирлашти)
 ايليتششتى — تشبك — ілітішті (илинди)
 طاپشتى — تلاقا — тапїшті (учрашти)
 ساطشتى — تبابع — сатїшті (сотишти)
 ازدي — تااصر — а:здї (азди — адашти)

¹⁴⁰ Саҳифа қирғоғида *صيقيششتى* сїқнашті шакли ҳам бор. Кесилди демакдир.

¹⁴¹ Саҳифа қирғоғида *چاليندى* чалінді сўзи ҳам бор. Эҳтимол бу *كوجليندى* кучлиланді бўлса.

¹⁴² Саҳифа қирғоғида *اؤوندى* ўвändig — ўвәланді, *اوشندى* ўшändig — ушәлді бурда-бурда шакллари ҳам берилган.

¹⁴³ Саҳифа қирғоғида *ايقلاشتى* ујуқлашті сўзи ҳам бор.

- اشاندى — توكل — ішанді (ишонди — тавак-
кал қилди)
انجشتمى — تقافل — інжітті. Бу сўзни
ушандірді
варианти ҳам бор.
شاطلاندى — تغرقع — шатланді (бармоғини ши-
қиллатти)

ث — с-ҳарфи бўлими

Отлар

- قار — ثلج — қар
ايمچاك — ثدى — әмчәк
اوج — ثار — оч
القش — ثنا¹⁴⁴ — алқіш¹⁴⁴
اژدها — يلان — ілон ва аждаҳо,
ساغصاغان — يلان — сағсаған,
ساولچاق¹⁴⁵ — يلان — савулчақ¹⁴⁵
تون — ثوب — тун
قالين — ثخن }
غزير } — қалін
سارمساق — ثوم — сирімсак ва сар-
рімсак (чеснок)
االغرجق — اوورجوق — ثقاله 11a — а:вурчуқ. Буни
ағірчақ варианты ҳам
бор¹⁴⁶ (чарх)

¹⁴⁴ Алғіш талаффузи ҳам бор. Бу сўз ҳақида четда وبالعين و الاعاءكذلك деб изоҳ берилган. Бу сўз F билан дуо маъносида қўллана-
ди, демакдир.

¹⁴⁵ Авторнинг бу изоҳига кўра илон бу тилда бутун жинсларига аждаҳо, сағізғон, чувалчакларга тенг қўланувчи турдош от эди. Шу билан бирга бу сўзлар ҳақида қаринлан — гижжа деган ибора ҳамда صعلاجك — сўўлчәк шакли ҳам борлиги кўрсатилган. Сағізғон ўрнида сақзған ҳам бор.

¹⁴⁶ Туркманлар бу сўзни اغر а:гір тарзида қўллайдилар.

- ااور — ثقل — a: вур. Туркманларда а:ғір варианты қўлланади
 تولكى — ثعلب — тўлкі.
 بوغا — شسور — буға ва ўкўз
 كاشاك — ثنى الا بل — кәшәк (икки ёшли туя боласи)
 قونا — ثنى البقر — қуна ва дуна дуна (икки ёшли хўкиз боласи, тана)
 قوون — ثنى الغنم — қуўун (икки ёшли қуй)
 ايكى — ثنى المغز — іккі¹⁴⁷ (икки ёшли эчки)
 يارالى — شيخين يا الجراح — јаралі (јараланган)
 طوقتا بتر — ثابت — тоқтабтїр ва тузибтїр
 توزابنر
 كاه — ثارا — гоҳ¹⁴⁸

Ўтган замон феъллари

- تاشتى — ثقب — тәшти ва тәлди (тешти)
 اووردى — شقل — а:вурдї¹⁴⁹ (оғир бўлмоқ)

Ж ҳарфи бўлими

Отлар

- اوچماق — الجنة — учмақ (жаннат)
 تامو — جهنم — таму¹⁵⁰ (дўзах)
 اريق طاق — جوز — а:рїқтақ (юлдуз номи)
 بوز — جيد — буз (қиров)

¹⁴⁷ Саҳифа қирғоғида — эчки ва кәчи кәчи вариантлари ҳам кўрсатилган.

¹⁴⁸ Бу сўз *T* бўлимига оид таро тора бўлиши керак эди.

¹⁴⁹ Туркманларда бу сўз — а:ғирдї а:ғирдї шаклида қўлланади. Оғир бўлди, оғирлашти демакдир.

¹⁵⁰ Бу сўз тамо шаклида ёзилганига кўра таму ва тамі ўқилиши мумкин.

- طاق — тақ тағ билан тағ ва-
риантлари ҳам бор.
- اوپر اش — отраш¹⁵¹ (ўтириш ўрни)
يار — жар (жар)
- كوبرى — кўпри (кўпрук)
قنطره
- اين — инер (тўла — турар уй)
اشكارى — ишқари¹⁵² (ичкари)
ابكا — өпкә
دادا — дада¹⁵³
- تان تار كون — тан, тер, көн¹⁵⁴
قابان — қабақ (қовоқ)
مانگلای — мангла¹⁵⁵
يان — жан (тараф, атроф)
گوده — гәвдә
قو طور — қотур (қўтир)
ششاك — шәшәк (чечак касал)
جان — жан¹⁵⁶
كالى — кәли (жумрак, ўғир)
قالن — қалн — қәлн¹⁵⁷ (садоқ)

116

¹⁵¹ Саҳифа қирғоғида *اوتورغو و اوتوراق* отурғу ва отрак вариантлари ва арабча *تقعد* ҳам берилган.

¹⁵² Туркманлар *اشكارى* ишари тарзида қўллайдилар.

¹⁵³ Бу сўз тагида *ابا* әбә сўзи берилган.

¹⁵⁴ Саҳифа қирғоғида бу ҳақда арабча *الاول جلد الادمي والتالى* деган изоҳ бор: тан одам териси, тер одамдан бошқанинг териси, учинчи юнглик тери демакдир. Бундан бошқа четда *درى* дері шакли ҳам бор.

¹⁵⁵ Бу сўз ёнида *الين* алин ёки *اكن* әгн деган бир сўз бор.

¹⁵⁶ Тан сўзи юқорида (11а бетда) одам териси маъносида изоҳланган эди. Лекин бу ердаги сўз алоҳида белги билан берилган. Демак, бунда омонимлик йўқ, талаффузда фарқлидир.

¹⁵⁷ Ўқ идиши бу сўз устида. *قن* қин ҳам берилган.

- طاغارجق — جرا ب — тағарч іқ¹⁵⁸ (идиш тұрва)
 جوملاك — جر ه — чōмлāk¹⁵⁹ (ёғоч челак)
 جانك — جلجل — жанг¹⁶⁰ (қанғироқ)
 حاكمان — جوخ — чākмāн (бир хил тўн)
 تازاك — جل ه — тәзāk¹⁶¹
 كوز — جهر — кōз¹⁶²
 بر كصطوان — جنسبن — бiргiстiвāн (отялпўши)
 طور و بطاي — جلد ا — турунтај (бир қуш)
 بور كوت — جمن — бўркўт¹⁶³ (хотинларнинг тўй
 кийими)
 تامر طرناق — جارى — тәмiр тiрнақ (соҳип чан-
 гал қуш)
 قانات — جناح — қанат
 جاکر تکا — جراد — чагiртiкā. Бу сўзни сā-
 рāнчiкā варианти ҳам
 бор¹⁶⁴
 كوجوك انوك اوروك — جرو — кўчўк, āнўк, ўрўк (кучук
 болалар номи)
 يالمان — جار موع — јалман (бир хил дала сич-
 қони)

¹⁵⁸ Бу сўз ҳақида четда *في الحيم* ж ни улаштириб ўқиш ҳам мумкин, деган ибора бор. Демак *طاغارجوق* тағарчуқ шаклида ўқиш ҳам мумкин.

¹⁵⁹ Бу сўзни туркманлар *سولمك* сўлмак дейдилар.

¹⁶⁰ Бу сўзни *جنكرغى* жiнгiргi шакли ҳам сўзлар орасида кўрсатилган.

¹⁶¹ Бу сўз ёнида четга олиниб ёзилган *اوت* сўзи тезак: от, хачiр, эшаклар тезаги демакдир.

¹⁶² Бу сўз остида *كور* кўр сўзи ҳам бор.

¹⁶³ Туркманлар *كاجكون* кāчлўн дейдилар, деган изоҳ бор.

¹⁶⁴ Бу сўз ҳақида *واقيل جاکر كا* чопурка варианти ҳам бор деган ибора бор.

صوسیپیر — جاموس	— сувсіјір ва қарасіпир	қа-расіпир ¹⁶⁵
قودوق — جمش	— қодуқ (хўтуқ)	
تووا — حمل	— тўвā (туя)	
يوكروك و يوروك — جرای	— јўгрўк ва јўрўк	
كوهر — جوهر	— гўҳāр (говҳар)	
كاشور — جز	— кāшўр (сабзи)	
يانكى — جديد	— јāнгі يانغى јанғі	
الغاش — جريد	— а:ғаш (бир хил дарахт)	
قوز — جون	— қоз (ҳар нарсанинг ўртаси)	
چيقيط — جين	— чїқит (бир хил овқат) туркманлар пайинир пājнїр дерлар.	
بورغون و يارما — جرش	— бурғун ва јарма (бўтқага мўлжаллаб пўсти тозаланган буғдой) ¹⁶⁶	
طامور — جدر	— тамур — тамар	
قونشى — جار	— қоншї	
كوك — جنس	— кōк (жинс — тур)	
قوقاز — جورا	— қуқаз ¹⁶⁷ (бир хил тикан)	
اوركاكان — جقرل	— ðркāкāн ¹⁶⁸ (ҳуркович)	
الجيق — جيغان	— а:чїқ ¹⁶⁹ (оч)	
زهلاى — جاسر	— зеҳлај (ботур)	
اينا — جمه	— а:јна (жума)	

12a

¹⁶⁵ Бу сўзлар ҳақида *و كلاهما مركب* ҳар иккиси ҳам қўшалоқ сўз, деган ибора четда берилган ва *سىغىر* шаклида ҳам ўқилиши кўрсатилган.

¹⁶⁶ Бу сўз ҳақида четда *كچا* кожа сўзи ҳам бор.

¹⁶⁷ Туркманлар *قوغز* қоғиз дейди.

¹⁶⁸ *اوركك* оркак шакли ҳам бор.

¹⁶⁹ Бу сўз ҳақида *باسقاط القان* қ ни тушириш ҳам мумкин деган ибора бор. *الاشق* — а:шиқ ҳам бор.

- يانا — жана (ён — томон)
 كراش — кіраш¹⁷⁰ (оҳак)
 بولاك — бўлак¹⁷¹ (мўллик)
 جزء { اولوش — ўлўш
 نخيب }
 اورو — уру (қудуқ)
 ينوط — януг
 قاروسكمك — қару сикмак¹⁷² (яқинлаш-
 моқ)
 قورو — қуру¹⁷³ (қурғоқчилик)

Ўтган замон феъллари

- كالدى جار — кәлді (келді)
 جاكتمى { چاكتمى — чәкті (торгти)
 جزء }
 سنادى — синаді (синаш)
 اجتمى — а:чїттї (очиқти)
 سيدى — јїдї¹⁷³ (йїғди)
 قوطورلى بولدى — қотурлі болді (қўтир-
 ланмоқ)
 يووردى — јувордї југурдї (югур-
 моқ) варианты ҳам бор.

¹⁷⁰ Бу сўзнинг كراج кірач варианты ҳам бор.

¹⁷¹ Бу сўз ҳақида саҳифа четида ويقال بلك бўлүк тарзида ҳам айтилади деб қайд қилинган.

¹⁷² Бу сўз ҳақида اقبل ای рўпара бўлди деб қайд қилинган.

¹⁷³ Бу сўзнинг арабчаси جماد сўзи тагида طونгон сўзи ҳам ёзиб қўйилган. Демак, бу сўз муз маъносида ҳам бўлган.

¹⁷⁴ Бу сўз ҳақида саҳифа четида يقال يىغدى و دردى јїғди ва дердї шакллари ҳам бор, деб ёзилган.

- يانگىرتتى¹⁷⁵ (янгилади) — يانگىرتتى — جد
 كاشتى و اشتى — جاز — كاشتى و اشتى — جاز
 اوروكتى — جفل — اوروكتى — جفل
 كالتىردى و كاتىردى — جلبه — كالتىردى و كاتىردى — جلبه
 قورودى — جف — قورودى — جف
 طونكىدى — جمد — طونكىدى — جمد
 بوزلادى — جلد — بوزلادى — جلد
 يار اقلادى — جهز — يار اقلادى — جهز
 باغداش اولطوردى — جشى — باغداش اولطوردى — جشى
 ياناشتى — جانب — ياناشتى — جانب
 كانا تاكالىدى — جاعلى غفلته — كانا تاكالىدى — جاعلى غفلته
 يانا كالىدى — جاك — يانا كالىدى — جاك
 تالوردى — جن — تالوردى — جن
 كاستى — جب — كاستى — جب
 يوقادى — جس {
 قارمادى — قارمادى
 قارمالادى — قارمالادى¹⁷⁸

¹⁷⁵ Бу сўз ҳақида аниқсизроқ يانگىلدى шаклида бир сўз берилган.

¹⁷⁶ Бу сўз ҳақида سوكتى سۆكتى, чۆكتى, чўка ўлтирди синонимлари борлиги изоҳ қилинган.

¹⁷⁷ Арабча جب сўзи касти деб берилган. Ҳолбуки бу сўз махсус нарсани кесиш эди. Шунинг учун сўз тагида اى قطع деб берилган изоҳ аниқлик киритган.

¹⁷⁸ Бу уч сўз ҳақида ва саҳифа четида و بمعنى حس و يوقادى قارمادى بمعنى حس لمعرفة الش ما هو و قارمالادى بمعنى ليچد جس { — йўқлади, излади, қармади: нарсанинг нималигини билиш учун текширди, қармалади — йўқолган нарсани топиш учун қидирди деган изоҳ бор.

- سڤالادى — сіғаладі¹⁷⁹ (қидирди) турк-
манча
قرقدى — қірқді (тук ва соч ҳақида)
قازىدى — қазіді¹⁸⁰
زهلاى لادى — зеҳлајладі (ботирланди)

ح — ҳ ҳарфи бўлими

Отлар

- صارت و طاط — сарт ва тат (шаҳарли)¹⁸¹
بوواز و اوناش — буваз ва унаш¹⁸²
كويو قاي ن انا — кўјā ва қајн ана¹⁸³
كويو — кўјāв
قاش — қаш
انك — а:нак (танглай)
بش — бiш (кўкрак)
بوزوك — бўзўк (кўтҳалкаси)
اون و سازك — он ва сāзāк¹⁸⁴
ار — а:р (ор, номус)
ياشاماق و ترلماك حيات — јашамақ ва тiрiлмāк¹⁸⁵
اوصراق — осрақ

¹⁷⁹ Туркманлар қармалади ўрнида сіғаладі дерлар.

¹⁸⁰ قاصدى қасиді тарзида талаффуз ҳам бор.

¹⁸¹ Сорт ва тот сўзлари ҳақида олимларнинг мулоҳазалари кўп.

¹⁸² Четда بوغاز و قبل туркманлар богоз дейдилар ибораси бор.

¹⁸³ Бу сўз ҳақида четда كوياكى و قيل كوياكى туркманлар буни كوياكى кујāгi деганлар, деган изоҳ бор.

¹⁸⁴ Бу сўзлар ҳақида саҳифа қирғоғида ال اول حسن النعم والثانى деган арабча ибора бор. Бу сўзларнинг биринчиси уй — ҳайвон туйғуси, иккинчиси سازك сазак хотирадаги туйғуси демакдир.

¹⁸⁵ Тирилмоқ сўзи ёнида كذالك сўзи бор, яъни дол билан ҳам талаффуз қилинади демакдир.

- قصبتمر — қісібтір (сийги қистаб)
 باهانالی و صلطالی صیلی — боҳоналі ва сілтагі¹⁸⁶
 اورو — уру. Буни اغرو оғру ва-
 рианти ҳам бор. (туркманча)
 يواش — јаваш (ёввош)
 يالان اياق — јаланајақ¹⁸⁷
 حينه — тозоніj¹⁸⁸
 قايغماق و قايغرماق — қајғмақ ва қајғірмақ
 تانا و توك — тана ва тōқ¹⁸⁹
 چوقور — чуқур (чуқурлик)
 انش — ініш (кўз қовоғи ичидаги
 яра)
 بورشاق — буршақ (шағал тош)
 تاش — таш (майда тош)
 اسی — іссі (иссиқ)
 سولب — ўчиб қолган¹⁹⁰
 تامر و شويون — тәмір ва шојун
 سابانچى — сабанчі (деҳқон)
 اوکوتوب تور — оқутуб тур¹⁹¹
 يوکلى — jŷk li
 يوك — jŷk
 جب — жіп (ип)

13a

¹⁸⁶ Бу сўз ҳақида саҳифа четиди سلتق сілтақ сўзи ҳам бор.

¹⁸⁷ Саҳифа четиди يالين јалін сўзи ҳам бор.

¹⁸⁸ دیر حينه арабчиси تازانى нинг.

¹⁸⁹ Тана сўзининг тагида d ҳам берилиб تانا шаклида берилган. Демак, бу сўзнинг дона варианты ҳам бор эди. Бу маълумот даврларга нисбатан тутган ўрнини кўрсатиш жиҳатидан жуда муҳим.

¹⁹⁰ Бу сўз тагида هو الحد بدالحينا ва шаклида бир ибора бор. Лекин жуда хира. Бу чин темири демакдир.

¹⁹¹ Саҳифа четиди كشنيتير кўшнй jŷптур сўзи ҳам бор.

- نو قوط — خمص — но қ у т¹⁹² (нўхот)
 ياباغلى — حولى الحيل — јапағлі (тойча)
 بوطا — حولى الدبل — бота (бўталок)
 طانا — حولى البقر — тана¹⁹³ (танача)
 ششك — حولى المغن — шішәк (эчки боласи)
 تىكراك — وطوقا — حلقا — тōгрәк' ва тоқа (ҳалқа)
 قسراق — حجره — қісрақ (туя оғилхонаси)
 ايغمر — حضان — а:јғір (айғир—от)
 اشك و قولون — حمار — ә:шәк ва қулун¹⁹⁴
 ايق — حارك هافى — іјіқ (икки кифт ораси, елка)
 طونياق و طويناق و باشا — тунјақ ва тунақ ва ба-
 ша (қўшалок туёқлилар)
 ايل و قولان — حزام — ајіл ва қулан (юк ортила-
 диган полон)
 باكتار — حداچه — бōктәр (туя устидаги ўти-
 риладиган жой)
 يپك — حرر — јіпәк (ипак)
 شوار — (бирор нарсанинг қирғоғи)¹⁹⁵
 سيزغا حلقه الاذن — سيزغا — حلقه الاذن — сізға (зирақ)¹⁹⁶
 طوقوجى — حايك — тоқувчї¹⁹⁷
 موردار — حرام — мурдор (ҳаром)
 يتى — حد — јіті (ўткур)
 قمرى — حافى — қірі (қирғоқ)

¹⁹² Саҳифа қирғоғида *بو* *لبل* *ياوقيل* яғни туркманлар лаблабу дейди-лар, деган ибора бор.

¹⁹³ Сўзлар орасида *دنا* *دنا* ҳам бор.

¹⁹⁴ *قولان* қулон сўзи устида *الوحشى* деган сўз бор. Яғни ёв-войи эшак демақдир.

¹⁹⁵ Бу сўз *سوارور* шаклидадир. Шуар деб ўқиш мумкин, аниқлан-мади.

¹⁹⁶ Сўзлар орасида туркманлар *اسرقا* *اسرقا* дейдилар деб ёзил-ган.

¹⁹⁷ Туркманлар *жулкачи* дейдилар.

- ۛر بوشتاقلی — бірбуштақлі (бір то-
 монли)
 اوتون — отун
 قو — қов (пилик)
 قاركان — jākän (қарған)
 كاكلك — кәклік
 تاولوكاج — төвлүгәч¹⁹⁸ (қуш)
 اوكارچين — öqärçin (каптар,¹⁹⁹
 قوروق — қуруқ (бахил)
 كولته — күлтә (бір қучоқ)
 سوت — сүт
 ايكشى اچى — әгші ва а:чї (тахир ва ач-
 чиг)
 طاطلى — татлі
 قارانكى او وزندان — қаранлі уj ва зиндор²⁰⁰
 جى
 يىلى صو — jilı suv²⁰¹
 طوار — тувор²⁰²
 حايط
 زون — (бу сүз ўчган)
 يوماق — јумоқ²⁰³⁻²⁰⁴
 شورشاك — шөршәк (қари туя)

136

¹⁹⁸ Четда ай зоҳарф واحد деган ибора бор. Яъни бир ҳарфли демакдир.

¹⁹⁹ Четда ويقالى كوكارچين коғәрчін варианты ҳам бор, деган ибора ҳам бор;

Четда ويقال دولانكاج дуланкач ҳам дейилади, деган ибора ҳам бор.

²⁰⁰ Саҳифа қирғоғида الاول بيت الضلم و الثانى اعجمى деган ибора бор: биринчиси қоронғи уй, иккинчиси зиндон демакдир.

²⁰¹ Четда اىما فاطر деган ибора бор. Демак иссиқ сув маъносидан икки сүз берилган.

²⁰² Саҳифа қирғоғида دور девор сүзи ҳам бор.

²⁰³⁻²⁰⁴ Саҳифа қирғоғида وهو مصدر ال яъни ювиш сўзининг масдоридир деган ибора бор.

47

ائنيق — حاصر — а:ні қ (ҳозир бўлганлар)
 قننا — حنا — қіна (хнна)
 اولاق — حوض — авлақ (сув омбори)
 بچاق — حصاد — пічақ
 كاراك — حاجه — кӱрӱк

Ўтган замон феъллари

يان باستی — حامی — јанбасти (ҳимоя қилди)
 شاستی — حل — шāшти (ешди)
 قاشیدی و سوروشتی — حاك — қашиді ва сурушти
 قزاردی — حمر — қізарді
 قايغاردی — حزن — қајғарді (қайғирди)
 قازدی — حضر — қазді (қозиди)
 قزشتی — حمی — қізішти
 کوستی حرد — ²⁰⁶кӱсти (хапаланди)
 کورتوردی — حمل — кӱтүрді
 سابانندی — حرث — сапанді²⁰⁷ (омочни юритди)
 سازدی — مر الحاطر — сӱзді²⁰⁸
 ساقلادی — حرس — сақладі
 يولودی — خلق — јулүді (олди соч ҳақида)
 ماقطادی — حملوثنی — мақтаді
 کويدی و اجیدی — حرق — кӱјді ва а:чіді²⁰⁹

^{205—206} کوستی کستی сўзи ёнида تر کمان сўзи ёзиб қўйилган. Демак, бу сўз туркманчадир.

²⁰⁷ سابانندی сабанланді қаршисида سېنلدى сабанланді сўзи берилган.

²⁰⁸ Бу сўз устида تويدی туйді сўзи ҳам бор.

²⁰⁹ Четда کيندوردی қојундурді ҳам бор.

- ساودى — ساءد²¹⁰ — сауді — حلب
يالغان انت ايچتى — јелған а:нтічті — حنت
اوردى — орд²¹¹ (ўрмоқ) — حش
يازدى — јазд^і — حط
انت ايچتى — античті — حلف
سوقتى و تقنى — суқт^і²¹² туқутті — حش
او كوتى — өгүтт^і (киритти) — حال
السر كالادى — ā:сіркәләді (аяди)²¹³ — حن من الحز
طاشدى — ташід^і — حول
قاز اندى — қазанд^і (құлға киритмоқ) — حصل
ساناندى — сананд^і (хабар берди) — حب
تايراتى — тәбрәтт^і — حرك
امكا كلادى امك لادى — әмгәкләді. Бу сүзнинг
эмаклади варианты ҳам
бор.

- كاريتى — кәритті — حزز
قنلالدى — қиналад^і — حنى

14a

خ — X ҳарфи бўлими

Отлар

- يار اتقان — јаратқан²¹⁴ — خالف
طوطولماق — тутулмақ — خسوف و الكسوف

²¹⁰ ساودى савд^і ёнида ايضا وبالغن деган ибора бор. Демак, сағд^і варианты ҳам бўлган.

²¹¹ اوردى устида المنجل اوراق деган ибора бор. Демак, гап ўроқ уриш ҳақида боради.

²¹² سۆقتى сўзи устида عصر сўзи бор. Демак, сиқт^і маъносида-дир. Шу билан бирга тіқт^і сўзи устида اعاشر ибораси бор. Яъни пухталлади, маҳкамлади демакдир.

²¹³ Саҳифа четиди اسر كادى әсіркәді шакли ҳам бор.

²¹⁴ Саҳифа четиди فاطر خالق دور تجى ва ёратқан сўзи остида берилган.

سبا سبا يورور — خيلا	— саба-саба јурур
ايل كون — خلق و عالم	— эл кун ²¹⁵
خنثى — ال راسك	— эрәсіг ²¹⁶ (хунаса)
ياناق — خد	— јанақ (юз ёноғи)
مانك — خال	— маң (хол)
اوجا و بيغين — خاصره	— уча ва бігін ²¹⁷
قيلغى و دارد — خلق	— қілғи ва дард
هونار — خصله	— ҳунар ²¹⁸
قوروقماق — خوف	— қорұмақ (қўрқмоқ)
قورقاق — خواف	— қорқақ
سشقاق — حبرا	— сішқақ (чичқоқ)
يانكىل و يوقا — خفيق	— јәңгіл ва јуқа ²¹⁹
طمارسق — خبيث	— тїмарсіқ (ифлос, нопок)
يونتاولى — خمل و تعس	— јунтавлї (ола-була от ҳақида)
يازىق — خطبه	— јазїқ (камчилик, айб)
طابو — خدمه	— табу (хизматчи)
ايكى — خير	— игї ²²⁰ (яхшилик)
اوماى — خلاص	— умај ²²¹ (йўлдош—хотинлар йўлдоши)

²¹⁵ Бу сўзлар орасида **درك** дурук сўзи ҳам бор. Бу ҳам четдаги **دور كجى** дурутчи билан бир ўзакдандир.

²¹⁶ Бу сўз ҳақида **وبسكون الرا** деган ибора бор. У ҳолда **арсіг** шаклида бўлади.

²¹⁷ Бу сўз остида **وبالقانى كذلك** қоф билан ҳам, яъни биқиқ ўқиш мумкин демакдир.

²¹⁸ Бу сўз ҳақида **والطبابع** яъни бу сўз касб ва характер маъносида ҳам қўлланади, демакдир.

²¹⁹ Бу сўз устида **ورقى** сўзи ҳам берилган.

²²⁰ Бу сўз ҳақида четда **الى ويفال** **izi** дейилиши ҳам бор демакдир.

²²¹ Бу сўз ёнида **المرءة** сўзига кўра хотинлар қутилиши—йўлдоши тушиши демакдир.

اپاق — خاص	— і пақ (инонимли одам)
طاق و يليم — خيه	— тақ ва јәлім ²²²
اوتماک و بورصاق — خبز	— ötmäk ва бурсақ ²²³
مارول — خس	— марул (бир хил ўсимлик)
قش — خردل	— қіш ²²⁴ (доривор)
اشكامونوزى — خروب	— ішкәмөнүзи ²²⁵
شافتالى — خوڭ	— шафтолї
بولاماج — خبيص و مافى	— буламач
شاغر — خمر	— шағір (май)
سرکا — خل	— сїркә
جرلاب ااقار — خرسر الما	— жїрлаб ақар
شمان — خضره	— шїмән ²²⁶ (чаман, кўкатзор)
اغاش — خشب	— ағаш
ياپراق — خوص	— јапрақ
نامان صوقور — خلد	— наман соқур ²²⁷
طانكوز — خنزير	— тонғуз (чўчқа)
اونكوز — خنفس	— оңуз ²²⁸ (ўсроқ қўнғиз)
يىلقى — خىل	— јїлқї
تاشاق سز قوطاق سز — خص	— ташақсїз ва қотақсїз
يىب — خىط	— јїп (ип, арқон)

²²² Сїртлан шакли ҳам бор.

²²³ Саҳифа қирғоғида وهوخبز التتار бу тоторлар нони ибораси бор.

²²⁴ Бу сўз устида قچ қич сўзи ҳам бор.

²²⁵ Бу сўз остида كاشى кәшї сўзи бор. Демак, ішкәмунузи јақї кашї „мунуз“ демақдир.

²²⁶ Шїман ўтлоқ-кўкат маъносидаги ҳозирги чаман сўзидир. Бунинг شيمان варианты ҳам бўлган. Бундан 2 тушганига ишоратдир.

²²⁷ Бу сўз устида كستىك ҳам бор. Демак, бунинг учун икки сўз бор.

²²⁸ Бу сўз ёнида طنغزلن قورطى туңузлан қуртї шаклида бир ибора бор. Демак ўсроқ қоғуз икки сўз билан оңуз ва туқузлан қурт деб айтилар эди.

- بوروندوق — خزام — бурундук (тўр нўхта)²²⁹
 بونشوق — خزر — боншук (минчоқ)
 اربطماق — خرج — арїтмак (тозаламоқ)
 ياشق — خوده — јашїќ (темир қалпоқ)
 يوزوك — خاتم — јўзўк (узук)
 انتك — خف — ғтїк
 بوش — خالى — бош
 كوز — خريف — кўз
 الطقارى — خلق — атқар (орқа)
 اطلاق — خطوه — атлам (қадам)
 ياولاق — خلوه — јавлақ (хилват)
 بوز و شوبراك — خرقة — боз ва шўбрāk²³⁰
 شار — خانقه — шара
 طامغا — ختم — тамға (муҳр)
 اسرى — خش — ірі²³¹ (қўпол, бадҳазм)
 يالدى — خب — јалдї²³²
 چيقيش — خرج — чїқїш (чиқиш)

Ўтган замон феъллари

- ياراتى — خلق — јараттї²³³
 طومالادى — خبى — тумаладї (тоғ устини бу-
 лут қоплаши)
 ياشردى — јашїрдї
 صاقلادى — сақладї

²²⁹ Бурундук тишлоғич отлар оғзига осиб қўйиладиган тўр қоңоқ.

²³⁰ Сатрлар орасида бўз устига الخلق ва شوبراك الحديد бу оғзида боз—янги, шубрак—эски демакдир.

²³¹ Бу сўз устида ايريك ірік сўзи ёзиб қўйилган.

²³² Бу сўз феъл ҳолида берилган. Лекин сўз устида ريلىك рїлік сўзи бор. Бир янглишлик бор.

²³³ јараттї устида درتى дурутти бор—«Қутодқу бїлік»да турутмоқ қўлланган.

كزلاڧى	—	كىزلآدى
ساقندى	—	ساќинدى
بورونڧلادى — خزم	—	بوروندۇقلاڧى
بمىدى — خايل	—	بىجىڧى ²³⁴ (كاتتا بۇلموќ)
قويدى — خلف	—	قويدى (تالوќ قىلموќ) ²³⁵
الڧادى — خدع	—	الڧادى
— بوشاندى و بوش بولدى —	—	بوшандى, бош бўлди
خلاوتفرغ	—	خلاوتفرغ
سزلادى — خلل	—	سىزلادى (томчилаб оқиб туриш)
تكتى — خيڧ	—	تىكتى
قوڧقاردى و قوڧولدى — خلص	—	قۇتقاردى, қутулدى
يايقادى و شالغادى — خص	—	јајқадى ва шалғадى (чай-қатмоќ) ²³⁶
شلطرادى — خشخش	—	шалтираڧى
طرنادى و طرمادى — خرش	—	تىرнадى ва тiрмаڧى
قوروقتى — خاق	—	қоруќتى
اوتوزدى — خر	—	утузڧى ²³⁷ (ютқазмоќ)
ساواشتى و طالاشتى — خام	—	савашти ²³⁸ ва талашти (хусуматлашти)
بودى — خنق	—	бодى ²³⁹ (боғмоќ)

15a

²³⁴ Саҳифа қирғоғида бу сўз ҳақида *الغار دى* улғордй ва *القار دى* улқардй сўзлари ҳам бор.

²³⁵ Хотинларни талоқ қилиш маъносидаги қўйди бўлса, чунки арабча *حلق* сўзи шу маънода киноя тариқасида қўлланади.

²³⁶ Шалғадй сўзи ҳақида *وبا القاق موضع الغين* ўрида қ билан ҳам талаффуз қилиш мумкин деган ибора бор. Демак, шалқадй шакли ҳам бор.

²³⁷ Зиён қилди маъносидаги бу сўз ҳозирги тилдаги ютқазмоқнинг улик вариантыдир, йутқазди демакдир.

²³⁸ Бу сўз устида *اىضارب* деган ибора бор. Демак бу сўз уришти, маъносидадир.

²³⁹ Туркманлар боғдй тарзида талаффуз қиладилар.

- چىقتى — خرج و طلع — чіқті
 قاطى و قارىدى — قاتті ва қарді (қотиш-моқ)
 قابتى — خطف — қапті²⁴⁰
 طابو ايلادى — تابو ајладі (хизмат қил-моқ)
 تامغا ايلادى — тамға ајладі (муҳр бос-моқ)
 اطلادى — خطأ — атладі (ҳатламоқ)
 بشردى — خبزسوى الطعام — пішірді
 سوبورغادى — خلع — супурғаді²⁴¹ (амалдан четламоқ)
 بووا ايلادى — خاض — бува ајладі (сувга чўк-моқ)
 بوش قابتى — خاب — бўш қајтті (бўш қайтмоқ)
 اوورلادى — خان و سرق — увурладі (ўғирламоқ)
 بيردى — خرق — јірді²⁴² (йирмоқ)
 اويودى — حلىر — ўјўді (эти уюшмоқ)
 توكلادى و كوتلادى — خنث — тўкләді ва қөтләді²⁴³
 قورولدى — خدر — қорулді (пардаланмоқ)
 بوزولدى و طوزولدى — خرب — бузулді, тозулді (бу-зилмоқ, ёрилмоқ)
 واللہ اعلم — таңрї білағонроқ

²⁴⁰ Бу сўз ҳақида وقيل يغمالادى деган ибора бор. Демак талон-торож қилди, талади маъносида қоапті ҳам, јағмаладі ҳам қўлланар экан.

²⁴¹ Бу сўз устида من خلع السلطان шоҳни тахтдан олиб ташлаш-даги маънода дейиши супурмоқ маъносини очаётир.

²⁴² Бу сўз ҳақида بيرطى јіртті ҳам бор.

²⁴³ Бу сўзни аниқлаш қийин бўлади. Эркак ва хотинлик (икки ёқла-малик) хунаса бўлсами деб тахмин қилдик, соқол-мўйлов ҳам бору, хотинлик ҳам демак бўлсами?

Отлар

اونكوز — دهن ای الحافظ	— ўнгуз (эсда сақламоқ)
ياش — دمع و العمر	— j а ш — ē ш ²⁴⁴
قان — دم	— қ а н (кон)
كوت — دبر	— к ѳ т
طاری — دهن	— та р і (тарик)
اون — دفتق	— у н
قام — دابه	— қ а м ²⁴⁵
سورات — درا	— су р а т ²⁴⁶ (сурғушт)
ياو — دهن	— j а з ²⁴⁷
بورش — دين	— б у р ш (қарз)
جهان — دنيا	— жа ҳ а н
سبان — دمل	— ш у б о н (ғудда, ҳуснбузар)
ايو — دب	— а j у (айиқ)
صومار — دلق	— с у с м о р* (тўқмоқ)

156

²⁴⁴ Бу сўз омоним сифатида: кўз ёши ва яшаш.

²⁴⁵ Бу сўз وعربيته الطئر да j а нинг арабчасини четида деб кўрсатилган дир — болаларни эмизиш учун сақланган хизматчи хотин демакдир. Демак бу ердаги доя бу кунги маънода эмас, кибор онларга хос энага маъносидаги сўз терминидир.

²⁴⁶ Арабча сўз درا эмас زار дир, нуқта тушган. Бу сўз з ҳарфига тааллуқлидир.

²⁴⁷ Туркманлар ياغ — j а ғ дейдилар. Асарда ёғ сўзи турдош сифатида берилганини ифодалашга хизмат қилувчи сўзлар бор. Чунончи: يلك j і л і к илик ёғи, هجن الدهن қ і р т і ш — отсағирининг ёғи اركج j а р к а ч — ёркач j а в і — туя ўркачининг ёғи, каби.

* Бу сўз ҳақида саҳифа қирғоғида берилган صاڪصارسنار сўзлари, арабча دلق сўзи دَلَق далақ эканини кўрсатади.

قورط — دور	— қурт ²⁴⁸
سولوك	— сўлўк (зулук)
سولشان	— сувушан
كوييا	— кўйя
خوراز — ديك	— хороz
طاووق و كاكليک — دجاج	— тавуқ ²⁴⁹ ва кәклик
جوقمار — دبوس	— чўқмор
بولاد	— пōлад
مايطى	— майтї
سارانا	— сарана
جوموق	— чумуқ
تاكاناك	— тәгәнәк
دقماق	— доқмақ ²⁵⁰
ادغى — ولو	— қоға ²⁵¹ (қовға)
قالقان — درقه	— қалқан ²⁵²
اتاك — ديل	— ä:тәк — этак
شكراق — دولاب	— шїкрәқ ²⁵³
دومرى دىف	— домрї ²⁵⁴

²⁴⁸ Қурт сўзи устида المطلق деб ёзилган. Яъни, қурт турдош от-дир. Чунончи دودالحياض зулук, دودالصيد чувалчанг ва куя донлардан чиқадиган мита — من الماكولى лар ҳам қурт дейилади.

²⁴⁹ Товиқ сўзи устида المطلق деган сўз бор. Демак автор уй товуги, ёввойи товуқларни назарда тугган бўлса керак.

²⁵⁰ Саҳифа четида بلكدن دبوس шаклида бир ибора бор. Демак тўқмоқнинг яна бир синоними бор.

²⁵¹ Асарда قايل قاغو сўзидан сўнг قايل туркманлар қоғу дейдилар ибораси бор демақдир. Бизнинг фикримизча бу ибора қовға сўзига тааллуқлидир. Чунки асарда қовға сўзи тўқмоқ сўзининг синонимлари орасига кириб қолган. Бу ҳам кейинга тушиб қолган.

²⁵² Бу сўз (қалқон) арабчасига кўра сигир терисидан қилинадиган қалқон демақдир.

²⁵³ Дулоб — сув чиқариладиган чархпалак ва ишқал маъиоларида-дир?

²⁵⁴ Туркманлар دودوك وقيل дудук дерлар.

تاكانا — دسقارى	— tāgānā
توتون — دخان	— tūtūn
بكمز — دبس	— bākmāz (шинни)
اورى — درهم	— avrī ²⁵⁵
اوط — دوا	— at
كازاك — دوله	— kǝzǝk — навбат кез омад.
القش — دعاء الحيز	— alqīš
قارغش — دعاء الشر	— qarǧīš
بر اووردا — دفع واحده	— бір увурда (бир марта)

Ўтган замон феъллари

قاقتى — دق	— қақті (тақиллатмоқ)
غمز	— дат ājlādi (ишорат қилмоқ)
شاورادى	— шавраді ²⁵⁶
باصتى — راس	— басті (яширмоқ)
كومدى — دفن	— көмді
ياقلادى — دهن	— јақладі ²⁵⁷
ايتى — انتاباردى — دفع	— ітті, ітә барді
ياشاردى — دمع	— јашарді (кўзи ёшланмоқ)
اندىردى — دحدر	— індірді
ايلادى — دبغ	— ёјладі ²⁵⁸
قىلدى و عمل كذلك	— қілді маъносида ҳам бу сўз қўлланади.

16a

²⁵⁵ Кир тоғора ёғочдан ёки тунукадан бўлиши мумкин. Туркманлар *اغرى* aǧrī, *يارماق* jarmaq — ақча дейдилар. Лекин булар бир-биридан фарқли.

²⁵⁶ Саҳифа четида бу сўзнинг *دكربندى* айленди шоринди, *داگريندى* дагринди, *چاڧريندى* чавринди синонимлари ҳам бор.

²⁵⁷ Туркманлар *جاڧدادى* тарзида қўллайдилар.

²⁵⁸ Бу сўз ҳозирги тилда айладі термини билан ифодаланади.

- کردى — دحل — кірді
 صالاندردى — دل — салландірді — чайқал-
 тирди
 تاز كندى — داخ — тазгінді — ұраб олди
 يوو الاندى — دخرج — јувақланді
 طمار لادى — داوى — тімарладі — даво қилди
 باشقاردى — در — башқарді — чора кўрди
 باشاردى — باشاردى — башарді
 طامدى — درف — тамді — томчиламоқ
 قالدى — دام — қалді²⁵⁹
 اسندى — دفى — ісінді — қизимоқ
 سوووردى — درا — совурді²⁶⁰
 صوولدى — دبل — совулді²⁶¹
 يانا كالر — دائئم — јана кәлір²⁶²
 يانشدى و باستى در — جانشىدى و باستى در — јаншіді ва басті — янч-
 ди, эзди
 دعامن الدعوة ولامن الدعاء — ۇندәдә — чақірді

ذ — з ҳарфлилар

Отлар

- ارشن و قول — ذراع — а:ршін ва қол²⁶³
 سك — ذكر — сік

²⁵⁹ Бу ерда автор қолди сўзининг турли ерлардаги истеъмол ўринларига кўра кўп маъноларига ишорат қилган. Чунончи: давоми қолди маъносида, тамом бўлмаганда маъносида, узилиб қолган, айрилиб қолганлик ва орқада қолганликда қўлланиши каби.

²⁶⁰ Саҳифа қирғоғида *صوردى* саварді шакли ҳам берилган.

²⁶¹ З ҳарfli бўз шу ерга янглиш тушган.

²⁶² Саҳифа четида *جانزاک کالر* јанзәк кәлір шакли ҳам берилган.

²⁶³ Бу сўзлар ҳақида саҳифа қирғоғида *الال ذراع القياس* деган ибора бор. Аршин у даврда одамлар муомаласида қўлланадиган ўлчов — газ, қўл — одам қўлининг тирсакка қадар бўлган миқдордаги узунлик демакдир.

قويروق — ذنب من كل حيوان	— қујруқ — ҳайвон қуйруғи
ايركاك	— эркак — ҳар бир ҳайвон эркаги
بورى — ذنب	— бõри
شبين — ذباب	— шибин — чивин
الطن — ذهب	— алтін
طاطباق — ذوق	— татмақ
زاراك — ذكى	— зәрәк
صوش — ذلب	— суш ²⁶⁴ (ичимлик)
اول — ذاك	— ол ²⁶⁵

166

Ўтган замон феъллари

بووزلادى — ذبح	— бовузлади ²⁶⁶
طاتى — ذاقا	— татти
ايزدى ايردى — ذاب	— эзди ва эрди ²⁶⁷
كاتى	— кәтти

ر — p ҳарфлилар

Оғлар

پايغانبار و ايلچى — رسول	— пајғанбар ва элчи ²⁶⁸
اوناط — رشد	— онат — етук, руштли
كو كراك — رعد	— кõкрәк — яшин чақмоқ

²⁶⁴ Бу сўз шароб маъносидадир. Демак, бу сўз XI асрда шу маънода қўлланган сучик сўзининг қисқарганидир.

²⁶⁵ Бу сўз грамматик нуқтадан узоқин кўрсатишга қўлланувчи ишорат нсмидир.

²⁶⁶ Бу сўз ҳақида وقيل بالغين билан ҳам талаффуз қилинади-бўғузлади ҳам бор демакдир.

²⁶⁷ Бу сўзлар устида بالر^ا و بالزا^ا билан ҳам, з билан ҳам та, лаффуз қилинади деган ишора бор. „Девон“да ҳам бу сўз икки вариантда берилган.

²⁶⁸ Саҳифа қирғоғида الاول من الانبياء و الثانى هو الساعى бу сўзларнинг биринчиси пайғамбар, иккинчиси элчи деган ибора бор.

اليم - تقدم فى الهمزه — юқорида (ҳамза бўлимида) берилган.

قوم - رمل — қум

كول - رماد — кўл

جان - روح — жаң

شانشو - رع البطن — шаншу²⁶⁹

الر - رجل — ар — эркак одам

باش - رأس — баш

بويون - رقبه — боюн²⁷⁰

اوبكا - ريه — өпка²⁷¹

قورساق - رأس المعده — қурсақ

تيز - ركبہ — тіз

اياق - رجل — а:јақ

رمض — ҳамза бўлимида берилган

سلك - ريله — сёлāk (сулак)

بالتاك - رثه — пōлтāk (тутилиб гапирувчи)

كوتوچى و او كوتجى - راعى — кўтўвчи, ɔгўтчи (чўпон)

اكجى - رائب — экчи (нордон)

تونوق - رايق — тунуқ

صاىصو - رقراق — сајсув

ياش - رطب — јаш

يى - رايحه — јі

ياماو - رقعہ — јамав

اوزانك - ركب — ўзāнг

تمزلك - ركب — тэзлік

يونك - توك - رش — јўнг ва тўк

²⁶⁹ Сўз остида سانجى санчи варианты ҳам бор.

²⁷⁰ Бу сўз ҳақида четда بويون و بالاضافه بويونوم صابجى ибора-си берилган. Бу ерда автор бу сўз бошқа сўзлар билан қўшилганда у тушишига ишорат қилган.

²⁷¹ Бу сўз ёнида اىكن опкан шакли ҳам берилган.

اولوق — رباب	— улук ²⁷²
قورغاشن و قووشون — رصاص	— қорғаш ін ва қовшун
باطمان — رطل	— батман ²⁷³
كوبوك — رغوه والرم كذلك	— көпүк — сут қаймоғи ҳам шу маънода ²⁷⁴
اللكاور — رف	— илгаўур — эшик устидаги товча
باجا — روشن	— бажа ²⁷⁵⁻²⁷⁶
صاوور شوق — ركه	— савуршуқ — энгил одам
كاشمشن — راهب	— кәшиш — ибодатчи
اوج — رهان	— оҷ
طوسناق و طوطو — رهن	— тоснақ ва тутув ²⁷⁷
الوسون — رقيه	— овсун — афсун
تتيراماك — رعه	— тітрәмәк
اووت — راي	— уут ²⁷⁸
سوزكوشن — راووق	— сузгүш — сузғич
بوشوك — رأس الغص	— бұршүк ²⁷⁹ — кокила
كاركاس و قارطال — رخم	— кәркәс ва қартол — қуш тури

²⁷² Бу сўз ҳақида четда *وقيل اوغلوم اقلق* ибораси бор. Яъни туркманлар *اولوق* оғлуқ ва *اولوق* эвлик тарзида қўллайдилар, демакдир.

²⁷³ Саҳифа четида *الكمل كذلك* бу сўз умуман ўлчов маъносида ҳам қўлланади, демакдир.

²⁷⁴ Бу сўз устида *رعوهورغو اللحم* эт кўпуги, демакдир, деб изоҳланган.

²⁷⁵⁻²⁷⁶ Сатрлар орасида *ساركان* сарган синоними ҳам бор. Бу сўз ёнида *تونكلوك* тунлик сўзи ҳам бор. Ёруғ тушириш учун қўйиладиган кичик тешик.

²⁷⁷ Сўзлар орасида *طوتساو* тутсов ҳам бор. „Девон“дагидан ўзгаришли ҳол.

²⁷⁸ Туркманларда *اوگوت* угутдир.

²⁷⁹ Бу сўзнинг тагида *وبالفتح* деган ибора бор. Яъни бу сўз буршак шаклида ҳам қўлланади, демакдир.

سونكو — сўнгу — найза
 طوغا — туға — тўқа, җалқа
 ابلشكا — ілішкә — баланд
 نوكار — нәвкәр — дүст
 يورغا — јорға
 كالاش رغيف لعرضه — кәләш — лоцира
 اوشوز — ушуз — арзон
 ياتمش — јатіш — ухламоқ

Ўтган замон феъллари

قايتى و توندى — қайтти ва тōнди
 تالپندى — талпīнди
 سابتى — сәптi — септи
 ساكرادى — сәкрәдi (ўйнамоқ)
 ياتى — јаттi
 اويوتى — ујуттi²⁸⁰ — қаттиқ ивитиш
 باسلادى — бәсләдi
 كوزاتى — кузәттi²⁸¹
 باقتى — бақтi — кўрмоқ
 سوزدى و طوندى — сүздi ва тўндi
 ميندى — мiндi
 براقى كامشتى — бiрақтi, кәмиштi
 سالى، بيقتى — салдi, јiқтi
 اصلام لادى — әсләмләдi²⁸² — фойдалан-
 ди

176

²⁸⁰ Ујуттiнинг арабчиси رقد اللين уюттидир. Аммо автор фақат феълнинг ўзини берган. Саҳифа четиди وهذا متعدى وال حل اويودى ибораси бор, уютти — ўтимлидир, асосий форма уютидир, демакдир.

²⁸¹ Саҳифа четиди كوز لادى кōзладi шакли ҳам бор.

²⁸² Саҳифа четиди اص ايلادى ўссi әјладi шакли ҳам бор. Бу асiг сўздандир.

- قالدىردى — қалдїрдї (кўтарди)
 بايلادى — бајладї²⁸³
 تابتى — тапті (тепди)
 طاشلادى — ташладї (тош билан урди)
 اسرکادى و ياريلغادى — асїркадї ва јарїлғадї²⁸⁴
 کوشتى — кōшти—кўчди
 بويوردى — бујурдї
 قوشدى — қуштї (кучди)
 اوجاجتى — оҷаҷті (гаравлади)
 طوسناقغا قويدى — тоснаққа қојдї (гаравга қўйди)
 ايمدى — ымдї
 ايکى يوزلى بولدى — іккі јузлі болдї
 الريا
 اوسونلادى و جىقتى — овсунладї ва чїқтї²⁸⁵
 کوتلادى — кōтлādї²⁸⁶ (мол боқди)
 سىندى — сїјїндї (туркманча сїгїндї)
 شرايى قايتى — шарайї қайтті (ранги ўчди)
 قاندىردى — қандїрдї (сувга қондирди)
 والله اعلم — таңри билағонроқдир.

з — з ҳарфлилар

- قراو — қїрав
 تىتراماك — тїтрāmāk

²⁸³ Туркманлар бағлади, дейдилар

²⁸⁴ Бу сўзлар ҳақида саҳифа четиди الاولمن الرقىا و الثالى من الدغان ىбора бор. Биринчи сўз афсун, иккинчиси бирор нарсдан хавфланиб титраш, демакдир.

²⁸⁵ Бу ҳам хўрлади маъносиди وهو بمعنى المتحقر деб изоҳланган.

²⁸⁶ Бу сўзнинг کوتدى кўтдї шакли ҳам саҳифа четиди берилган.

ياك و بورغان — زوبعه	— jäk wa burған ²⁸⁷ (шайтон ва бӯрон)
قول و بلاك — زند	— қол ва біләк
تاماو — زردمه	— тамав ²⁸⁸
ار — وهو الرجل زوج	— әр (эркак одам)
دين سمنز — زنديق	— динсиз
يالطاي — زملوط	— жалтај?
توش — زور	— тōш (тўш)
طاماو — زكام	— тамав ²⁸⁹ (тумов)
ازيق — زاد	— азїқ
ايكن — زرع	— әкин
سالاما — زفت	— салама (қора? шум)
زملم الكلاب	{ — јрғақ — бїзғақ
بوجاق — زاويه	— бучақ (бурчак)
بارلا — زعاري	— парла
زامام — المجر	— јулар
شاناق — زنديه	— шанақ
كوكون — زنبور	— кўвәгўн (ари)
طوغان — زاع	— туған (лочин)
قولوق — زندالليس	— қоллуқ (қўлқоп)
كوبا — ززديه	— кўпә (темир кўйлак)
تويما — زر	— тўјмә ²⁹⁰
باشماق — زر موزه	— башмақ (оёқ кийим)

²⁸⁷ Бу сўз ёнида قصره деган сўз ҳам бор, јак, бурған сўзлари ёнида الاولى الشيطان و الثانى الشعث деган ибора бор.

²⁸⁸ Туркманлар тамағ дейдилар. Бу сўз ҳақида четда بوغور تلاق боғуртлақ сўзи ҳам берилган.

²⁸⁹ Бу сўзнинг طماو тумов шакли ҳам бор.

²⁹⁰ Саҳифа қирғоғида وقبل بالغمن ибораси бор. Туркманлар дугма дейдилар, демакдир.

- جاورجى — чавурчї (чориқ тикувчи)
 الرطوق — артуқ
 زوج — танҳо, тоқ сўзларининг қа-
 рама-қаршиси бўлган сўз
 ўрнида туркманлар жуфт
 ва ток дейдилар.
- اوطلوق — отлук (чақмоқ)
 كوب — кўп (паст овоз, тор ҳақида)
 شيرشا — ширша²⁹¹ (шиша)
 جچاك — чёчак
 كراياو — кэријав (сариёғ)
 كه كليك — кәклик (осмони рангли)
 قاقصير — қақсиптїр (бузилган ёғ)
 سبزغى — сїбзғї (карнай)
 زورناى — зурна²⁹²
 طوقون — тоқун (тухум—уруғ)
 شيرشيق — шїршїқ²⁹³ (чуғурчиқ)
 تاراك — тәрәк (терак)

Ўтган замон феъли

- اويلانديردى — ўйләндїрдї
 قاقصلىدى — қақсїдї (ҳидланди)
 بازاندى — бәзәндї
 ااكتى — әктї
 تويمالادى — тујмаладї
 قيشقيردى — қїшқїрдї
 شالدى — шалдї²⁹⁴

²⁹¹ Саҳифа қирғоғида *صيرشا* сїрша шакли ҳам берилган.

²⁹² Бу сўз ёнида *زبان شاق و قيل بالغين* ибораси бор. Яъни ш о қ вақт демакдир. Буни туркманлар ш оғ тарзида қўллайдилар демакдир.

²⁹³ Четда *صغرجيق* сїғирчїқ шакли ҳам берилган.

²⁹⁴ Шалдї—чолғу чалди сўзи ёнида бир ибора бор. Ҳар қандай асбоб билан уришга ҳам бу сўз қўлланади, демакдир.

- طايدى و سورودى — тајдї ва сўрўдї²⁹⁵ (снй-панмоқ)
 سىرالدى — сујралдї (судралмоқ)
 بىلدى — елдї (елиб юрмоқ)
 قىچىقلادى — қичіқладї (қитиқламоқ)
 ارطردى — артїрдї
 صارادى — сајрадї
 انكرادى — аңрадї²⁹⁶ (бўкирмоқ)

س — с — ҳарфлилар

Отлар бўлими

- اشتكان — эшитган
 كوك — кок
 خواجا — ҳожа
 خاتون — хотун
 قلن — қаң²⁹⁷
 بولوط — булут
 ياشق ياملى — јашіқјамлі²⁹⁸
 قوجور و صزللق — қучур ва сізліқ²⁹⁹ (шўр-қок ер)
 زولف — зулф
 قارالىق — қораліқ
 تيش و ديش — тіш-діш
 كندك و قوصوق — кіндік ва қовсуқ³⁰⁰
 (марказ)

²⁹⁵ سورودى сурудї сўзининг остида شحب сўзи бор. Демак қаттиқ товуш чиқариб еди, ичди демакдир.

²⁹⁶ „Девон“да кокрадї фақат шу асардагина учратилди.

²⁹⁷ Бу сўз ҳақида هو الامير бу амир номи демакдир, деган ибора бор.

²⁹⁸ Суҳајл юлдузнинг номи.

²⁹⁹ Бу сўз ёнида جورك жорёк сўзи ҳам бор.

³⁰⁰ Саҳифа четида كوبك سورە сурра кобёк сўзи ҳам бор. Демак кўп маънода қўлланган.

قوغو — سوه	— қоғу (оққуш)
اوروطقا — سلسله — الظهر	— урутқа ³⁰¹
قارا يوزلوق — سحره	— қара јуузлуқ ³⁰²
بالطر — ساق	— бол тір (болдир)
ساميز — سمين	— сәміз (семиз)
مونك — المعفل	— моң (бетамиз)
باى — سعيد	— бај
السر يك — سكران	— әсрік (маст)
شاقلاق — سفیه	— шақлоқ (анқов)
اسى ليق — سخونه	— іссіліқ (қизиққанлик)
قو طور — سو اداجر	— қотур
سو واک — سطحه	— сувак ³⁰³ (сўнґак)
جادی و بوك — سحر	— жаді ва буг (сеҳргарлик)
سین لیک — سائل	— сінлік (тиланчи)
اسان لیک — سلامه	— әсәнлік
ارتا — سحر	— эрта
توپالاق — سعد	— тупалақ (бир хил ўсим-лик)
کونجی — سم	— кўнжі (кунжит)
قیلجیق — سنيله	— қілчіқ ³⁰⁴
ار شیق — سفد	— әрішіқ [нон тури]
قاروق — سوبق	— қаруқ ³⁰⁵
قاوورداق — سلا	— қавурдақ ³⁰⁶
اقماق و اقمین — سیل	— а:қмоқ ва ақін

19a

³⁰¹ Буни туркманлар اوروطقا ўрутға шаклида қўллайдилар.

³⁰² Қара уғузлуқ ҳам бор.

³⁰³ Саҳифа қирғоғида سونوك сўнґакни сонук формаси ҳам бор, демакдир.

³⁰⁴ Бу сўз ҳақида بوغداى باشى боғдај боші ҳам берилган.

³⁰⁵ Бу сўз ҳақида قاووت қавут сўзи ҳам бор.

³⁰⁶ Саҳифа четида قاقورداق қақурдақ шакли ҳам бор.

- كاما — سفينه — k ä m ä³⁰⁷
 باليق — سمك — баліқ
 سرت باليقى — سقنصور — сiрт баліқ
 قابار جاقلى باغا — سلحفا — қабарчақлі баға³⁰⁸
 .(тошбақа)
 ابلانكش — سرطان — элангiш³⁰⁹ (қиққицбақа)
 قارماق — سناره — қармоқ (балиқ қармоғи)
 الكار — سلاق — ä g ä r (тил остига чиққан
 ғудда)
 ماجى و جاتوك — سنور — мачі ва чätүк (мушук)
 تيبين — سنجاب — тiјiн (пүстун)
 كيش و كانانك — سمور — кіш ва коганак
 سيع — хамза бобида ўтган.
 باداناه — سمان — ба дана ҳ³¹⁰
 تارتاز — سلوى — тартаз (ялва дейилган
 қуш)
 قارلاغاش — قارلاغاش — қарлаға ш³¹¹
 كاسالتركى — سحليه — касалтіргі (калтакесак)
 قورت — سوس — қурт
 اوو — سَم — аву³¹²—ағув (заҳар)
 اوركاش — سنام — орга ш³¹³

196

³⁰⁷ Бу сўзнинг камі шакли ҳам берилган. Бу сўз ҳақида кичик кзма дейилади, деган изоҳ бор.

³⁰⁸ Бу сўз ҳақида четда қурбақа—баға дейилади, сув тошбақаси ҳам шундай демакдир. Демак, автор тошбақанинг қуруқдагиси ва сувдагиси-га ишорат қилган.

³⁰⁹ Бу сўз ҳақида четда туркманлар қисқаш дейишлари ва قوصاش косаш ҳам бор.

³¹⁰ Туркманлар بوورجاق бувурачуқ дерлар.

³¹¹ Бу сўз ҳақида саҳифа четиде қарлағуч шакли ҳам берилган.

³¹² Туркманлар бунн اغو ағу дейдилар.

³¹³ Саҳифа четиде бу сўзни اوركوج оргўч шакли ҳам бор, деб берилган.

اولاق — سنحله	— авлақ ³¹⁴
يو كروك — سابق جرای	— југрук
ایار — سرج	— уар (эгар)
قایش — سیر	— қайш (қайиш)
قلج — سیف	— қіліч
بجاق	— пичақ
قایتورغا — سولق	— қаптурға
زنجیر — سلسله	— зәнжір
صوم — سبک	— сом
اوزان — سندان	— узан ³¹⁵
شیش — سخ	— шіш
ایاق — سکرجه	— ајақ (идиш)
بیلازوک — سوار	— біләзук
ابصا — سحلیه	— апса ³¹⁶ (товут)
شامروق — سلاله	— шамрук
اسی — سحن	— іссі
سبق — سلك	— сік — киритмоқ (нинага ип-ни киритмоқ)
جوكوندور — سلق	— чукундур
حایوا — سفرجل	— ҳајва
یاخنی — سلیق	— јахні
صاری یاو — سمن	— саріјав
قوما — سریه	— қула (човитка тухуми)
بوصاغا — سکفه	— босаға (оёқ кийим қисми)
انغیج — سلم	— анғіч — анчіқ ³¹⁷ (нарвон)
طام — سطوح	— том ³¹⁸
یل — سنه	— јіл ва білтір

³¹⁴ Бу сўз ёнида اءلاق ағлоқ шакли ҳам берилган.

³¹⁵ Бу сўз ҳақида четда اورس орс сўзи ҳам бор.

³¹⁶ Бу сўз هى التابوت — бу товутдир, деб изоҳланган.

³¹⁷ Туркманлар буні ناردوان нарвон дейдилар. Бу сўзнинг мардан шакли ҳам берилган.

³¹⁸ Бу сўз ҳақида бу текис нарсага ҳам қўлланади, деган изоҳ бор.

بايق — سنه ماصنيه — باјақ (ўтган йил)
 الاصل بولاص — سواد — алас-булас³¹⁹ (узоқдан
 кўринадиган қора)

Ўтган замон феъллари

20a

بولوشتى — ساعد — болушти (ёрдамлашмоқ)
 وقمل ماداد ايلادى — туркманлар мададајлади
 дейдилар.
 اوزدى — سبق — озди
 سوردى و شابتى — ساق — сурди шабти
 بيلادى — سن — биллади (қайрамоқ)
 بشردى و توزاتى — سوي — піширди, тўзатти³²⁰ (те-
 кисламоқ)
 اسدى — سخن — ісиди
 طرادى و توزاتى — سرح — тараді, тўзатти
 — сўвурди (суғориб олмоқ)
 يباردى — سبب — јібарди
 تىقتى — سد — тіқті (тўсмоқ)
 مخلادى — سحر — михлади
 تاكتوردى و طندى — سكت — тōктурди, тінди³²¹
 اطلادى و ادادى — سما — атлади, адади
 —³²²
 صوبدى — سلع و عرى — сојди
 صوردى — سال — сорди

³¹⁹ Бу сўз ҳақида четда وهو الذى يفهم عن بعدولا يعم ما هو ,узоқдан бир нарсадай сезилади-ю, нималиги билинмайди* деган ибора бор.

³²⁰ Бу сўз ҳақида четда الاول من استو الطعام و الثانى من يعد فى الاشياء و تسويتها ,биринчиси таомни ҳозирламоқ, иккинчиси нарсани тенглаш, текилаш маъносида демакдир.

³²¹ Бу сўзнинг ابسام بولدى абсам болди синоними ҳам бор.

³²² Бу сўзлар аниқланмади.

ااقدى — سال — ақдї
 اسردى — سكر — әсїрдї
 يالسامدى — سكن الهواء — jәлсәмдї
 اوشودى — سقع — ўшўдї
 اوت كوردى — سعل — ўткўрдї
 اونوتى — سهى و نسي — ўнўттї
 اشتى — سمع — әшїттї
 سامردى و سامز بولدى — самїрдї, самїз болдї

سحن
 سوكتى — سب و شتم — сōктї
 سويوندى — سروفرح — сōjўндї³²³
 يابتى — ستر و غطى — jапттї
 قوطوزدى — سعر — қутуздї³²⁴

ш — ш ҳарфлилар

Отлар

كوناش و كوز — شمس — кўнәш (кун)
 ااق اايغر — شعرا — ақ аjғїр
 طومان — شبور — туман (мис най) 206
 ياربىق و قوياش — سعاع — jарїқ ва қуjаш³²⁵ (истно-
 ра тарзида буни тан сарї-
 сї ҳам дейилади).
 ياربىق و يارم — شق — jарїқ, jарїм³²⁶
 باغانا — شعب — пағана (айри)

³²³ Четда سوندى севїндї ҳам бор.

³²⁴ Четда سعرالكلب قطردى ибораси бор. Демак кутўзмак одам газабланмоғига, қутурмоқ итга нисбатан қўлланган.

³²⁵ Туркманлар اشق ішіқ дейишлари изоҳланган.

³²⁶ Бу сўзларнинг ёзилиши يارق و يارم тарзида берилган. Булар ҳақида четда الاول هو الشق فى الارضو — биринчиси ердаги ёриқ, иккинчиси нарсадаги, деган изоҳ бор. الثانى هو الشق فى الشى

قارى — شىخ	— қарі ³²⁷
يىكت — شاب	— жігіт
بارك — شديد	— бәрк (маҳкам, пишиқ)
ساش، كرىك، يونك — شعى	— саш, кірпік, жүн ³²⁸
بىق — شارب	— біжіқ
قونكور — شهلا	— қонур
طوطاق — شفه	— тутағ, әрін ³²⁹
اورت — شفق	— авурт
ياو — شجم	— яв ³³⁰
قارىش — شبر	— қаріш
بهادر — شاطر و شجاع	— баҳадір
طوق — شعبان	— тоқ
ارزو — شهوه	— арзу
شال — شايب	— шал (нуқсон)
تىلنجى — شحات	— тіләнчі
شولى — شهوه	— шавлі (атоқли)
اربا — شعر	— арпа
الابوغا — شال	— ал абуға (киши номи, лақаби)
ياقا — شاطى	— јақа (қирғоқ)
او — شبكه	— ав (балиқ тұри)
لاجين — شاهن	— лачін
اياق — شبطر	— ајақ (халта)

³²⁷ Туркманлар буни ч а т а л дейдилар.

³²⁸ Четда бу сўзлар изоҳланган شعر الاول شعر الرأس و الثانى شعر биринчиси одам бошидаги соч, иккинчиси кўз қирғоғидаги тук, учинчиси қўйлар юнги демақдир.

³²⁹ Бу сўз ҳақида саҳифа четида الاول هى العلوى و الثانى هى توتاق — тутақ устки лаб, السفلى деган ибора бор — биринчиси, яъни توتاق — тутақ устки лаб, иккинчиси әрін — остки лаб демақдир.

³³⁰ Бу сўз ҳақида туркманлар وبالعجين عوض الواو تركمان دىگەن ىبورا بور. «вов» ўрнида ғ қўллайдилар, деган ибора бор.

- طوزاق — شرر — тузақ
 نوشاو — شكال — тушав. Туркманлар буни
 كيشان кішіән дейдилар.
 قار اوولو — شالش — қаравулу³³¹
 كوز انالك — شعريه — кōзәнәк³³²
 بور طاق — شار بوش — буртақ 21a
 قوجاق — شد — кучақ (камар)
 ياوليق — شحله — јавліқ³³³ (сочиқ)
 بوز — شق من الثياب — боз (бўз)
 شاشاق — شرابه و جداده — шашақ³³⁴ (эски-туски ки-
 йим)
 ابراقا و شوبراك — شرموط — опрақ ва шўбрәк
 تيكاناك — شوك — тикәнәк³³⁵
 شانان — شولى — шатан (?)
 اشقون و قوغان — شرار — ішқун ва қоғап
 قنغىلجىم — شراره — қіғілчім (учқун)
 ياشان — شىح — јашан (ўсимлик)
 موم و بالاوز — شمع — мўм ва балавуз³³⁶
 تاراك — شجره — тәрәк
 ساقى — شقفه — сақаі (сопол идиш)
 قش — شتاء — қіш
 اى — شهر — ај

³³¹ Саҳифа қирғоғида — قراوول — қоровул шакли ҳам берилган.

³³² Туркманлар буни — ياشماق — јашмақ дейдилар.

³³³ Бу сўз тағида — صاشىق — сашіқ шакли ҳам берилган. Шу билан бирга — الجين الضا — јағліқ шаклида ҳам қўлланади демакдир.

³³⁴ Сатрлар орасида — صاشق — шаклида бир сўз бор, сашіқ деб ўқиш мумкин.

³³⁵ Бу сўз ҳақида четда — الكاف الثانیه — ибораси борки иккинчи к ни тушириб тикан шаклида қўллаш ҳам мавжуд демакдир.

³³⁶ Четда биринчиси ясама мўм, иккинчиси асал мўми маъносида бир изоҳ берилган.

- سین و الباق — شخص — сін ва абақ³³⁷ (сурат)
 صول — شمال — сол
 الشکان — شرا — äшкән³³⁸ (касаллик)
 ياك — شيطان — jäk
 ياوز سر — явуз
 ارقبل و قو — شوم — їрқил ва қув
 ارمان — شعر و الدوح — арман (катта)
 اش — شغل — іш
 سولانجو — شرايح — суланчу (кавоб учун тўғралган эт)
 قيا — شحر — қija³³⁹
 ألمش — شرا و هو الثمن — алмишї (сотиб олинган)
 طابق — شاهد — таніқ
 اورطاق — شرکه — ортақ
 ناما و نسنا — شی — нәмә ва нәснә (нарса)
 اوتری و اوجون — شان — өтри ва ўчўн
 تونكلوك — شباك — тўнглўк

Ўтган замон феъллари

- طانمقلادی — شحمد — таніқладї
 تانشتی و كانكشتی — شاور — таніштї ва кәнгәштї³⁴⁰
 اسکادی — شم — іскәді
 بار کدی — شد — бәркді (мустақкамланди)
 کورتوردی — قد و شق — көтүрдї

³³⁷ Бу сўзлар ҳақида четда الاول هو الذي لهطل و الثاني بلاطل деган ибора бор — яъни: биринчи сўз: сін — сояси бир нарса, иккинчиси девордаги сурат каби соясиз демакдир.

³³⁸ Бу сўз ҳақида четда ويقول قياياقتی деган ибора бор.

³³⁹ Бу сўз четда کن کاشتی шаклида ҳам берилган.

³⁴⁰ Туркманлар تاکنادی тәкнәді дерлар.

شارماندى — شحر ^۳	— тілді, ділді, жарді, шар- манді
يارماشتى — شابط	— жармашті
قورولدادى — شخرفى النوم	— қурулдаді ³⁴¹
بجقردى — شخربهايم	— пічқірді
سويرادى — شحط	— сојрадї
اورطاقلادى — شرك من الاكة	— ортоқладї ³⁴²
ااغاردى — شاب	— ағарді
سوكتى — شم ^۳	— сөлті
ااصتى — شفق و علق	— асті
ششى لادى — شوى	— шішләді (снхга тортди)
انجتى — شرب	— ічті
طويدى — شبع	— тојді
شاشقردى — شرق	— шашқірді ³⁴³
شاشاردى	... шашарді..
اوشاندى — شاغل	— ушандї
شاقتى — شكى	— шақті
قووالادى و قودى و تيلاندى — شحت	— қуваладі, қувді, ті- ләнді
انجتى — شوشى ^۳	— інжітті (ранжитди)
اوتى — شعوط بانسار	— өтті
صوقلانوردى — شوق	— суқландурді
اياردى	— ајарді

³⁴¹ Туркманлар буни خرلدى хорулладі шаклида талаффуз қилдилар.

³⁴² Саҳифа қирғоғида اورطا و لشتى ортоқлашті шакли ҳам берилган.

³⁴³ Саҳифа четида وقل صجردى туркманлар сачради дерлар, демақдир. Яна шу билан бирга شاشادى و شاشاردى шошқірді ва шашді сўзларининг ҳар иккиси ҳам сув бұғизда туриб қолиши маъносидандир, озиқ-овқат тиқилиши маъносидаги сўз тезда баён қилинади, деган изоҳ бор.

قووانش لادی — شخ و نجل ³⁴⁴ — қувоншлади
 اوزاندى و اوستى — شت و طال — ўзанді өсті
 طوزدى — شت — тозді
 — تاغیلدی

ص ҳарфлилар

Отлар бўлими

22a اياز — صحو — аяз (қаттиқ совуқ)
 طان — صبح — тан
 ييلديرم — صاعقه — јилдірім
 ناغاش و انناش — صعود ³⁴⁵ — нағаш ва аннаш
 يازى ير صحرا — — јазі ер
 قاي — صخره — қаја (катта тош)
 تور — صدر المکان — тёр
 كوجو جوك و كچكان — صغير ³⁴⁶ — кўчўжўк ва кічкә
 تانك لايى — صدغ — таңлајі ³⁴⁷
 كو كوس — صدر الانسان — кōкўс
 قولانس — صنان — қоланса (қўлтиқ ости ҳиди)
 كوتان — صرم — кōтән (хом чарм)
 خوشداش — صدق — хушдаш
 كويو — صهر — кўјәв ³⁴⁸
 كايا — صاحب كرش — кәбә (икки қат)
 باشا — صنعه — паша (ҳунар)

³⁴⁴ Четда اوغلونا اشانا يورور — оғлунуна ушана урур ибораси бор, ўғлини овутаётир демакдир.

³⁴⁵ Четда قزغندى қізғанді шакли ҳам берилган.

³⁴⁶ Бу сўз ёнида يوقش сўзи ҳам бор. Яъни ناغاش ўринда јуқіш انناش деб изоҳланган. Чиқиш — тушиш демакдир.

³⁴⁷ Бу сўз ёнида شورى сўзи ҳам бор. Бу ҳам кичик демакдир. Хозирги شوواغ шу вағ сўзи шундан бўлса керак.

³⁴⁸ Бу сўз ҳақида четда طولن тўлун сўзи ҳам бор, чакак демакдир.

باشاكار و اردام اياسى — صاحب	— пашакар ва ёрдәм
فنون	— äjası (хунарманд)
جييقن — صر	— چیқін (совуқ шамол)
دوست دوست انتلم — صاحب	— дост, антлім
دولاتلى — صاحب سعادت	— давлатли
ابل — صلح	— әл
اولاجى — صياد	— авлавчі
الولاق و الو — صيد	— авлақ (ов)
بوغالق — صارى	— боғаліқ ³⁴⁹
سر كا — صبان	— сіркә (бит тухуми)
بلبان — صقر	— балабан (бир хил қуш)
ياعلا باى	— јағлабај
يووون — صوف	— јуўун (юнг)
قاصاطلق — صدق	— қасатліқ
طاط و پاس و اون — صدأ	— тат, пас, ун ³⁵⁰
بوتون — صحيح	— бұтұн
كارتى — صدق	— кәрті ³⁵¹
كارشاك	— кәршәк
يون	— јон
تاك — صنف، النظير، المثل	— тәнг
كبى	— кібі
تابسى — صحن	— тәпсі
قابارچاق قبرجق — صندوق	— қабарчақ, қабірчақ ³⁵²
طال اعاج — صفصاف	— талағач

226

³⁴⁹ Туркманлар *كويياكو* kūjägū дейдилар.

³⁵⁰ Бу ҳақда четда *الثالث و الحدید و الاول و الثانى من صدىس الحدید و الثالث* — темир чиқиндиси маъносида, учинчиси чуқур ер маъносида демакдир.

³⁵¹ Бу сўз ҳақида деган ибора бор. Яъни тўғри сўзлади, тўғри иш қилди маъносидадир.

³⁵² Бу сўзнинг *قبرجق* қабірчоқ варианты ҳам кўрсатилган. Туркманлар бу сўзни *كوبورجوك* көпүрчүк дер эканлар.

- صارب و كوش — сарп ва қўш (бақувват, кучли)
 ياي و ياز — јај, јаз
 صارى لى — сарїлі
 صارى لىك — сарїліқ
 اايق — ајіқ (ҳушёр)
 اايقلندى — ајіқланді (ҳушёрланди)
 اش بولسون — аш болсун
 خاش — хаш — хоч (— бут)
 بوط — бўт
 اباق — абақ (устун)
 شالو — шалу³⁵³
 اوروш — уруш
 صايب — саиб

Ўтган замон феъллари

- كارتى اتى — кәрті эйтті (чин сўзланди)
 ايناندى — їнанді
 اغرادى — оғроді
 اوشرادى — ушрадї (учради)
 اولادى — авладі
 كاردى — кәрді
 توكتى — тōкті
 قول شابتى ايل شابتى — қолшаптї, элшәптї³⁵⁴
 صفق (чапак чалди)
 صصقردى — сїсқїрдї³⁵⁵

³⁵³ Бу сўз ёнида *كوبورجولك* сўзи бор, шунга кўра шалу сўзи ничига сомон тиқилган мол териси демақдир.

³⁵⁴ Бу сўз ҳақида саҳифа четида *باليد* *و كلاهمامركب اى ضربه* — ҳар икки сўз ҳам қўшма сўзлар бўлиб қўл билан урди, деган бир изоҳ бор.

³⁵⁵ Четла *ايسليك* *ووردى سقرق ووردى* — іслік вурді, сїкріқ вурді иборалари ҳам бор.

بولدى — صار	— болді	
قارصطى — صفق	— қарсїттї ³⁵⁶	
توزدى — صبر	— тўздї (чидади)	
توقطادى —	— тоқтадї	
انكسالادى — صفع	— энсаләдї (энсасига урди)	
كوراشتى — صارع	— кўрашті	
ايلدى — صحا	— аїлді (хушёрланди)	
يارادى — صلح	— јарадї	
اوروشتى و تيدى — صاب	— уруштї, тїјдї	
سوزدى — صفا	— сўздї, сарқїттї	
قحقردى — صاح، غبط نادى	— қїчқїрдї	23a
توزادى — صف	— тўзәдї (саф тузди)	
قويومدى — صاغ	— кујумдї (қолип қўйди)	
بويادى — صبغ	— бојадї	
طنكلادى — سنت	— тїңладї ³⁵⁷	
چىقتى — صعد، طلع، خرج	— чїктї	
كشنادى — صهل	— кїшнәдї	
قويمادى — صد و ماحلد	— қојмадї (юз ўгирди)	
بايلادى — صر و ربط	— бајладї	

ج — ى җарфлилар

Отлар

ياراق و يارقن — ضو	— јарақ ³⁵⁸ , јарқїн
طومان — ضباب	— туман
ازى — ضرس	— азї (озиқ тиш)

³⁵⁶ Бу сўз четда صفق قارصطى و يقال بالداى шаклида берилган. яғни бу сўз d билан ҳам талаффуз қилинади, демакдир.

³⁵⁷ Бу сўз ҳақида саҳифа қирғоғида قلاغ اوردى қулоғ урди сўзи ҳам бор.

³⁵⁸ Бу сўз ёнида بكر الراء دеган сўз бор. Демак يارقن јаріқ бўлиши керак.

- ازریق — аз іқ
 قابار — қабар³⁵⁹ (қовирға)
 اايك — ājig
 باغا — баға³⁶⁰ (қурбақа)
 صرطلان — с і р т л а н
 قويون — қ у ј у н (қуён)
 قوی — қој
 طار — тар
 كونداش — к у н д ä ш³⁶¹
 اوزغون — а в у з г у н (йўлдан озган)
 قوناق — қ о н а қ³⁶²
 صايرى و خاصطا — с а ј р і в а х а с т а

Ўтган замон феъллари

- كولى — к у л д і
 قامادى — қ а м а д і (тиш қамашди)
 تويدى و اوردى و شابتى — т у ј д і³⁶³
 ضرب
 اوردى — у р д і
 شابتى — ш а п т і³⁶⁴
 طار بولدى — тар бол д і
 يتى و طاس بولدى — ј і т т і в а т а с бол д і

³⁵⁹ Саҳифа четида *ايكو* ајагу сўзи ва *يقال قبرغا* қобурға ҳам дейилади ибораси ҳам бор.

³⁶⁰ Бу сўз устида *قربقا* қурбаға сўзи ҳам берилган.

³⁶¹ Бу сўз ҳақида *قما* қумма ҳам дейилади, демакдир.

³⁶² Бу сўз устида *بالضم* деган сўз бор. Ўтрув билан ҳам талаффуз қилинади демакдир.

³⁶³ Саҳифа четида *لغفیه* ибораси бор. Яъни т ў г д і, д ў г д і вариантлари бор демакдир.

³⁶⁴ Четда бирор нарса билан уришга *شابتى* ш ап т і дейилади, деган ибора бор.

صايرى بولدى و خاسط بولدى	— sajrı boldı va xasta
ضعف	— болді
ياضادى — ضجر	— jađadı
صوزلادى	— suzläđi ³⁶⁵ (ичдан сизиб)
صزلادى	— сізләді (кетди, ғамли бұлди)
اوصوردى — شرط	— osurdı
ازدى — ضلّ	— azdı (хато қилди)
تاردى — ضمّ	— tärđi
يىدى	— jıdı (тўпламоқ)

ط — т ҳарфлилар

اورلاش — طلوع	— orlaş
اومراو — طارقه	— omrov ³⁶⁶ (умров суюги)
طالاق — طحال	— taloқ (талоқ, қоражигар)
اوج و قرى — طرف	— uç va қірі
دارد — طبع	— dard
اىچاكى — طبيب	— içägi ³⁶⁷ (табиб)
يوشقون — طحلب	— juşқun ³⁶⁸ (сувда ўсади-ган ўт)
اوزون — طويل	— uzun
بالشق — طين	— balşıқ
قوش — طير	— қуш
يل — طواله	— jıl (хайвон оёғига боғла-надиган арқон)
الرو — طاهر	— aru (тоза, пок)

³⁶⁵ Бу сўз тагида ارکتى ірікті сўзи ҳам бор.

³⁶⁶ Бу сўз ёнида саҳифа четида امچاکمكى өмәч кәмигі урға сўн гаги ҳам дейилади, деган ибора бор.

³⁶⁷ Бу сўз ҳақида четда اطاجى сўзи ҳам берилган.

³⁶⁸ Бу сўз ҳақида четда يعسن бу сўзни јуғсун шакли ҳам борлиги кўрсатилган.

Ж ҳарфида берилган

طبل	— табл
ياقا — طوق	— јақа (тўн ёқаси ёки аёллар бўйнига тақадиган зийнат)
صافلى بالطاب طبر	— сафлі балта
بورك — طاقيا	— бөрк
توشاك — طراحه	— тўшак
طاوا — طاحن	— тава, туркманлар (бојлавуч дейдилар)
طاطماق — طعم	— татмақ
يام — طعم	— ям-озуқ
الاش — طعام	— аш
تازا — طرى	— таза
طاق	— бірқат
بوشاطماق — طلاق	— бошатмақ
يول — طريق	— јол
كريبج — طوب	— кірпіч
تایرمان — طاحون	— тәјірман ³⁶⁹⁻³⁷⁰
اوجان — طيار	— учан (кема)
طانسق — طرفه	— тансіқ

Ўтган замон феъллари

24a	اوزاندی و اوستی — طال	— узанді, ёсті ³⁷¹
	توزدی و طوقطادی — طاف و ثبت	— тўзді, тоқтаді
	تلادی — طلب	— тіладі
	اوندادی	— ўндәді ³⁷²

³⁶⁹⁻³⁷⁰ Туркманлар буні дакерман дәгірман дейдилар.

³⁷¹ Бу сўз ҳақида ونحب كذلك ناҳибасўзи ҳам шундай, деган ибора бор.

³⁷² Бу сўз ҳақида و من الدعوة اوندادی яъни чақириниш маъносида қўлланади, деган ибора бор.

اوچتى — طار	— учті
ساو بولدى — طاب	— савб_олдї
انكلدى — طاءء	— энгілді ³⁷³ (эгилди)
جقتى — طلع	— чїқті
بوшатى — طلع	— бошатті
ارودى — طهر	— аруді (покланди)
	— ару болдї (покланди)
طاتى — طعم	— татті (майдалади)
صانجتى — طحن	— санчті
بجردى — طبع و حبز و سوي	— бичірді ³⁷⁴
طولغادى — طلقت	— толғадаї (ичи оғриди)
بازدى — طمع	— базді ³⁷⁵ (ҳозир қилмоқ)
بوكتى — طوى	— букті
شاشرادى — طرطش	— шәшрәді
شنگلادى — طن	— шінләді (жингиллади)
شانس مالادى — طرز	— шаншмаладї (безади)
اويودى — طواع	— ујуді (бўйсунди)

ظ — з ҳарфлилар

طولاتكا و كولاكا — ظل	— т_л_әтк_ә ва к_л_әк_ә ³⁷⁶
قارانغى — ظلمه	— қаранғи
سورى توش — ظهر	— с_ү_р_і_т_ү_ш ³⁷⁷ (туш вақти)

³⁷³ Бу сўзнинг маълум ва мажхул шакллари „Девон“ да эгм_әк, эг_и_я_м_әк шаклларида учрайди.

³⁷⁴ Бу сўз ёнида *و بالشن* *и* билан ҳам талаффуз қилинади, деган ибора бор, пішірді шакли ҳам бор демоқчидир.

³⁷⁵ Бу сўз тагида *يارسىدى* *ј_ә_р_с_і_д_і* ва саҳифа четида *يارسىدى* *ј_ә_р_с_і_д_і* сўзлари берилган. Ҳозир қилди демақдир.

³⁷⁶ Бу сўзнинг *كَلْكَا* к_л_ә_к_ә шакли ҳам берилган. Шу билан бирга бу ҳақда *الاول ظل العرو والثانى ظل الشى* ибораси бор. Яъни, биринчи кўланка тушиб ўтган нарса, иккинчиси нарсанинг сояси демақдир.

³⁷⁷ Бу сўз тагида *اويلا* о_ј_л_а сўзи ҳам берилган. Ҳозирги татар тилида шу шакл қўлланади.

- арқа — الرقا — ظهر
 — назік ва қулај — نازيك و قولای — ظریف
 — толқуқ (меш, саноч) — طولقوق — ظرف جلد
 — таш — طاش — ظاهر
 — тїрнақ — طرناق — ظفر
 — бөлук³⁷⁸ (соч ўрами) — بولوك — ظغیر

Ўтган замон феъллари

246

- урунладї (ҳисоблади) — اورونلادی — ظن
 — јэнгдї — يانگدی — ظفر
 — уттї (ютти) — اوطی — غلب
 — кёләнкә әјләдї — كولانکا ایلادی — ظل

ع — ғ ҳарфлилар

Отлар

- эл ва кун³⁷⁹ — ایل و کون — عالم
 — папас (руҳоний) — باباس — عالم
 — савлуқ³⁸⁰ — صاولوق — عافیة
 — ілік³⁸¹ (нуқсон) — ایلک — عیب
 — ӊс (ақл) — اوس — عقل
 — уртуқа³⁸² (қария) — اوروطقا — عجوز
 — буртур (юзи қаттиқ, уят-сиз) — بورتور — عبوس

³⁷⁸ Бу сўз ҳақида اوروك، اربح فى الشعر و غيره деган ибора бор. Яъни, соч ва сочга ўхшашлар тўдаси, ўрими демакдир. Шу билан бирга буни ормач ва оруч шакллари борлиги ҳам кўрсатилган.

³⁷⁹ Кун сўзини ташлаб, фақат эл — қуёшнинг ўзинигина қўллаш ҳам олам маъносини англатади, деб уқдирилган.

³⁸⁰ Бу сўзни туркманлар صاغلق сағлиқ шаклида қўллайдилар.

³⁸¹ Бу сўз бошқа ерларда ایلک ілік ҳолда учрайди. Касал маъносидаги бу сўз бу ерда нуқсон маъносида қўлланган.

³⁸² Бу сўз тагида قرطن қартін сўзи ҳам бор.

- شاعر كوز — шақір кбз
 عین كوز — кбз³⁸³
 سوو الك — сувак (суяк)
 قول — қол
 اوجا عجز — ожа (хўжа)
 بويون — буйун³⁸⁴
 سنكر — сангїр
 طامار — тамар
 عرق — ашқ (қўл ва оёқ ошиғи)
 عرقوب — қиср
 قيصر — қиср
 عقم — ту
 قارا — қора (қул)
 عبد — тушман
 توشمان — кәлін
 كالن — кәлін
 عروسه — ака
 الكا — ака
 كويواو — кўяв
 عرس — кўяв
 قازاق باشلى — қазақ башлі³⁸⁵ (бўйдоқ)
 عازب — ашқ
 اوسلى — ўсли (ақлли)
 عامى — сарт (қора халқ)
 سارت — сарт
 شركن — шіркін
 عكش — шіркін
 شاباك — шәбәк
 عجبىق — шәбәк
 يالانش — јаланш
 عريان — јаланш
 بىلىكلى — біліглі
 عارف — біліглі
 كوفلانش — куфланміш (ҳидланган, 24а
 چىرىغان)
 عاده — тўра³⁸⁶

³⁸³ Саҳифа четидә *عین الماء* *ايضا كوز* дегән ибора бор, булоқ кўзи ҳам кўз деб аталади демакдир.

³⁸⁴ Бу сўз тағидә *دکن* дўгўн сўзи бор. Аслида бўйинга тақиләдигән демакдир.

³⁸⁵ Шу сўз ёнида *ارکن* эркін сўзи бор.

³⁸⁶ Туркманлар *هامانشا قيل* ҳамаша дейдилар.

- نشان — علامه — н і ш а н
 طانلك — تانلىك — таңлік (ажабланиш)
 بو و تويون — бу в а т ў ј ў н³⁸⁷
 ياش — عمر — ј а ш³⁸⁸ (умр)
 ياصى — عربض — ј а с с и
 ان — — э н
 طولبان — عمامه — т о л п о н³⁸⁹
 قوين — عب — қојун (куюн)
 املكك — عروه — і л г і к³⁹⁰ (боғич, петля)
 كولكاج — عصابه — к о л г а ч (салла)
 تار — عرق — т ә р (тер)
 بوق — عززه — б о қ
 بال — عل — б а л³⁹¹
 بوس — علقى — б у с (ўт, ем)
 مازى — عفص — м а з и (табиблар қўллайдиган
 бир хил дори)
 بارجماك — عدس — б ә р ч и м ә к (тез кетиш)
 يانجى — عجين — ј а н ч и (хамир)
 بولاناك — عكر — б у л а н а қ³⁹² (шов - шув)
 سولشان — علق — с у в а л ш а н

³⁸⁷ Бу сўз тагида عقده فى الجبل و ما شبه بو و تويون و قيل *арқон ва шунга ўхшашларнинг боғи бу (бўқча, тўјўн) тугун дир. Туркманлар ييلم ј е л м дейдилар.*

³⁸⁸ Саҳифа четида *كۆز ёш ҳам карлуқча јаші дир, деган изоҳ бор.*

³⁸⁹ Туркманлар бунни *صالبان* салпан дейдилар.

³⁹⁰ Саҳифа четида *عروه — ايلك* яғни бу сўз ілгік ва ілік шакларида қўлланган.

³⁹¹ Четда бу сўз турдош исмдир. Бу *ақ бал, қара бал* деб иккига бўлинади, деган изоҳ бор.

³⁹² Туркманлар бу сўзни *بولغاق* бўлғақ дейдилар. Булғақ сўзи тагида *фитна* сўзи ҳам бор. Четдаги *طولغاق* сўзи ҳам шунга тегишлидир.

سولك	—	с у л у к ³⁹³
فارا واش — عقاب	—	қара ваш ³⁹⁴ (тушанхал дейилган бир қуш)
شہستق — عصفور	—	шабістік ³⁹⁵
یووا — عش	—	јува
اویا	—	уја (ип)
یوقوش — عقبه	—	јуқуш (тоғ ичидаги йўл)
یاران — عمیق	—	јаран
شنغل	—	шінғил (чуқур)
یوزوم — عنب	—	јүзүм
سالقم — عنقود	—	салқим (бош, шингил)
جیان — عقرب	—	чїјан
صولانغر — عرس	—	суланғир
کویا — عت	—	кўјä
بوی — عنكبوت	—	бој
اورومجوك	—	урумчўк ³⁹⁶
باو	—	бав
طانا — عجل	—	тана (бузоқ)
قوتوز — عقورس الكلاب	—	қутуз (қутурган ит)
بویوك — عالی	—	бўјўк
شارو — عسكر	—	шару (аскар)
ابرا — عجله	—	äпрä (шошилиш)
اشقماق و تازلاتماک	—	ашқитмақ, тәзләгмак ³⁹⁷

³⁹³ Бу сўзларнинг биринчиси ерда, иккинчиси сувда бўлишига доир бир эслатма бор.

³⁹⁴ Бу сўз тагида سنقر сонқур сўзи бор.

³⁹⁵ Туркманлар شرشا шірша дейдилар. Бунин билан айтиладиган варианты ҳам бор.

³⁹⁶ Бу сўзни урумчўқ варианты ҳам бор.

³⁹⁷ Саҳифа четиде бундан бошқа. опра сўзи тагида ارپا арпа ва اشقماق ашқмоқ сўзлари ҳам бор.

عصا	—	ағаш	³⁹⁸
شلبق	—	шілбік	
انکندی	—	әкінді	
دارت	—	дәрт (оғриқ)	
اشك	—	әшік	
داو	—	дәв дәв (дев)	
باھانا	—	баҳана	
تويانا	—	тојана (атайлаб)	
كولوك	—	кўлук (сақич)	

Ўтган замон феъллари

تربلدى	—	тірілді
تارلادی	—	тәрләді
ياسادی و توزاتى	—	јасаді, тўзәтті
قوجاقلادی	—	қучақладі ³⁹⁹
اويوتلادی	—	ўјутләді ⁴⁰⁰
نشانلادی	—	нішанләді
ايكلادی	—	ігіләді (қоралади)
اولودی	—	улуді
تشلادی	—	тішләді (туркманлар асраді дейдилар)
بلدی، اوراندى، طاندى	—	білді, őrәнді (таніді)
عرف و علم		
الزاتى	—	азатті (озод қилди)

³⁹⁸ Бу ҳақда *الاول صوالعصاء من كلشى و يطلق على الخث* биринчиси ҳар нарсадан ишланган асо, ёғочдан ишланган асо бўлиб, иккинчиси набус дейилган нарсадан ясалган асо.

³⁹⁹ Бу сўз тагида *قجتى* кучті, четда *بويونلادی* бојунладі сўзлари ҳам бор.

⁴⁰⁰ Бу ерда *بالكاف المعقوده فى موضع اليا* деган ибора бор. ўрнида *н* қўллаб ҳам талаффуз қилинади, демакдир.

اوصلاندى — عقل	— ўсланди (ақлли бўлди).
قوفلاندى — عفن	— қоқланди (ҳидланди)
يوزدى — عام	— јўзди
كاشتى — عد	— кашти (кечди, ўтди)
الشتى	— ашти
سانادى — عد	— санади ва
	— сажди
بور نوردى — عبس	— ботурди ⁴⁰¹ (буруштирди)
قنادى — عذب	— қијунаді
بايرام لادى — عيد	— бајрамладі
بولاندى طولاندى — عكى	— буланді, толанді ⁴⁰²
سر جتى — عثى	— сўрчти
سوروندى —	— сўрунді
سقتى — عصر	— сіқті
صو صادى — عطش	— сувсаді
شوش كوردى — عطس	— шўшкўрді (аксирди)
بو يون بايلادى — عقد	— бојун бајладі
سورودى — عرك	— сўруді (тешди)
ايلادى — عمل	— әјләді
ايتدى	— әтті
ااصتى	— асті
ايلدى	— ілді
طوطاشتى — علق من تدح الز ناد	— туташти (чақмоқ пилиги алангаланди)
اسكردى — عتق	— әскірді (озод бўлди)
اوبدى — عب	— өпді (товуш чиқарди)
يوووردى — عجن	— јувурді
يانشدى — عقص	— јанішді

⁴⁰¹ Бу ерда بالنون فى مواضع الكافى n ўрнида k қўллаш ҳам мумкин, демакдир.

⁴⁰² Бундан сўнг وقل سختى variantsi ҳам бор демакдир. Бу сўнгги вариант яна бошқа қабилага тегишли бўлиши ҳам мумкин.

- بالشرادى — балшїрадї
 طاس بولدى — тас болдї (йўқ бўлди)
 بيتى — jittı
 طييدى — tijdı (ман қилди)
 بولوقلوق ايلادى — булуқлуқ әjlәдї (чи-
 қишмаслик қилди)
 قارىدى — қарїдї
 طنشى — тиншїдї (сусади)
 بورصلادى — бурсладї (ўт берди)
 يورولدى — Јурулдї⁴⁰³ (чарчади)
 طانكلادى — таңладї (ажабланди)
 سويادى — суйадї (суянди)
 زاحمات ايلادى — захмат әjlәдї
 عذب سره

غ-Ғ ҳарфлилар

Отлар

- بلوط — булут
 طوز — тоз (тўзон, чанг)
 اقطاش — ақташ⁴⁰⁴ (қул)
 ياط — јат
 قارغا و قوزغون — қарға, қузғун
 قاشقالداق — қашқалдоқ⁴⁰⁵ (олдида оқи
 бор от)

⁴⁰³ Саҳифа четида бу сўз ҳақида *فيد غم التاء فى الدال فيقال اتى* бу сўздаги *т, d* га сингдирилиб *اتى* атти шаклида ҳам талаффуз қилинади. Бу изоҳ билан автор ассимиляция қонунини кўрсатган.

⁴⁰⁴ Четда *اقتاجى* ақтачи сўзи ҳам бор. Тўғриси ҳам шудир.

⁴⁰⁵ Бу сўз ёнида *صقر* сақар сўзи ҳам бор.

- باطوق — غطاس — баттуқ ⁴⁰⁶ (сувчи)
 الشلق — غله — ашліқ
 قالبور — غربال — қалбур
 شووال — غراره، التلییس — шувал (қоп)
 بوطاق — غض — бутақ
 ارمانلق — غايه — арманліқ
 قاشقا — عزه — кашқа
 اولجا — غينمه — олжа
 قونوش — غاره — қонуш (талон-торож)
 يالم و قزما — غرا — јәлім, қізма (сирач)
 باز — غده — бәз (без яраси)
 تان — غدا — таң. (эрта тонг)
 اوبور — غول — опур
 اورتو — غطا — օртў (парда)
 ياکرماک — غيظ — јагірмак (ғазабланмоқ)
 اشتماق — غبن — ашїтмақ (алдамоқ)
 دارد — غرض — дәрд
 قارغاش — غوش — қарғаша (аралашмоқ)
 كاناتا — غفله — кәнәтә (ғофиллик)
 نازلاماق — غنبح — назламақ
 كوني لاماك — غيره — күнiләмәк (кунчилик
 қилмоқ)
 اوزكأ و باشقا — غير — օзгә ва башқа
 قوی — غبر — қој (катта қийинчилик)
 بانك — غبيره — бәнг (наша)
 يووون — غليظ — јувун (йўғон)
 ايريك — غزل — ірік ⁴⁰⁷
 قنز — غالى — қіз (қиммат)

⁴⁰⁶ Четда بطوق сўзи ҳам бор.

⁴⁰⁷ Бу сўз ҳақида четда اكرك ибораси берилган.

Ўтган замон феъллари

27a

- كاجكتى — غاب — kāčikti
 يانكردى — غضب — janırdı (ғазабланди)
 كوز قاقتى — غمز — köz қақтi (кўз қисди)
 كوز يومطى — غمض — közjumpti
 قوطاردى — غرق — қутардi
 يابتى — غلق، سبتى — japti (бекитди)
 باتى — غرق — баттi (ғарқ бўлди)
 جومدى — غطس — чөмдi (шўнғиди)
 يانكىدى — غلب { — jängdi
 اوتتى — — utti
 يانكلشتى — غلط — janlıştı⁴⁰⁸
 يودى — غل — judi
 قاينادى — غلد — қайнадi;
 — қіз болдi (қимматлади)
 — қiчидi⁴⁰⁹ (бадан қизиди)
 طوبراق لادى — غبر — тупрақладi (чангиди)
 طوز لادى — — тузон бостi
 غنم من فائدة
 اصلام لادى — التجارو الريح — асламладi (фойдаланди)
 واوالحالادى من
 غنيمه العسكر من الغزو
 اصلادى غنم — — ассіладi
 كونى لادى — غار من الغيره — куніләдi

⁴⁰⁸ Бу сўз устида *قل بالغين* туркманлар жанлишди дейдилар, деган ибора бор. Бу сўз остида *يانكلطى* жанилти варианты ҳам берилган.

⁴⁰⁹ Бу сўзлар ҳақида *من غليان القدر و الثانى من* биринчи сўз қозон қайнаши, иккинчиси мол нархининг қий-
والثالث من غليان البدن فى الصلوروما فى معناها матланиши, учинчиси баданнинг қизиши демакдир.

- صوصوغاردى — су суғарді
 من غوارن الما — қалбурладі
 قالبور لادى —
 بلوط لاندى — булутланді
 ير لادى — жірладі
 غنى —
 قار بلادى — қарілді (нарса бұғызда
 қолди, тиқилди)
 غش — жалдаді алдаш маъносида
 қўлланди
 تىگىتى — тікті
 غرس —
 اوصان بولدى — осан болді⁴¹⁰ (ғофиллан-
 ди)
 اووولدى — увулді
 غش عليه —
 اوصى ازدى — усі азді
 اوروتى — орутті
 غطى { يابتى — јаптi
 تولادى تولدى — тōлāдi (қарз ҳақида)
 ايردى — ијiрдi⁴¹¹ (йигирди)
 غزل —
 قارغاش لادى — қарғаш аладі (қоришиб
 кетди)
 غنى بالالة و الصوة — чолғи билан ёки товуш би- 276
 лан куйлади

⁴¹⁰ Бу сўз тагида باللام деган сўз бор. Яъни бу сўз л билан اوصال осал шаклида ҳам қўлланади демакдир. Бу вариант „Девон“ га мсдир.

⁴¹¹ Бу сўз ҳақида بالغين على قيل و туркманлар f билан اغلدى اغлди уғулді дейдилар демакдир. Четда اغلدى уғ шакли ҳам берилган.

Ф-Ф ҳарфлилар

Отлар

- ایلاکان — аилакан — äjlägän⁴¹²
اجقان — ачқан
— ачаған
قر — қир (қир)
انكى بوز اط — анки боз ат (қутби шимол яқинидаги икки юлдуз номи, шомдан эрталабгача сўнмайди)
كولاتكا — коләткә
يازى يار — јази јар
بايماق — бајмақ
اووز — аууз
سويام — сујам (бир тақим ип)
بوط — бут
زاراك — зәрәк⁴¹³
اوكتام — өктәм
يالطاي — јалтај
يوقصول — јоқсул
انكلى — анлї⁴¹⁴
انكلماق — аңламақ
قان باز — қанбаз (бемаъни одам)
ساقاو — сақав
طانشمان — танїшман
طامашا — тамаша
طاط — тат (деҳқон)

⁴¹² Бу сўз қаршисида четга *اشلاكن* ишлаган сўзи ёзиб қўйилган.

⁴¹³ Туркманлар *شاشان* шашан дерлар.

⁴¹⁴ Бу сўз ёнида *اىضا* *هو الركى* бу закий ҳам демақдир.

بالتا — فاس	— балта ⁴¹⁹
سورما فارة — النجار	— сўрма
اوط اورنى — فرن	— ۆт ۆрни (танур)
كومور — فحم	— кўмўр
شولماك — افخار	— шўлмак (хурмача)
بييل — فاتى	— јілі (илиғ)
قانى — فى اين	— қані ⁴²⁰ (қаерда)
بورشا — فلفل	— пўршә ⁴²¹
طورب — فحل	— тўрп
قاصاق — فضله	— қасмақ ⁴²²
يامش — فاكهة	— јәмеш (мева)
الشاماك — فطر	— әшәмәк
يوقارى — فوق	— јуқарі
اووطلق — فصيحہ	— увутліқ
كاناتا — فجأة	— кәнәтә (тўсатдан)
طوى — فرح	— тој

Ўтгән замән феъллари

انكلادى — فوم	— аңладі'
الشكارا بولدى — فشا	— ашкара болді
قوودى — فاح	— қоқуді ⁴²³

⁴¹⁹ Бу сўзнинг арабчаси *فارس* шаклида янглиш ёзилган, тўғриси *فأس* дир.

⁴²⁰ Қані сўзи устида *خانى* хані сўзи ҳам бор.

⁴²¹ Бу сўз ҳақида *مع اسم البرغوث* тарзида бир ибора бор, бурга ҳам ифодаланади, демакдир. Четда *ببر* бабр шаклида яна бир сўз келтирилган.

⁴²² Бу сўз ҳақида *من قعر الدست* *و هو الطعام التى بقى فى قعر الدست* олов иссиғида қозон тағига ёпишган қирмоч демакдир.

⁴²³ Орада қақті сўзи бор. Туркманлар қоқсуді *قوقسودى* дейдилар.

- ايردى — فرق — ајірді
 ايرلادی — ајірладі
 يولاشتردى — فرق — јулаштірді⁴²⁴ (улаштир-
 ди)
 اوشاتتى — ففش — ушатті⁴²⁵
 دارداغانلادی — ففت — дардағанладі (парча-
 парча қилди)
 الشايدى — فشح — алшајді (бошига қўл би-
 лан урди)
 اودى — فرك — овді (ишқаламоқ)
 توشادى — فرش — тōшаді
 طاشتى — فار — ташті
 كوبتى — كوتى⁴²⁶ — көптi
 توكاندى — فرغ — тугәнді
 بوشاندى — بوتلادی — бошанді
 بتلادی — فلد — бiтладі
 شاطلادی — فرفع — шатладі
 قوباردى — فك — қопарді
 انزدادى — فتش — iздәді
 سوكتى — شتم — сōктi
 بارتلدى — فرك — бәртiлді (пасайтирилди)
 قردى — فنى — қiрдi
 سويوندى — فرح — сўјўндi
 اوزدى — فصل — ўздi (айириб олди)
 بچتى — — бiчті

286

⁴²⁴ Саҳифа четида *اوشتردى* ўлаштірді шакли ҳам келтирилган

⁴²⁵ Бу сўз ёнида *صطى* сiттi сўзи ҳам бор.

⁴²⁶ Бу сўз ҳақида четда *كوبوكى جقتى* копуки чiкiтi де-
 йилгандаги каби ибораси ҳам бор.

- طربيلدادى — تېرپىلدا دى
 ساكردى — ساكىردى
 شىرادى — شىشرا دى⁴²⁷
 اتى — ەتتى
 اسدى — ىژى دى⁴²⁸ (ئىگىردى)
 قاجتى — قاچتى
 تومسوقتى — تومسۇقتى⁴²⁹ (خۇشدان ەغدى)
 از دى — ەزدى (بۇزۇلدى)
 واللە اعلم — تانگري بىلاغونروقدىر.

ق — қ җарфлилар

Отлар

- كوجى ياتار — كۇچى ئەتәр
 ياقىن و يوق — җақин ва јувуқ
 الراقى — ەбрақ (тери ёйи)
 تامر قازوق — тәмір қазуқ
 كوبرى — كۆпрі
 قامش — қаміш⁴³⁰
 باباس — бабас (фозил одам)
 انكسا — әңсә (гардан)
 يوراك — јурәк
 اوج — авуч (ҳовуч)
 طابان — табан

⁴²⁷ Бу сўз ҳақида четда الشن الاول و بالسن ايضا بموضع الشن الاول биринчи ш җарфи ўрнида с қўллаш варианты ҳам бор дейилган.

⁴²⁸ Бу сўз ҳақида قىل بردى туркманлар бордӣ бӯрдӣ дейдилар, деган ибора бор.

⁴²⁹ Бу сўз ҳақида تونچقتى тунчуқтӣ шакли ҳам берилган.

⁴³⁰ Бу сўз ҳақида четда قصب حلو طاىلى قامش قصب فارس қамиш икки хил, бири қамиш, иккинчиси бал қамиш, сөз қамиш مار قامش икки хил, бири қамиш, иккинчиси бал қамиш, сөз қамиш و صار قامش деган ибора бор.

دأش — قرین	— даш (қариндош)	
تاشان — قلیط	— т ä ш ä н	
باجاك	— б ä ж ä к	
قوروالی	— қурвалі	
تاموار — قوبه	— та́мвар ⁴³¹ (темир атки)	
قلب الثجرة	— öзäк	
ابرین — قیلج	— ірің (йиринг)	29a
قوصماق — قئ	— қусмақ	
کور کولماک — قرقره	— кōркўләмәк ⁴³² (қорин қуриллаши)	
بوراماق	— бурамоқ	
قصقا — قصیر	— қісқа	
اوروس بی — قخبه	— урусбіј (фоҳиша)	
بوضای —	— бузај ⁴³³	
قباق — قرع	— қабақ (қовоқ)	
قایماق — قشطه	— қајмақ	
توزاق — قلقاس	— тузақ	
قارا ابریک — قراصا	— қара әрік	
کلهستانا — قسطل	— кәстәнә (шакар туз)	
یارما — قخبیه	— јарма	
کوجا	— кōжä	
قاق — قدید	— қақ	
کالاش — قرص و هو الرغف	— қалаш ⁴³⁴	

⁴³¹ Бу сўз ҳақида تامرکی тәміргі ҳам бор. „Девон“да тәміргү تمرکو.

⁴³² Четда قُلْدُرَمَق қулдурамоқ шакли ҳам берилган.

⁴³³ Туркманлар Ғ билан талаффуз қиладилар. Бу сўзнинг четда بوغداј ва бујдај шакллари ҳам берилган.

⁴³⁴ Бу сўз ҳақида четда جوراك، شراك، шўрәк, чўрәк сўзлари ҳам берилган.

- مايمون — قرد — мајмун ⁴³⁵
 اص شال — قاقم — ас, шал
 كرىبى — قنفذ — кірпі
 او قلى كرىبى — تورغاى — оқлі кірпі
 طورغاى — قنبره — торғај ⁴³⁶
 بيت — قمل — біт
 باى غوش — قىسيه — бајғуш
 قزغاش — ققطاط — қізғаш (қуш)
 تل — قوش — тіл қуш
 بوتاکا — قالضه — бұтәгә (қуш аьзоси, санг-дон)
 قابوق — قشر — қабуқ
 ابراق — قماش — опрақ (эски)
 شبراك — — шұпрәк
 كاندر — قام — кәндір
 قام — قام — қам
 مامق — قطن — мамік, мамуқ пахта
 بورون — مصاصه — бурун (майда нарса)
 كونا — قراد — күнә ⁴³⁷ буни
 كىسىلتى ھام дейдилар
 قايشقا — قوش — қажішқа ⁴³⁸
 بوواوى — قيد — буваві ⁴³⁹ (боғ, боғич)

296

⁴³⁵ Бу сўз ёнида *يا بچو* жапчу ва *يا بچن* жапчін сўзлари ҳам берилган.

⁴³⁶ Четда *صاقورغا* *ياپسى* *وه* *ياوس*, *كانا*, *كآنا*, *жавсі*, *јапсі*, *соқурға* сўзлари берилган

⁴³⁷ Туркманлар буни *قورونجوقا* қурунчуқа дейдилар.

⁴³⁸ Четда бу сўзнинг *بوغاوى*, *بو قووى*, *буқові*, *буғаві* шакллари ҳам берилган. Саҳифа четидә *قيد* *و* *يقتال* *كوستاك* ибораси бор, демак бу сўзлар ҳам шунга оиддир.

⁴³⁹ Четда *كوستاكلادى* бу сўзнинг шундай шакли ҳам бор, деган ибора келтирилган.

ياى - قوس	— jaɨ
كوملاك - قميص	— kōmläk ⁴⁴⁰
طابلدربق - قبقاب	— topıldırıq
مويوز - قرن	— mūjūz ⁴⁴¹ (шоҳ)
قبن - قراب	— qīn
كار - قالب	— kəp (қолип)
يالكان - قلع	— jəlkän (кема елкани)
بنالا - قدح، زجاج	— pijala
قالاي - قزدر	— qalaj
قازان - قدر	— qazan
اولاق - قصعه	— avlaq (идиш)
توب - قعر الشى اى اسفله	— tūb (нарсанинг теги)
قاشو - قدوم	— qashu (ойболта)
تانروتكا - قومه	— tänrütkä (туя тамғаси)
سراى - قصر	— saraj
كوشك	— qōšk
كوشانه - قبه	— kōshänä ⁴⁴²
كور - قبر	— kōr ⁴⁴³ (гүр)
چا - قدر	— cha
شاقلى	— shaklī
طورا - قوام	— tūr (қонун - қоида)
كارطارك كاتار - قهقرا	— kərtärg kətär (орқага юриш)
اولج - قياس و الاعتبار	— olc ⁴⁴⁴
قاطى - قوى	— qatī

⁴⁴⁰ Четда бу сўзнинг конглак шакли ҳам бор.

⁴⁴¹ Бу сўз остида قورغان қорған сўзи ҳам бор.

⁴⁴² Бу сўз ҳақида кўзсиз маъносида ҳам кор сўзи қўлланади дейилган.

⁴⁴³ Бу сўз ҳақида иккинчи сўз миқдор маъносидадир.

⁴⁴⁴ Саҳифа четида اولجك الكيل و اولجدى كال деган ибора бор.

بارك — бәрк⁴⁴⁵
شوب — шоп (чүп) — قشه

Ўтган замон феъллари

قوى — қатти
— қатти болди
طوردى — кўчләди
— турди
اولطوردى — олтурди
— отурди
اييتى — айтти
— дади — دادى
شووردى — шөвүрди — قلب
اقطاردى — ақтарди (ағдармоқ)
قوزغاردى — қозғарди⁴⁴⁶
قرقى — қирқди
كوجلاندى — кўчләнди — قوى
اولشودى — өлшүди — قاس
اوقودى — оқуді — قرأ
اوقودى — уқуді ҳам шундай — فوم
ازردى — аздірди (озайтди) — قلل
قصقازدى — қисқазди (қисқартди) — قصر
طارطق باردى — тортіқ бәрди — قدم

30a

⁴⁴⁵ Берк сўзи ҳақида *بالشدّة بمعنى الثانی* берк, мустаҳкам маъносида дейилганига кўра, биринчи сўз қатти — кучли деган маънодадир.

⁴⁴⁶ Бу сўз ҳақида *الثالث من قلب الكلام* учинчиси, яъни *قوزغاردى* қозғарди сўзни буриш маъносидадир.

ابر كاندى — قرف	—	irgändi ⁴⁴⁷
قايقالاندى — قلق	—	qajqalandi ⁴⁴⁸ (qayqulandi)
تىلدى — قد	—	tildi
ياقن لادى — قرب	—	jaqnladı (yaqnlaşdı)
اولودى — قسم	—	ulüdi (taqsım qıldı)
بودادى — قلم	—	budadı ⁴⁴⁹ (butamoq)
اولتوردى — قتل	—	öltürdi (öldirmoq)
سوبلادى — قشقىش	—	süplädi (soğaydı)
الرطى — نظف	—	arıtıdı (poklandı)
بيتى — قصى اى الشغل	—	bitdi
قاس قاس كولدى — قهقهه	—	qas-qas küldi
اويتى — قبل	—	öpti
قاووردى — قلد	—	qavürdi
ياتى — قاد	—	jätdi (quvlab etdi)
قلع	}	chıqardı
اخرج		
اطلع		
قايطى — قفلى اى رجع	—	qajtdi
كاستى — قطع	—	kästi
اوزدى	—	üzdi
قرشلتاتى — قرقش	—	qırşıldatdı
قوشتى — قرن	—	qoştdi
قابتى — قب	—	qoptı

⁴⁴⁷ Туркманлар буни аькер аьгранди дерлар. Четда бикр аьнди jigrandi шакли ҳам берилган.

⁴⁴⁸ Бу сўз тагида жапалади ҳам бор. Жафоланди маъно-сидадир.

⁴⁴⁹ Бу сўз ёнида мфчм яъни, қаттиқ сўз деган изоҳ бор.

- قاقلادى — қақладі
 شاقتى — шақті (чақимчилик қилди)
 چمىلادى — чімділаді (чимчиламоқ)
 اجتى — ачті
 دايشتى — дәјішті⁴⁵⁰
 306 كوزونك ابدىن — қорт عينك (муборак
 бўлсин)

ك-к ҳарфлилар

Отлар

- اريق طاق — аріқтақ (чўлпон юлдузи.
 Буни туркманлар جلبان
 чўлпан дейдилар.)
 كوف х ҳарфида изоҳланган
 اولو — улу (улуғ)
 كوب — көп
 شوق — шоқ
 قارىن — қарін
 كابا — кәбә (қоринли)
 كو كچاك — көкчәк (гүзал)
 جومارط — жумарт (саҳий)
 يالقوا — јалқав⁴⁵¹
 صويلاق تشلى — сојлақ тішли⁴⁵²
 طوبوق — топуқ
 قوط طوبوقلى — қут топуқлі⁴⁵³
 قوطسز طوبوقلى — қутсіз топуқлі

⁴⁵⁰ Туркманлар буни داکشتى дәгішті дейдилар.

⁴⁵¹ Туркманлар буни ابرىنچاك эрінчәк дерлар.

⁴⁵² Бу ҳақда سولك تشلى сөләк тішли варианты ҳам берилган.

⁴⁵³ Бу сўз ёнида قطلى طوبوقلى қутлі топуқлі варианты ҳам берилган.

يالانچى — жаланчї ⁴⁵⁴
 ايل — эл
 ايا — аја (каф)
 شان — шәјін (қандай)
 اووج — авуч
 باوور — бавур ⁴⁵⁵
 بوراك — бурәк (буйрак)
 طورو — турӯ (ранг) ⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Туркманлар يالغانچى жалғанчї дерлар.

⁴⁵⁵ Туркманлар باغر бағір дерлар.

⁴⁵⁶ Туркманлар طوغرى тоғру дейдилар.

МАЪРИФА ВА НАКРА БЎЛИМИ¹

Накра — ноаниқлик хусусиятига эга бўлган исмлардир. Эр — эркак киши, кічі — киши, одам, эпчі — хотин, аёл киши, ат — от ва шунга ўхшашдир.

Накра исми икки сўздан иборат бўлиши ҳам мумкин: а қ бар с о қ, қ о п л о н, қ а р а к э с а к, б а ш т а в ва ш у н г а ў х ш а ш л а р. Баъзан иккидан ортиқ сўзлардан ҳам бўлади: қ а б а р ш а қ л і б а ф а, тошбоқа ва шунга ўхшашлар. Араб тилида накранинг мураккаб тури бўлмайди.

Маърифа — аниқлик белгисига эга бўлган исмлардир. Чунончи: олмош, аниқланмиш, исми хос, ишорат оти, мавсуллар², маърифалардир.

ОЛМОШЛАР БЎЛИМИ

Олмошлар — сўзловчи, тингловчи ва ўзгаларни англатган сўзлардир. Буларнинг ҳар бири бирлик ёки кўплик шаклида бўлиши мумкин. Туркий тилда иккилик (иккиликни англатувчи махсус шакл) йўқ, иккилик маъноси бу тилда икки сўзининг ўзини қўллаш йўли билан ифодаланади. Чунончи: і к к і кічі, і к к і анчі, і к к і ат каби.

Олмошлар айрим ишлатилади, шунингдек сўзга қўшилиб

¹ Маърифа ва накра араб тили грамматикасида отларни аниқлик ва ноаниқлик туркумларга ажратадиган категориядир. Маърифага кирувчи сўзлар туркуми етти хилдир. Араб тилида мазкур туркумларга кирмаган сўзларнинг ҳаммаси накра деб тушунтирилади. Бу бўлим туркий тилларга хос бўлмаган хусусиятдир, шунга қарамай, автор туркий тиллар материалини шу қондага мослаб изоҳлашга ҳаракат қилган.

² Мавсул — турли типдаги боғланиш — аниқловчили бирикмалардир.

келиши ҳам мумкин³. Улар келишиклар билан ҳам ўзгарадилар⁴.

Олмошлар сўзловчи бирлиги учун *мән*, сўзловчи кўплиги учун феълларда *биз*, отларда *миз* дир.

Тингловчи бирлиги учун *сән*, тингловчи кўплиги учун келаси замон феълларида *сиз*, исмлар ва ўтган замон феъллари учун *-ниҳиз* ишлатилади.

Ўзгалар учун бирлик шакли *кәнси*, *канди* ва *өзі* сўзларидир. Буларнинг кўплиги учун шу сўзларга *-лар*, *-ләр* қўшилади.

Ёпишиқ олмошларнинг (эгаллик ва шахс қўшимчаларининг) хусусиятлари ҳақида

Исмларда ва феълларда сўзловчи бирликнинг белгиси сукунли (*м*) ҳисобланади. Сўзловчи кўплик учун отларда *миз*, келаси замон феълларида *биз*, ўтган замон феълларида *қ* ёки *к* ишлатилади.

Ўзга бирлиги учун исмларда ва феълларда сукунли *й* қўлланади. Кўплик учун эса буларга кўплик белгиси *-лар*, *-ләр* қўшилади.

Ёпишиқ олмошларнинг исмларга қўшилиб келиши қуйидагича: *башимиз*, *көзимиз*, *элимиз* ва шунга ўхшашлар. Тингловчи бирлик учун: *башин*, *козин*, *элин* ва шунга ўхшашлар. Тингловчи кўплик учун: *башиниз*, *козиниз*, *элиниз* ва шунга ўхшашлардир.

Ўзга бирлиги учун: *баші*, *көзі*, *элі*; ўзга кўплиги учун: *кәнсиларниң* *баші*, *кәндиларниң* *баші*, *сөзләриниң* *баші* тарзида қўлланади.

Феълларга қўшилиб келувчи ёпишиқ олмошлар (эгаллик ва шахс қўшимчалари) замирлар белгисини сўзловчи қуйидагича ифодалайди: бирликда — *алдīm*, *јәдīm*, *кәлдīm*; кўпликда — *алдїқ*, *јәдїк*, *кәлдїк* дейилади. (القى) иборасини англаш қийин бўлди).

Тингловчи учун бирликда — *алдїң*, *кәлдїң*, *йәдїң*; кўпликда — *алдїңиз*, *кәлдїңиз*, *йәдїңиз* тарзида бўлади. Ўзга бирлиги учун — *алдї*, *јәдї*, *кәлдї*; кўплик учун — *алдїлар*, *кәлдїләр*, *јәдїләр*, *кәттїлар*.

³ Эгаллик ва шахс қўшимчаларини автор «ёпишоқ олмошлар» термини билан юритади.

⁴ Асарда «сўзлар марфуъ, ё мансуб ёки мажрур шаклида бўлади», деган жумласини биз келишиклар билан ўзгариши мумкин деб таржима қилдик. Араб тили грамматикасида қаратқич — мажрур, насб ёки мансуб, тшум келишиги, марфуъ — келишик формасида эга ёки кесим вазифасида келган отлар демакдир.

Агар иккисини ҳам (олмошни ҳам, қўшимчаларни ҳам) аниқ кўрсатмоқчи бўлсак, сўзловчи бирликда м а н алдїм, сўзловчи кўпликда бїз алдїқ, тингловчи бирликда с а н (с а н?) алдїң, тингловчи кўпликда сїз алдїңїз; ўзга бирлигида к а н сї алдї; ўзга кўплигида к а н сї л а р алдїлар. БОБ.

Ёпишиқ олмошлар ва айрим замирларда, исмларда, ишорат отларида мафъулнинг (тўлдирувчининг) қўшимчаси олмошга қўшилиб қўлланувчи касралик *-ни* дир. Масалан, сўзловчини англатувчи мустақил олмошда: м е н і т у й д і, сўзловчи кўплигида бїз нї, тингловчи бирликда с е н і, тингловчи кўпликда сїз нї; ўзга бирлигида к а н сї нї, ўзга кўплигида к а н сї л а р нї дейилади; к а н дї ва о з і каби олмошлар ҳам шундай.

Ёпишиқ олмошлардан сўнг (эғалик ва шахс қўшимчаларидан сўнг) келганда сўзловчи бирликда б а ш і м нї, јулудї; сўзловчи кўпликда б а ш і м і з нї, тингловчи бирликда б а ш і н нї, тингловчи кўпликда б а ш і н і з нї, ўзга бирлигида б а ш і н і, ўзга кўплигида б а ш л а р і н і дейилади. Отларда ҳам тўғри тўлдирувчининг кўрсаткичи *-нї*: қулїнї туйдї, султан қулїнї сурдї каби.

Яқинга ишора қилганни англатувчи исмларда (кўрсатиш олмошларида): мунї алдї; узоққа ишора қилганни англатувчи исмларда унї саттї; ўзга учун мувар дейилади. Бу арабчадаги яқин учун қўлланувчи *x* кабидир. Масалан, *أعطه درها* буна ақча бэр ўрнида мувар ақча бэр дейилади. Узоқни кўрсатиш учун аңар ајттим гапидаги *аңар* олмоши ҳам шундайдир. Булардан кўплик яшаш учун охирига *-лар*, *-ләр* қўшимчасини қўшмоқ зарур: муварлар каби. Бошқалар ҳам шундай.

Изоҳ. Мажрур олмошларнинг (қаратқич формасидаги олмошларнинг) ҳаммаси ёпишиқдир. Унинг хиллари кўп, уларнинг қондалари мажрур бўлимида берилади. Тангри биланроқдир.

Алам фасли. Бирор нарсага хослаб қўйилган сўз аламдир. (атоқли отлар). Алам фақат биргина сўздан иборат бўлиши мумкин. Масалан, аллаҳ — тәңри, расул — пайғамбар, малік — қаан кабилар.

Туркий тилда алам икки сўздан ҳам ташкил топмоғи мумкин. Масалан: *ала буға* (киши исми), *қара кесак* (кесак), *аймақ ат*, *беш тав* (тоғ оти) ва шунинг кабилар.

Алам бир исм ва бир феълдан ташкил топиши ҳам мумкин. Чунончи: кун дуғдї, ој дуғдї (булар киши отларидир) ва шунинг кабилар.

Алам фақат бир феъл бўлиши ҳам мумкин, чунончи: бōкти ва шунинг кабилар⁵. *و يكون بر تجلا*

Чунончи: калавун кабиларки (дугун білігі) демакдир. Алам салт — содда исмдан бўлиши мумкин. Чунончи: арслан, лачин, дуған, туған ва бошқалар: «Алиф», «лом» билан маъриф-фа бўлган сўзлар муштаккатлар орасида ҳам бордир.

Чунончи: к э т к а н (кетган), к э л г а н (келган), а л г а н (олган) ва шунинг кабилар.

Маъриффа ва накра туркий тилда фарқсиз, бир хилдир.

Чунончи: *المرءة — مر رجل* — *الرجل — رجل* сўзлари эр, эпчи дейлади. Буларнинг жами эрлар, эпчилар.

Фаръ туркий тилдаги сўзларда муаннаслик белгиси (женский род) йўқдир. Чунончи: арабча эркакларга анта (*أنتَ*) хотинларга антї (*انتِ*) равишда фарқли қўлланувчи сўзлар туркий тилда бир хилда фақат сән қўлланади. Арабчада кўплик формада эркакларга антум — *أنتُم*, хотинларга антунна *أنتن* деб фарқли қўллангани ҳолда, туркларда фақат бир хилда сиз дейлади, холос. Тангри билағонроқдир.

Ишорат исмлари бўлими

Исми ишорат бирлик ва кўплик, узоқ-яқинликни англлатувчи махсус шаклларга эгадир. Бирлик ва яқинга *бу, му*, бирлик ва узоқ учун *ол, тиг*⁶ шакллари қўлланади.

Яқин кўплиги учун *булар, мулар*, узоқ кўплиги учун *алар, унлар* қўлланади. Бундан бошқа яқин учун арабча *هنا* ўрнида бэри, узоқ учун арабча *هناк* ўрнида ари сўзлари қўлланади.

Фаръ ишорат исми айрим ҳолларда ишорат ва замирликда муштарак ҳолда қолади: *ол* ва *онлар* каби. 426

Замирларда узоқ ва яқин фарқ этилмайди. Тангри билағонроқдир.

⁵ Шу ибора яхши англашилмади. Иборанинг маъносига кўра, *дафъатан* ўйловсиз юзага келиш маъносидадир. Яъни сўз ясалиши бу хил қатъий қондалардан ташқари, халқдаги истеъмол асосида ҳам юзага келиш мисоллари учрайди, демакдир.

⁶ Татар тилидаги тэги сўзи шу бўлсами? У ҳолда у даврда тэги шаклида талаффуз қилинган.

Бир ерга ишорат қилиш исталганда яқин ерга *мунда*, узоқ ер учун *анда* сўзлари қўлланади. Бу сўзлардаги *-да* қўшимчаси арабча (فی) маъносидадир. *Мунда* *فی هنا* демакдир.

Ишорат исмлардаги танбеҳ хоси ўрнида *оч* сўзи қўлланади. Яқин учун учбу, узоқ учун очул дейилгандаги каби. *Уч* сўзи олмошларга ҳам қўшилиб келади. *اوج مان* Учман, *اوج بو* учмиз тингловчи ва ўзгалар учун ҳам бу сўз қўшилиб келади. Бунга зарф қўшимчаси (ўрин келишиги қўшимчаси) ҳам қўшилиб келади: *учта* дир каби.

Бу ердаги *-дир* қўшимчаси сўзни айирмоқ ва балоғат мақсадида қўлланади.

Мавсул бўлими

Сіла ўрнида келиб, зарф ёки мажрур ва ёки жумла бўлиши мумкин. Жумла икки хил: исмли жумла, феълли жумла бўлиши мумкин. Мавсул зарфда ва мажрурларда *-fi, qi, -ki, -gi*, қўшимчалари билан ифодаланади. Бу қўшимчалар бир хил маънода бўлиб, *-fi* ва *-qi* қалин сўзларда, *-ki* ва *-gi* ингичка сўзларда келади.

43a Зарфлар мисоли: қатім дағі, қатім із дағі, қатін дағі, қатін гіз дағі, қатін дағі ва алар қатін дағі каби.

Булар аниқланмиш вазифасида келганда қатім дағінинг қўли шаклида қўлланади. Тингловчи ва ўзгалар ҳам шундайдир.

Мажрур ҳолда келганлар мисоли: *ој дағі, базар дағі, шанақ дағі* каби қўлланади.

Аниқлаңмиш ҳолда келганда уј дағінің қулі, базар дағінің қарда ші каби қўлланади. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Эмди гап ҳолда қўлланишга келганда бу икки хил: биринчи исмдан тузилган жумла, иккинчи феълдан тузилган жумла, исм жумлаларда сіла учун кім қўлланади. Олкім ағасі қул, олкім хўжасі бајдир каби. Кўпликда алар кім шаклида қўлланади. Бошқаларни шунга қиёс қил! Феъл жумлаларда сіла *-gi* дир.

Феъл жумлалар баъзан ўтган замон, баъзан келаси замонни англатади. Олкі урді, олкі, катті.

Бу рафъ⁷ ҳолига мисолдир.

⁷ Рафъ ҳоли — гапда эга ва кесим ёки ишловчи функциясида қўлланганда демакдир.

Насб⁸⁻⁹ ҳолдагининг мисоли: *ōрдагини кўрдум, алдагини урдум дир. Кўплиги ки калдилар, ғи алдилар.*

Исм зоҳир — исмларда бијалдиги — бијнинг олгани, ш а т у к ј а д и г и ? Мушукнинг егани каби.

Ишорат исмларида ол кикэлди — у келган одам, ол ки алди — у олган одам демакдир. Кўпликда аларки турдилар — турган одамлар демакдир. Буларнинг ҳаммаси ўтган замонни билдиради. Ҳол учун олки кэлир, олки кэтәр.

Келажак замон учун: олки таңда кэлгәј.

Бўлишсизлик учун: олки таңда кэлмас, олки алмас. Шарт учун олки кэлсә, олки алса.

Бўлишсиз шарт учун: олки кэлмаса, олки алмаса. Мавсулларда қуйидагича уч ҳол бор: *ки ё олдин келади, ё сўнг келади, ёки ўртада келади.* 44a

Олдин келганда: ки алди, ки алдин дейилади. Келажак замонларда ҳам шундай.

Сўнг келганда: алдики, алдиларки, алдимки, алдинки, алдингизки.

Ўртада келганда: сўзлар бирлигида алдигим, сўзловчи кўпликда алдигимиз, тингловчи бирликда алдигин, алдигингиз.

Ҳолда сўзловчи бирликда айрим олмошлар билан ки алїрман, сўзловчи кўпликда ки алїрбїз, тингловчи бирликда ки алїрсанг, ки алїрсїз, ўзгада ки алїр, ки алїрлар.

Епишиқ олмошлар билан бирга келганда ки алїрим, ки алїрсїз.

Сўнг келганда: алїрманки, алїрбїзки, алїрсанки, алїрсїзки.

Епишиқ олмошларда мавсул ўртада келмайди. Татар лаҳчасида сўзловчида аладїрманки, аладїрбїзки, аладїрсанки, аладїрсїзки, аладїркі, аладїларкі. 44b

Бўлишсизда: алмајдїрманки, алмајдїрбїзки, алмајдїрсанки, алмајдїрсїзки.

Мавсул олдин келганда: ки аладїрман, ки аладїрбїз, ки аладїрсанг, ки аладїрсїз.

Жумла орасида бўлган сифати мушаббаҳада¹⁰ сїла уч ҳол-

⁸⁻⁹ Насб ҳоли — сўз гапда тушум келишик функциясида қўллангандаги шакл, демакдир.

¹⁰ Мушаббаҳа ўзакка *-ғон, -ган, -қан* қўшимчалари қўшилиб иш-ҳаракатни бажарувчисини билдирадиган сўзлар.

да қўлланади: сіла адоти олдин келганда: кі біјга маңзар, кі арсланға ошар, кі ајга оқшар, бекга ўқшаған, арсланга ўхшаған, ајга оқшаған дейилиши каби, Ўхшатиш учун бир қанча белгилар бор: маңзар, өшәр, оқшар. Сіла одати сўнгда келганда біјга маңзаркі, арсланга ошаркі дейилади.

Сіла адоти ўртада келганда біјга кі маңзар, арсланга кі ошар дейилади.

45a Исм ясамоқ исталса алдїғина, кэлдїғина дейилади. Агар мавсулга ўхшаш исми фоил ясамоқчи бўлса, сўзловчи учун алғанім, алғанімиз. Тингловчи учун алғаніқ, алғанінғіз, алғані алғанда дейилади.

Буларнинг бўлишсизлари: сўзловчи бирлиги учун алмағанім, алмағанімиз. Тингловчи бирлигида алмағаніз, тингловчи кўплиги учун алмағанінғіз, ўзга бирлиги учун алмағані, ўзга кўплиги учун алмағанларі шаклида қўлланади.

Сифати мушаббаҳа исм фоилдан олдин, ё сўнг келиши мумкин, сўнг келганда: маа маңзаган, бизга, охшаган.

45b Саа маңзаган, сізга охшаған, уца маңзаган, аларға охшаган.

Олдин келганда маа маңзаган, охшаған бизга.

Сўнг келганда маа маңзаган, бизга охшаған¹¹. Унга маңзаган, аларға охшаган.

Мавсул исм жумладан сўнг ҳам келади. Бирликда олкім ағасі қулдїр, олкім қожасі біјдїр. Кўкликда аларкі қожаларі біјлардир. Буларда сіла одат кім ва кі дир.

Кім нинг бир неча маъноси бор, биринчи мавсул маъноси юқорида кўрилди. Иккинчи истифҳом маъносида. Чунончи: кім кэлді, кім кэтті, кім турді. Учинчи шарт маъносида: кім кэлсә кэләрмән, кім турса турарман, кім јлсә јэрман. лекин бунда у шарт қўшимчаси -са билан бирга қўлланади.

Кі м... мубтадо (эга) маъносида ҳам қўлланади. Білдімкім біј турубтур гапидаги білдімкі каби. Кім ҳатто маъносида ҳам қўлланади. Чунончи, инандімкім учмоқ кіргажман.

16a Учун маъносидаги сўз арабча «ل» маъносида ҳам қўлланади.

¹¹ Бу ерда такрор бор (экан).

Кичрайтириш бўлими

Кичрайтириш маъно нуктасидан бир васфлашдир. Лекин қисқалиги сабабли махсус васфлашга эҳтиёж сезилмади. Бу тилда махсус васфлаш шакли йўқ, фақат бир неча белгилари бор. Булардан қипчоқ тилида: *-ғина, -қина, -гйна, -кина, -лар* қўлланади: *ат қина, э ч а к кина*¹². Кичрайтириш қўшимчаларидан бири *-чўқ, -чўқдир*. Чунончи, *ат ч ў қ, қ ол ч у қ, э ч а к ж ў қ, э ш а к ж ў қ, і т ж ў қ* каби.

Бу белгиларга икки ҳарфли сўзларда бир «j — з» орттирилади: *ат ч у қ а з, қ ул ч у қ а з, і т ч у қ а з*¹³ каби.

Яна бири *-чақ-жйклардир*. Яқин *-чақ* ісіжак. Яна бири *-ча* дир. *а б д а л ч а, т а л і ч а* (телвача) каби.

*-роқ, -рак*¹⁴ ҳам бу хилдандир. Яхшироқ, эртароқ бу *-роқ -рак* белгилари исм ва феълга муштаракдир.

Танбех: замирлар ҳеч вақт кичрайтирилмайди. Замирлардан бошқа: кишилар ёки нарсалар (номлари) турдош исмлар, ҳатто ишорат номлари ҳам улар бирлик ёки кўплик бўлса ҳам кичрайтиб қўлланади. Чунончи, бирлик сўзларида *ат қина, э ж а к кина* дейилади. Кўпликда *қ а т і р л а р ғ и н а, а ж а к л а р ғ и н а*.

Хос номларда: *ар сл а н ч у қ, қ і л і ч ч у қ* каби.

Ишорат номларида кичрайтиш мисоли *бугина, ал а р г и н а* каби. Кичрайтиш қўшимчаси қўшилганда сўзларда олмошлар кичрайтиш қўшимчасидан сўнг келади. *А т ч у қ у м, қ ў л ч у қ л а р і м, э ш а к ч ў к ғ и н а м и з* каби бошқаларни шунга қиёс қил.

Исми фоил бўлими

Исми фоил қўшимчаси қалин сўзларда *-ған, -қан*, ингичка сўзларда *-кан, -гандир*. *А л ғ а н, ч и қ қ а н, к а т ғ а н, к э л ғ а н*. Кўплиги *ал ғ а н л а р, к э л ғ а н л а р д и р*. Бўлишсиз бирлиги *ал м а ғ а н, к э л м а ғ а н*; бўлишсиз кўплиги *ал м а ғ а н л а р, к э л м а ғ а н л а р*.

Олмош билан бирга келганда (эгалик аффикси олганда) *47а* сўзловчи бирлиги учун *ал ғ а н і м, кўплиги ал ғ а н і м і з*, тингловчи бирлиги *ал ғ а н і н ғ, кўплиги ал ғ а н і н ғ і з, ў з ғ а* учун *ал ғ а н і ал ғ а н л а р і* каби.

¹² «Девон»да *-гина, -қина* юкламалари ёлғиз кичрайтиш эмас, шу билан бирга эркалаш функциясида ҳам қўлланиши кўрсатилган. III том, 185-бетга қаранг. Бу даврда бу юклама фақат кичрайтишга хосланиши характерли хусусиятдир.

¹³ Қўшимча ёлғиз (э) нинг ўзи эмас, балки *-чуқаз чўқаз* лардир.

¹⁴ Бу ерда *-роқ -раклар* вазифаси аниқсиз қолган. Лекин автор китобнинг бошқа ерида бу аффикс функциясини тўғри изоҳлаб берган.

Сўзловчи бўлишсиз учун алмағанім, алмағанімиз каби. Тингловчи ва ўзга олмошларда ҳам шундайдир.

Исми фоил исмлар билан қўшилиб келганда бўлишли б і ј алған і, бўлишсиз учун б і ј алмаған і, ишорат исмлари билан қўшилиб келганда муну алған і, алған булар дейилади.

Туркларда¹⁵ эҳтимолли ҳол шаклидан исми фоил йўқ. Келажак замон исми фоили қўшимчаси *-сі, -сидир*. Аласіман, аласібіз, аласісанг, аласісіз, аласі, аласілар дейилади. Бўлишсизи феълдан сўнг *-мас* маъносидаги тугул сўзи қўшилиб ясалади. аласі тугулман — оладиган эмасман демакдир. Бошқа шахслар ҳам шундайдир.

Туркманларда бу шакл алажак тарзида, бўлишсизига *тугул* орттирилиб қўлланилади.

476 Исмлардан исми фоил сўз охирига *-чи* орттириб ясалади. Отмакчі, этчі, јауртчі каби. *-чи, -чи* қўшимчаси қипчоқчада феъллар охирига бир *-в* қўшилиб келиши зарурлик маъносидаги (сифат) ясайди: кэлўвчі, кэтўвчі, ічўвчі каби.

Оширма исм фоил буйруқ охирига *-а, -ә* орттириб ясалади. Чунончи: кэлған, кэлған, кэтған кэтаған, эмған — эмған. Туркманларда *-чи, -чи* исмларда ҳам, феълларда ҳам бир хилда ишловчилик маъносида қўлланади. Отмакчі, кэлічі каби.

Исми фоил учун яна бошқа икки қўшимча *-миш* ва *-ин* қўшимчалари ҳам бор. Чунончи: бўлишли учун кундуғмиш, бўлишсиз учун дуғамиш дейилгандаги ва кэліб, кэтіб дейилгандаги каби. Бу икки қўшимчада ўтган замон оттенкаси бор. *-миш* қўшилиб ясалганда ўтган замондаги иш мақсад бўлса, у ҳолда ул иш кўз билан кўрилмаган, фақат эшитганлик хабаридаги маъно англашилади.

Сифати лозима бўлганда исм фоилни англатувчи қўшимча бир *-қ*, икки *-қ* ва ёки бир *-к* бўлиши мумкин. Чунончи: бир *-қ* лилар мисоли:

48a الىق — صالحى — а ј і қ — ҳушёр турувчи
 اويانىق — مستيقظ — у ј а н і қ — тийрак тутувчи
 اوصراق — ضراط — о с р а қ — ел чиқарувчи
 طونوق — رايق — т о н і қ — тўнгимоқ
 قشقراق — غواش — қ і ш қ і р а қ — қичқироқ
 بيققى — واقع — ј і қ і қ

¹⁵ Турклар деб умумий термин қўллагани муҳимдир.

Икки -қ лилар мисоли:

باطقاق — غطاس	— батқақ
قاجقاق — هراب	— қачқақ
طای'قاق — زلاق	— тајғақ
صجقاق — خرآ	— січқақ
قورقاق — خواف	— қорқақ
	-к билан келганлар
السر دك — سكر ان	— эсрік
شوروك — تلف	— шурук
	Икки -к лилар
سكاك — بوال	— сіјгак

Исми мафъул ва фоили зикр этилмаган мабнийлар

Исми мафъулнинг қўшимчаси ҳар уч замон феълида ҳамма олмошлар билан ҳам сукунли -л дир. Утган замоннинг биринчи шахси сўзловчисида тутулдум, тутулдуқ дейилади. Ҳол шаклида тутулурман, тутулурбиз, келажак замон феълида тутулғајман, тутулғајбиз, тингловчи учун тутулдінг, тутулдінгиз, ўзга учун тутулди, тутулдилар дейилади. Бошқа олмошларни шунга қиёс қил. 486

Бунинг исми фоили тутулған, тутулмиш, тутулубтур шаклида қўлланади.

Икки мафъуллик бир феълнинг иккинчиси биринчисидан бошқа бўлса, биринчи мафъулга қалин сўзларда: -қа, -ға, ингичка сўзларда -ка ва -га қўшилади. Қўлға бір өтмәк берилди каби.

Иккинчи мафъул биринчининг айна бўлса, у ҳолда қўшимчалар тушади, білілдікі біј келаді, бекнинг келиши билинди демакдир. Сифати лазмаларда исми мафъулни кўрсатадиган қўшимча мафъул охирига барча қаттиқ сўзларда -қ, барча юмшоқ сўзларда -к дир.

Қаттиқ сўзлар мисоли:

ااجق — مفتوح	— ачїқ — ачиган
سئق — مكسور	— сїніқ — синган
صويوق — مسلوح	— сојуқ шилиб олинган
بيرئق — مخروق	— јїртїқ — йиртилган
ياربق — مشقوق	— јарїқ — ёрилган
اويوق — مقور	— ојуқ — ўйилган
قارئشق — مخلون	— қарїшїқ — аралаштирилган

Юмшоқ сўзлар мисоли:

بولوك — محلوق	— јулук — юлинган
كويوك — محروق	— кōјук — куйган
ايرنگ — مفروق	— ајрік — айрилган
ييمريك — مبعوج	— јімірік — емирилган
كارتيك — محروز	— кертік — кертилган
كاتنگ — متلم	— кетік

Жой номи бўлими

Феълдан ясалган исм охири фатҳа қилиниб, қаттиқ сўзларда *-жак*, ингичка сўзларда *-жак* қўшилиб ясалади. Чунончи, турар жой маъносида тура жақ, ётадиган жой маъносида јата жақ, ёзар жой јаза жақ, келар жой келажак, ичар жой іча жақ, еяр жой јәја жақ дейилади, бошқаларни шунга қиёс қил.

Қурол исми бўлими

Қурол исмининг аломатлари *-қу*¹⁶ ёки *-ку* қўшимчаларидир.

پچقو — منشار	— бичқу — бичадиган, қирқадиган асбоб
كاسكو — مقطساع	— кеску — кесадиган, чопадиган асбоб
سلكو — مسحه	— сілгү — суртадиган, артадиган

سلكو — منفذ — сілікгу — қоқадиган

Бу қоида ҳамма сўзлар учун умумий эмас. Чунончи, қайроқ маъносида бiл ä ğ ū¹⁷, элак маъносида элак, ўроқ маъносида орақ, калит маъносида ачқич, қазийдиган маъносида қазақич дейилади. Туркманлар қурол исми яшашда ҳар ерда *-қ* ёки *-к* қўшиб қўллайдилар.

Ҳайат¹⁸ бўлими

Сўз турининг аломати сукукли *-ш* *-иш*, *-уш*дир. У сўз охирига қўшилиб ясалади. Чунончи:

¹⁶ Қурол исмининг аломатлари *-қу* ёки *-ку* деб изоҳланган. М. Қошғарий буни жуда кенг ва мукамал изоҳлаган. У бу аффиксларни қандай сўз турлари яшашини, функцияларини аниқ мисолларда уқтириб берган. Ҳолбуки, бу аффикслар бу даврда яна кенгроқ функциялар бажарган эди. Қаранг: Девон, III том, 158-бет.

¹⁷ Туркманларда бiл ä в у шаклида қўлланади.

¹⁸ Бу арабча термин ҳайат феълларга *-иш*, *-уш* қўшилиб ясалувчи исмлар маъносидадир.

- منبش — ر كبه — мініш
 ياطش — ر قده — јатіш
 اولطوروش — قعه — олтуріш
 ياييش — اكله — јәјіш
 ايجج — شربه — ічіш

Олмошлар қўшилиб қўлланганда бу *-ш* ning сукуни ўзга-ради, ҳаракатланади. Чунончи, сўзловчига мінішим, јатішімиз тингловчига аліш, кетішіңіз. Ўзга учун јәјіші, ічіші, јәјішларі, ічічларі каби. Бошқаларини шунга қиёс қил. Тангри билағонроқдир.

Масдар бўлими

Масдарнинг белгилари кўпдир. Улардан бири қалин сўзларда *-мақ* ва ингичка сўзларда *-мак* шаклини қўшиш орқали ясаладиган туридир. Бу қўшимча шахс кўрсаткичини олманган феълларга қўшилиб келади; масалан:

- اخذا — الماق — алмақ
 طورماق — قياما — турмоқ
 كاتماك — ذهابا — кетмақ, кётмак
 كالماك — مجيئا — келмак, кәлмәк

Яна бири *-лиқ* ва *-лік* дир. Булар исмлардан масдар ясовчилардир, чунончи:

- سلطانلىق — سلطنه — султанлиқ
 اربىقلىق — هروله — аріқліқ — поклик
 بىلىك — امریه — біјлік
 سامزلك — سمينه — сэмизлік

Булар феъллардан ясалган масдарларга қўшилиб ҳам келади. Чунончи: алмаккліқ, бәрмәккліқ каби. Сукунли *-ш* ҳам феъл масдари белгиларидандир. Бу масдарда муболаға маъносини ҳам англатади. Чунончи: бір уруш урдум, бір јәјіш јәдім, бір ічіч ічтім дейилгандаги каби.

Масдар икки хилдир, биринчиси юқорида кўрсатилганича мубҳам масдарлар, иккинчиси бир сифат ёки исм билан қўшилиб хосланган масдарлардир. Чунончи, сифат билан хосланган масдар: қатіурушурдум каби. Исм билан хосланган масдар: біјурушіурдум, біјнинг урушини урдум дейилгандаги каби. Исмлардаги масдар аломати бошқа белгилар учун ҳам далолат қилади. Чунончи, масалан, масофа узоқлиги учун:

ايليق — ајлік
 يىللىك — јіллік
 ائينالىك — ҳафталик
 كۈنلىك — кўнлик

Булардан яна бири бирор нарсага мўлжалланиб ҳозирланганлигини билдиради. *јэм а лі қ* — емоқ учун мўлжалланиб ҳозирланган, *н а м а з лі қ* — намоз учун мўлжалланиб ҳозирланган, *т а р а қ лі қ* — тарақ учун мўлжалланиб ҳозирланган нарса каби яна бири қандайлик (кайфият) (начїклїк — нучуклик) ёки қанчалїк (камият) учун маъносиди қўлланидиганлардир. Масдарлар замирларга қўшилиб ҳам қўлланади. Чунончи: *ал ма қ і м*, *ал ма қ і м і з*, *ал ма қ і н г*, *ал ма қ і н г і з*, *ал ма қ і*, *ал ма қ л а р і* каби. Тангри яна ҳам билағонроқдир. Бунинг бўлишсизлари алмамақим, алмамақимиз каби қўлланади.

Буйруқ шакли бўлими

Буйруқ шаклининг охири ё иллатли ёки саҳиҳ¹⁹ бўлади. Охири саҳиҳлар: *к э л*, *к э т*, *т у р*, *т у т*, *а т* каби. Охири иллатлилар: *б а ш л а*, *с օ ј л օ*, *с օ з л օ*, *б о в у з л а*, *ј у м р у қ л а* ва шунинг кабилардир. Буйруқ тингловчига ёки ғойибга бўлади. Ғойиб буйруғига ўзак охирига *-сін*, *-сін* қўшиб ясалади. Бу *-сін*, *-сін* араб тилидаги *ل*²⁰ «*ل*» га тенгдир. Тингловчи буйруқ бирликда *к э л*, *к э т*, *а л*, *а т*, *қ а с*, *т у т*, *т у р* ва шунинг кабилардир. Кўплик тингловчига *к э л і н г і з*, *к э т і н г і з*, *с օ ј л а н г і з*, *с օ з л а н г і з* каби. Бир гуруҳга буйруқ қилишида «*ј — з*» ҳарфи туширилади: *к э л і н г*, *к э т і н г*, *т у р і н* ва шулар каби қўлланади.

Ўзга буйруқ бирлиги: *к э л с і н*, *к е т с і н*, *с і л а с і н*, *б у в у з л а с і н*, *кўплиги*: *к э л с і н л а р*, *к э т с і н л а р* тарзида қўлланади. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Буйруқнинг бўлишлиси ҳам, бўлишсизи ҳам қалин сўзларда *-ғін*²¹, *-қін*, ингичка сўзларда *-гін*, *-кін* қўшимчалари билан таъкидланади: *т у р ғ у н*, *ј а т қ і н*, *к э л г і н*, *т у р м а ғ і н*, *ј а т м а ғ і н*, *к э т м а г і н* каби.

¹⁹ Бу ерда саҳиҳ охири ундош билан тугаган буйруқ шакли, иллатли охири унли билан тугаган буйруқ шакллари назарда тутилган.

²⁰ Араб тилида ўзга буйруғи феълга бир *ل* орттириб ясалади.

²¹ Бу қўшимча «Девон» да *-гил*, *-ғил* шаклларида берилган. Лекин унинг функцияси аниқ кўрсатилмаган. Ҳатто «Тухтафўл-мулк» асарининг муаллифи туркшунос олимларга бу аффикснинг функцияси ҳақида савол берганда ҳам ҳеч ким аниқ жавоб бера олмаганлигини кўрсатган. Муаллифнинг кўрсатишича, бу аффикс аниқ таъкид мазмунини ифода қилган.

Бу қўшимча фақат тингловчи буйруғига, бўлишлиларга ҳам, бўлишсизларга ҳам бир хил қўлланади. Ўзга буйруғига қўлланмайди. Таъкид қўшимчаси *-гін, -қін, -гін, -чин* ўзакка мослашади. Ўзакнинг бош ҳарфи утурли бўлса, қўшимча ҳам утурли, устунли бўлса устунли, касрли бўлса, касрли бўлади.

Таъкид қўшимчалари қаттиқ ўзакли сўзларда қаттиқ, юмшоқ ўзакли сўзларда юмшоқ бўлади. Танбеҳ кэл сана, кэл сана ғизна ҳам таъкид маъносини ифодалайди. Бу сўздаги *ғ* туширилса у ҳолда улуғлаш ва шарт маънолари ифодаланади. Сўзловчининг буйруқ шакли *алајим, алалім, алалјіқдир*. (Билгил, худо сенга қувват берсунки) буйруқ шакли феълларда асосдир. Бирорта феъл шакли ҳам бусиз мумкин эмасдир. Турклар тилида фақат сукун бор. Ундан бўлак бирор эъроб²² йўқдир. Чунончи, *ман, биз, санг, сиз, ол, бу* 516 ва бошқа бутун буйруқ мисолларида, чунончи: *кэл, кэт, тур, ал, јэ, іч* ҳам шундай.

(Наҳй) бўлишсизлик бўлими

Бўлишсизлик белгиси буйруқ охирига қўшиладиган *-ма* дир. Бу фақат келажак замон феълигагина боғлиқдир. Чунончи: *алма, алманг, ўзга буйруғида бир -сін* орттириб қўлланади. Чунончи: *алмасін, алмасінлар каби, сўзловчида алмалім, алмајим, алмајіқ каби. Тангри* билағонроқдир.

(Нафй) бўлишсизлик бўлими

Бўлишсизлик учун бир қанча белги бор. Улардан бири сукунли з дир. Бу ҳарф ҳозирги замон бўлишсизлик белгисидан сўнг келади. Биринчи шахсда айрим олмошлар билан қўшилиб қўлланади: *кэлмазман, кэлмазбіз* дейилгандаги каби. Иккинчи шахсда *кэлмазсанг, кэлмазсіз* дейилади. Учинчи шахсда *кэлмаз, кэлмазлар* дейилади. «з» ҳарфи «с» га алмашиб *кэлмасман* шаклида ҳам қўлланади.

Епишиқ олмошларда биринчи шахсда *кэлмазам* шаклида ҳам қўлланади. Татар тилида *кэлмајдирман, кэлмајдирбіз, кэлмајдирсанг, кэлмајдирсіз, кэлмајдир, кэлмајдирлар* шаклида қўлланади. 52a

Ўтган замон феълида *кэлмадім, кэлмадік, кэлмадінг, кэлмадінгіз, кэлмаді, кэлмадилар* дейилади.

Келажак замон феълида *кэлмагајман, кэлмагај*

²² *а — ә, у — ў* товушларини ифодаловчи белгилар йўқлиги назарда тутилган.

біз, кэлмагајсан, кэлмагајсіз, кэлмагај, кэл-
магајлар дейлади. Бўлишсиз шарт феълида сўзловчи
кэлмасам, кэлмасак, тингловчи кэлмасанг, кэл-
масангиз ўзга кэлмаса, кэлмасалар дейлади.

Арабча бўлишсиз бўлими

526 Арабча *اَل* *била* ўрнида қўлланадиган бўлишсизлик белги-
си *-сіз, -сіз* дир. Азӣқсіз каттім, ақчасіз кэлдім
дегандаги каби.

Арабча «*У-ла*» ўрнида қўлланадиган (нафий) бўлишсиз-
лик белгиси *-на* дир. Чунончи (у й да на кі ч і ба р, на э п ч і ба р).

Бўлишсизлик айрим жойларда *йўқ* билан ҳам ифодалана-
ди: У й да кі ч і жо қ — уйда одам йўқ ва а қ ша м жо қ —
пул йўқ дегандаги каби, йўқ — йўқлик маъносидадир. Чунки
бор — борлик маъносидадир. Йўқ унинг зидди, йўқлик маъно-
сидадир. Шундай қилиб бўлишсизлик учун беш белги бор:
маз, ма, сіз-сіз, на, йўқ. *Йўқ* сўзи тур қўшимчаси қўшилиб
йўқтур шаклида ҳам қўлланади. *Тур*нинг асли *дур*дир. Лекин
сўзни қалин қилиш учун *д* ни *т* га алмаштириб *йўқтур* дейил-
ган. Буни ортириш гапни тугаллаш ёки тўхтатиш, тамомлаш
учун хизмат қилади. Тангри билағонроқдир.

Ўтган замон бўлими

Ўтган замон феълининг қўшимчаси *д* дир. Кэлдім,
кэлдік, кэлдінг, кэлдінгиз, кэлди, кэлдилар
каби.

53a Ўтган замон феълининг қўшимчасидаги *д* ҳарфи махраж
яқинлигига кўра *т* га алмашади. Тапті, қачті, сөкті, чіқті каби.
Охири *т* лик сўзларда бу *д* талаффуз қийинлигини йўқотиш
учун *т* га эдғом қилинади. Қэтті оқутті, ічті каби.

Қалин ҳарфли сўзларда ўтган замон феълининг қўшимчаси
д з га айланади. Ал д і²³⁻²⁵, у ј ал д і, у ј ан д і каби. Бу *д* т га
ҳам алмашади: ј ат т і, ј у т т і, ат т і. Тангри билағонроқдир.

Ўтган замон феълининг яна икки белгиси бор, биринчи
-миш, -миш, иккинчи *-ин, -ин*. Бу икки исми фоиллар вазифа-
да ҳам қўлланади. Бирликда кэл м і ш, кэт м і ш, ј ат м і ш,
кўпликда кэл м і ш ла р, кэт м і ш ла р, ј ат м і ш ла р
дейилиши каби. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Илова: бу феъл кўз билан кўрганда эмас, фақатгина эшит-
ганлик ҳақидаги хабар маъносини англатади. Бу феълларга
ёпишиқ ва айрим олмошлар ҳам қўшилиб келади. Чунончи:
айрим олмошлар билан қўшилиб келганда кэл м і ш -

²³⁻²⁵ У давр имлосида ض ز ги د — д ўқиш характерлидир.

ман, калмишбиз, калмишсан, калмишсиз, ёпишиқ олмош билан қўшилиб келганда, калмишам дейилиши каби. 53б Иккинчи белги билан қўлланганда: кәлиб, кәлибтур. Сўзловчи учун кәлибтурман, кәлибтирмиз, тингловчи кәлибтирсан, кәлибтирсиз, кәлибтир, кәлибтирлар. Бу икки белги исми фоил билан муштаракдирлар. Утган замон учун ман кәлдим, исми фоил учун ман кәладиганман дейилади. Тангри билағонроқдир²⁶.

Ҳозирги замон (ҳол) феъли

Бу феъл ҳозирги замон учун ёки ҳам ҳозирги ва ҳам келажак замон учун муштарак бўлади. Ёлғиз ҳол учун бўлганининг белгиси саҳиҳ (охири иллатли бўлмаган)да охирига бир *a* орттирилади. Кәладирман, кәладирбиз, кәладирсан, кәладирсиз, кәладир, кәладирлар каби.

Охири иллатли сўзларда бир *j* орттирилиб жумруқлајдирман, жумруқлајдирбиз, сојлајдирсан, сојлајдирсиз, манглајдир, башлајдирлар каби. 54a

Охири иллатли бўлган феълларда бўлишли, бўлишсизларда ҳам бир *j* орттирилади. жумруқламајдирман, бувузламајдир каби. Бошқалари ҳам шундай.

Саҳиҳ (охири иллатли бўлмаган) феълларда *j* ҳарфи бўлишсизда тушмайдир. Чунончи: кәлмајдир, кәлмајдирлар, кәлмајдирман, кәлмајдирбиз, кәлмајдирсан, кәлмајдирсиз каби.

Ҳам ҳозирги ва ҳам келажак замонга эҳтимолли бўлган феъллар мисоли: кәлирман, кәлирбиз, кәлирсан, кәлирсиз, кәлир, кәлирлар.

Келажак замон феъли

Келажак замон феълининг белгиси қалин сўзларда *-ғaj*, *-қaj*, ингичка сўзларда *gäj*, *-kāj* ва *-ci*, *-cī* дир. Чунончи: кәлгәјмән, кәлгәјбиз, кәлгәјсан, кәлгәјсиз, кәлгәј, кәлгәјләр, чіққажман, бувузлағажбиз дейилиши каби. Бўлшсиз: кәлмәгәјмән, чіқмағажбиз.

-cī, *cī* белгисининг мисоли: кәласиман, кәласибиз, 54b кәласисан, кәласисиз, кәласи, кәласилар.

Туркманлар бу феъл учун кәләжәкмән, кәләжәкбиз шаклини қўллайдилар. Туркманлар бу феъл учун кәләсәрмән, кәләсәрбиз шаклини ҳам қўллайдилар. Бошқаларни шунга қиёс қил.

²⁶ Саҳифа четида *وللماض علامة آخر هي مي، ماي يقول* ...
...*كلمای در ای ماجاک*

Утимлилар бўлими

Утимлиларнинг бир қанча белгилари бор. Улардан бири *-дир* белгисидир. Чунончи: мін д і р, то ј д і р, дегандаги каби яна бири *т* дир. Чунончи: ол тур т — ў т қ и з, о қ у т, б а ш л а т, ол тур т — ў л д и р дейилгандаги каби. Яна бири *р* дир. Чунончи: *ч, р, ч і қ а р, у т т у р т*—таъсир қил дейилгандаги каби.

55a Яна бири *р, т*²⁷ дир. Қ і с қ а р т, к е н г е р т, а ғ а р т дейилгандаги каби.
Яна бири *р, т (рт)* дир. Чунончи: да д і р т дейилгандаги каби.

Яна бири *т, р (тір)* дир: ч ä к т і р (*жуздир*) с і қ т і р, со қ т у р (бир нарсани киргизиш).

Яна бири *к, р (кір)* дир: т і р г і з, к і р г і з дейилгандаги каби.

Яна бири *ј* дир: К і ј і р дейилгандаги каби.

кр (кар) дир: О т к а р (нуфуз қил — нуфузли бўл).

Яна бири *ғ* дир: О л ғ а т (улғайтир).

Яна бири *р*²⁸ дир: э м і з.

Яна бири *-қір, -қір* дир: ј а т қ і р.

Яна бири *ғ, з -ғуз* дир: т у р ғ у з.

Исми тафзил бўлими

Қалин сўзларда *-роқ*, ингичка сўзларда *-рак* орттирмалик белгисидир. Чунончи: с э н д а н к і ч і р а қ, а н д а н у л у р а қ. Сифати лозимада м э н д а н ј а з у ч і р а қ, б і з д а н о қ у в ч і р а қ,— м е н д а н ҳ а м я х ш и р о қ ё з у в ч и, м е н д а н ҳ а м я х ш и р о қ ў қ у в ч и д е м а к д и р.

Изофасиз ҳолларда *ігірақ, јувузрақ, јақшірақ, јаманрақ* дейилади.

Орттирмада кичрайтиш ҳам қўлланади: я х ш і ч а р а қ, ј а м а н ч а р а қ, э н г о х и р г и с и ф а т у ч у н э н г а р т і қ, э н г э к с і к.

Агар эң — охирги сифатда орттирма муболиға истасанг *-роқ, -рак* ларни қўшиб қўлла. Э н а р т і қ р о қ, э н э к с і к р а к.

Агар музофун и л а ј ҳ и л л а т л и бўлса *-сі, -сі* орттирилади. Э н о л у с і р а қ, э н қ о р а с і р а қ, э н с о р і с і р а қ. Охири

²⁷ *т* аффиксининг икки функцияда қўлланиши икки ерда кўрсатилган. Мисолларга кўра биргина функцияни бажаради, холос.

²⁸ *з* ни *р* деб берган.

сахиҳларда музофун ила ј ҳ белгиси бўлган бир ј орттириб қўлланади. Э н г ар т і қ і р о қ, э н г э к с і к і р а к каби.

Илова: бир тилда охири сахиҳ бўлган сўзларда сўз схирига бир -сі орттирилади. Б і р і с і — биринчиси, у ч і с і — учинчиси, д ор т і с і — тўртинчиси, ј ар м і с і — ярми каби. 56а

Сўроқ бўлими

Истифҳом белгиси -ми, -ми дир. Бу арабча «*م*» га тенгдир. Истифҳом феъл гапдан ёки исм гапдан бўлиши мумкин. Бу сўроқ 1- ёки 2- ёки, 3-шахсдан бўлиши мумкин. Бу сўроқ бир киши ҳақида бўлиши мумкин. Чунончи: б і ј к э л д і м і? каби. Ёки кўп кишидан бўлиши мумкин, б і ј л а р к э л д і л а р м і? Ҳозирги эҳтимолли феълда ёлғиз учун б і ј к э л і р м і, кўплик учун б і ј л а р к э л д і л а р м і? Фақат ҳозирги замон учун бўлганда б і ј к а л а м і, б і ј л а р к а л а м і дер- л а р. 56б

Келажак замон феъл бирлигида: б і ј к э л г а ј м і, б і ј л а р к э л г а ј л а р м і, тингловчи бирлиги учун к э л д і н м і, тингловчи кўплиги учун к э л д і н і з м і дейилади.

Ҳозирги замон ва келажак эҳтимолли феълида: к э л і р м і с а н, к э л і р м і с і з дейилади. Фақат ҳозирги замон феълида к э л а м і д і р с а н, к э л а м і д і р с і з.

Келажак замон феъли учун: к э л г а ј м і с а н, к э л г а ј м і с і з.

Ўтган замон сўзловчи учун: к э л д і м м і, к э л д і к м і дейилади.

Эҳтимолли ҳозирги замон феъли учун: к э л і р м а н м і, к э л і р б і з м і дейилади.

Ёлғиз ҳозирги замон учун: к э л а ј м м і, к э л а л і м м і, к э л а л і к м і дейилади.

Келажак замонда: к э л г а ј м а н м і, к э л г а ј б і з м і дейилади.

Ўтган замон ўзга бўлишсизда: к э л м а д і м і, к э л м а д і л а р м і дейилади. Биринчи шахсда к э л м а д і м м і, к э л м а д і к м і. Иккинчи шахсда к э л м а д і н м і, к э л м а д і н і з м і. 57а

Фақат ҳозиргида биринчи шахс: к э л м а ј м м і, к э л м а ј і к м і дейилади.

Эҳтимоллида, учинчи шахс учун к э л м а з м і, к э л м а з л а р м і, к э л м а з м і с а н, к э л м а з м і с і з дейилади. Тингловчи учун к а л м а з м і с а н, к а л м а з м і с і з.

Сўроқ белгиси -ми охирида ёки ўртада келади. Лекин ҳеч вақт бошда келмайди. Охирида келганларнинг мисоли, юқорида ўтилди. Ўртада келганлар мисоли: б і ј м і к э л д і, м а н

мі келдім, бізмі кэлдік, санмі кэлдің, сізмі кэлдіңгіз дейилади. Бошқаси ҳам шундай.

576 Сонлардан сўроқ ясалганда: неча ақчадир бу, неча атдир булар, неча арабча кам ўрнидадир.

Сўроқ сўзидан бири: *нэчикдир*. Бу арабча *кајфа* — *начик* ўрнидадир. Нэчиксан, нэчиксиз, бiј нэчикдир, атан нэчикдир. Туркманлар бу маъносида ната дерлар.

Сўроқ сўзлардан бири налiкдир. Бу *лила* — *لِ* ўрнида-

дир. Нэлiк кэлдiн, нэлiк кэлдiнiз каби.

Сўроқлардан бири *нага* дир. Бу арабча *лиајишај* ўрнидадир. Нэга кэлдiм, нэга кэттим дейилгандаги каби. Бу билан совдадаги қанча пуллик сўроқ берилади. Нэга алдiн, нэга саттиң дейилгандаги каби. Қанчага олдин, қанчага соттин демакдир. Надан ҳам сўроқ учун қўлланади. Бу арабча Надан куларсан, надан кэттиңиз, надан саттиңиз бу *мима* ўрнида ҳам келади.

58a Илова: таажжуб маъносидаги *на* баъзан сўроқ маъносида қўлланади. Бiј на корукли кiчидир, бек қандай коркам адамдир. На јамандир — бу қанда јамон? На узун кiчидир дейилгандаги каби.

Илова: *на* олмоши *ким* га кўра умумийроқдир. *Ким* фақат ақллилар (инсон) учунгина хос бўлса, *на* ақлли (инсон)га ҳам, ақлсиз (инсондан бошқа) га ҳам қўллана беради. Чунончи: *на* кiчидир — бу қандај адам, *на* атдир бу — бу қандај от дейилгандаги каби. Аммо *ким* фақат ақллиларгагина қўлланади. Кимдир бу каби. Аммо ким атдир бу дейилмайди.

Ким бошқа маъноларда ҳам қўлланади. Чунончи: *сила* маъносида ол дурким дегандаги каби. *Ким* ва яна феълни мафъулга боғлашга хизмат қилади²⁹. Бiлдiмким бiј туррутур. Бек турганини билдим дегандаги каби.

Ким арабча *حتى*³⁰ маъносида ҳам келади. *инандимким* учмаққа киргајман, жаннатга кiрiшiмга ишандим каби *Ким* арабчадаги «*كى*» *кај* маъносида ва сабаб маъносидаги *л* маъносида ҳам келади. Тангри билағонроқдир.

Қўпликлар бўлими

58b Олмошлардан бошқа сўз турлари учун кўплик белгисизлар, *-лiр* дир. Чунончи: кiчiлiр, эплiлiр, атлар дейилгандаги каби.

²⁹ Арабча текстдан узоқроқ бўлса ҳам келтирилган мисолга кўра шундай изоҳладиқ.

³⁰ Арабча интиҳо ва баён маъноларида қўлланади. Бу ерда баён маъноси назарда тутилган.

Бу эрлар ва аёллар учун бир хилдир. Иккилик махсус сўз билан ифодаланади. иккі кічі, иккі эпчі, иккі ат дейилгандаги каби. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Олмошлар кўплиги — сўзловчи учун *біз*, тингловчи учун *сіз*дир. *Кім* шахс сўроқ олмоши маъносида қўлланганда *-ға*, нарса маъносида қўлланганда *-лар* билан кўпликка қўлланади. *Кім*лар, *нама*лар (нима нарсалар) дейилгандаги каби. Тангри биланғонроқдир.

Ноиб фоиллар бўлими

Ноиб фоилларнинг белгиси ҳозирги замон феълида «ҳаракатли нун», бошқа замонлар феълида «сукунли нун»дир. Чунончи: ҳозирги замон феълида урунур, јувунур, тошанір дейилади.

Утган замон феълида: урунді, тоқунді, јастінді (суялмоқ), тошанді, јувунді дейилгани каби. Ким уринди, тўқнашди, ястанди, тушанди, ювинди демакдир.

Келажак замон феълида: урунғај, бошанғај, 59a јувунғај дейиладиким, ўзга буйруғида: урунсун, бошансін, јувунсун дейилади.

Кўплик қилмоқ исталганда охирига *-лар* қўшилади. Урунділар, тоқунділар, јуванғајлар дейилади.

Сўзловчи учун урундум, тоқундуқ, тингловчи учун урундун, урундініз³¹.

Ҳозирги замон учун: урунурман, урунурбіз, урунурсан, урунурсіз.

Келажак замон учун: урунғајман, урунғајбіз, урунғајсан, урунғајсіз дейилади. Тангри билағонроқдир.

Феълнинг биргалик боби

Шериклик феъли белгиси ҳозирги замон феълида сукунли „ش—ш“ бошқаларда ҳаракатли³² „ش—ш“ дир.

Утган замон ўзга учун: урушти, уруштилар; сўзловчи 59b учун: уруштум, уруштуқ; тингловчи учун: уруштуң, уруштуңіз; ҳозирги замон ўзга учун: урушур, урушурлар. Сўзловчи учун: урушурман, урушурбіз; тингловчи учун: урушурсан, урушурсіз, бошқаси ҳам шундай. Келажак ўзга учун: урушғај, урушғајлар; ўзга буйруқ учун: урушсун, урушсунлар.

³¹ Буларда сингармонизм кучли.

³² Ҳаракатли *ш*: *ш*нинг *иш-уш*, *-аш* шаклларида талаффуз қилиниши демакдир.

Қилмоқ феълидан бу феъл ясалгани ҳеч қаерда эшитилмади. Урушулди дейилмайди. Келажак феъли ҳам шундай ясалмайди.

Охири ўзгармовчи сўзлар (мабний)³³ бўлими

Булар икки хилдир, бириси асли, иккинчиси ясама.

Аслилардан бири феъл маъносида қўлланувчи исм феълларидир. Лекин булар оздир. Т а к т ў р, т і н — кабики, бу арабча ماъ маъносидадир.

60a Булардан бўлишсизлик маъносида бэрмамак учун кэлдим — бермаслик учун келдим дегандаги каби. Буйруқ мисоли: м а а к э л, б а р а ј і м с а а — менга кел, сенга борай дегандаги каби.

Наҳий — бўлишсизга мисол: мендан кэсїлмагїз, унутарман сани — мандан узоқлашма, унутарман сани дейилгандаги каби.

Сўроқ мисоли: сўзлашмэга калїрмїсан — сўзлашишга келасанми дейилгандаги каби.

Араз — шартлар мисоли: тушарсан эгїлїк топгајсан — агар тушсанг яхшилик кўрасан.

Истак-орзу мисоли: кашкэ қатїмда болгај эдї — ёнимда бўлса кошки эди.

Тахїр мисоли: сани қојмајїм ақчам бергїнча — пулимни бермагунча сени қўймайман. Буларнинг ҳаммасида олдин, кейин қўллаш (гапнинг бошини охирига, охирини бошига қўйиш) мумкин.

Арабча *حينذ اذا* сўзларининг туркчаси алајсадир.

Кэтарман алајса — ундай бўлса кетарман.

60b Жавоб маъносида тујарман сани алајса — агар ундай бўлса сани урарман, дейилади.

Ясама мабнийлар бир неча хилдир.

Ундов: ајкїчї дейилгандаги каби эј одам демақдир. Ундов ва бошқаларда маъриф ва накралик тенгдир.

Мураккаб сонлар ҳам, ясама мабний ҳисобланади: ўн бир каби.

Сонлар бўлими

Сонлар тўрт даражалидир: бирлар — бу бирдан тўққизга қадар бўлганлардир. Чунончи: бїр, іккї, уч, дўрт, бэш, алтї, јадї, сэгїз, тоғуз каби.

³³ Бирор сўзларга қўшилиши билан шакли ўзгармай, ҳар вақт ўз шаклини сақловчи сўзлар.

Унлар — бу ўндан тўқсонга қадар бўлганлар. Чунончи: он, јәғірмі, оттуз, қірқ, элли, атмиш, јәтмиш, сәксан, тоқсан каби.

Юзлар — бу, юздан мингга қадар бўлганлардир. Чунончи: юз, іккі юз, уч юз ва бошқалар.

Мингга қадар бўлган юзлар жами оз сонлар билан ифодаланади.

Минглар — буларнинг жами юқорида баён қилинганчадир.

Олдин катта сонлардан бошланиб, сўнг қўшилиши зарур 61а сонлар саналиб ифодаланади.

Қоида: арабча сон туркча тамиздир. Арабча тамиз, туркча сон.

Арабларда сон мисоли: احدی عشرین даги бір сўзи туркча тамиздир.

Арабча сон туркчада тамизлигига мисол: бір јігірмі каби.

Туркчада сон арабча тамизлигига мисол: јиграма бір каби.

Илова: ўзгага изофа қилинганда охири ҳарфи иллатли сўзларда бир *c* орттирилади. Лекин сонда охири иллатли ёки саҳиҳ бўлса ҳам бир *c* орттирилади: біриси, іккіси, учісі, дўртісі, бәшісі, алтисі, јәттисі каби.

Одатдаги қоидага кўра фақат охири иллатли сўзларда *c*, *-сі*, *-сі* орттирилиб, охири саҳиҳ бўлган сўзларда туширилади. Чунончи: бірі, іккісі, учі, дўрті, бәші, алтисі, јәдисі.

Учинчи (ясалма манбилар учинчиси) сонларни исми фоил- 61б га изофа қилинганда: іккінчі, учунчі, дўртунчі, бәчинчі³⁴ дейилади. Білішік (мураккаб) сонларда: он бірланжі, он іккинчі, он бәчинжі дейилиб, охири иллатли сўзларда *-с* орттирилади, іккінчиси, алтінчиси, јәдінчиси каби.

Бошқа бир луғат³⁵ га кўра, ҳар иккисида ҳам *-сі* орттирилади іккінчиси, учинчиси, дўртінчиси каби.

Илова: бірга *-інч* қўшиб бірінч дейилмайди. Чункі *-інч* ўзидан олдингидан кейинги *-лик* маъносини ифодалайди. Ҳолбуки, *бір*дан олдин бир нарса йўқдир.

³⁴ Юқорида бәшінчі шаклида берилган.

³⁵ Муаллифнинг яна бошқа бир тилни ҳам ҳисобга олгани характерлидир.

-инч га қўшиш он сўзида ҳам ишлатилмагандир.

62a Сонлардан ясалган сифат ҳолида қўллаш учун: бир ав, иккав, учав, дўрт ав дейилади. Фақат бір киши, икитаси бір дан, учтаси бір дан, дўртаси бір дан маъносидадир. Бошқаларни шунга қиёс қил. Бір ар, икшар, уч ар, дўртар, бэшар, алтишар, жэдишар шакллар ҳам ясалма сифатдир³⁶.

Бір марта қил, иккі марта қил, уч марта қил, тўрт марта қил, мазмуни исталганда бірла, иккіла, учла, дўртла дейилади.

Ҳисса — иккі ҳисса, уч ҳисса, тўрт ҳисса ва ёки бір қават, иккі қават, уч қават, тўрт қават маъноларида ҳам бір гул, иккі гул, уч гул, дўрт гул дейилади³⁷.

Масдар ҳолида: бірлік, иккілік, учлік, дўртлік дейилади.

Эгалик маъносида бірлі, иккілі, учлі, дўртлі дейилади.

Елғизлик — хослик учун туркманлар *такар* сўзини қўллайдилар. Чунончи: тагар — такар бор дейилгандаги каби. Чунки елғиз маъносидаги сўз *таг*дир. Тагар шундай олингандир.

Битта-битта маъносидаги тоқ сонларда ҳам бир ар-бир ар, уч ар-уч ар, бэш ар-бэш ар маъноларида тега р, би лір, такар тарзида қўллайдилар.

Дафъа, қайта маъноси исталганда, бір қат, иккі қат дейилади. Қолганларни шунга қиёс қил.

Бир кишига, бировга тегишлилик маъносида *кімсалік* дейилади.

62b Бір учун јаліңіз туркманларда јалғіз дейилади; битта — јаліңіз, туркманларда јалғіз.

اول — алдин — ілік — اولک

اوليه — олдинги — ілклік — اولک لیک

اولانى — олдингилик — ілікліг

اولانىيه — олдингиси — ілкінчі, ілкінчісі

— اولکينجى و اولکينجىسى

آخر — сўнг — соң — صوتک

³⁶ Бу ҳам аввалгининг диалектал варианты бўлса керак. Лекин биз текстни айнан таржима қилдик.

³⁷ Бурчакли деб бериш ҳам мумкин.

آخرية — кейингилик — санлуқ — صونكلوق

الغرد — ток — таг — тэк — تاك و تمك

الزوج — жәфт — тәкі, жуфт — جافت و جافتى

النصف و اشطر — ярим — бужуқ парча ҳам шундай.

بعض — біраз — бір анча — برااز و براازى

بعد (кейин) сўзлари сўнг *мабнӣ* бўлган сўзлардандир.

Худо хоҳласа улар қоидалари зарфи замон бўлимида изоҳланади. Тангри билағонроқдир.

Нисбатлар бўлими

Нисбат ё бир ҳунарга ёки бир одамга, ё бир ўринга ёки бирор хусусият ҳақида бўлиши мумкин. Хусусият бўлганга мисол: Бу малли у таварлидир ким, бу мал эгаси, у неъмат эгаси, демакдир.

Демакли саҳиб, эга маъносидадир.

Илова: эга маъносидаги *-ли* да бир қанча ҳолатлар бордир. 63a
*-ли*³⁸ ҳолати қипчоқлар вариантдир.

Ясалма сифатларда: ақли, қарали, кёкли дейилади.

Асли сифатларда *-ли* қўшимчаси туширилади. Узунқисқа дейилгандаги каби.

Урунга нисбат учун сўз охирига бир *-j* орттирилиб, шомидир, ҳалабидир, Мисридир дейилгандаги каби. Шунинг (дек) баъзан қипчоқларда шамли, ҳалабли, мисрли дейишлари ҳам эшитилади.

Бир одамга нисбат маъносида бојатувчи, ичавчи, сёқувчи³⁹ дейилади.

Бир ҳунарга нисбат бериш маъносида јавуртчи, отмаки, этчи дейилади. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Шарт ва унга тегишлилар бўлими

Арабча шарт адотлари *لوما، لولا، متىما، متى، من، كلما، لوما، لولا،* лардир.

Булардан келажак замон шарт адотлари: *ان، اذا، لو،* дир.

Қолганлари ўтган замон шарт адотларидир. Булар ўрнида туркчада *-са -сә* белгиси қўлланади.

³⁸ Туркманларда бу *-лу* тарзида, баъзан *-луғ* учрайди.

³⁹ М. Кошғарий уч аср муқаддам буларни касбни англаувчи қўшимча сифатида изоҳлаб берган, «Девон», III том, 150- бетга қаранг.

Шунингдек *-са -сә* билан бирга махсус қўшимчалар ҳам 636 шарт функциясида қўлланади. Худо хоҳласа улар ўз ўрнида айтилади.

Біј турса турарман — агар бек турса турарман демакдир.

Біј турганда тураман ҳам шундайдир. Бу жумлада хабар (кесим)ни кейинга тушуриб турарман біј турса шаклида қўллаш ҳам мумкин. Шартланган билан шарт белгисини бир-биридан айириб қўллаш: турбіјса дейиш мумкин эмас. Шунингдек, шарт белгисини олдинга олиб са біј турді каби қўллаш ҳам мумкин эмас.

Шарт ўтган замон ҳозирги замон, келажак замон учун ҳам қўлланади.

Ўтган замон шарт учун біј турдіса турарман — бек турган бўлса турарман.

Ҳозирги замон шарт учун біј турарса турарман — бек турган замон турарман.

Келажак замон шарт учун біј турғайса турарман — бек турадиган бўлса турарман. Шарт қўшимчаси *-са* олдиға ҳамза «اى» — э орттирилса, у вақт арабча *كان* кана — бўлди маъноси мафҳум бўлади. Чунончи ўтган замон учун: Біј турді эса турарман — Агар бек турган бўлса турарман демакдир.

64a Ҳозирги замонда ҳам шу хилда: біј турар эса; келажак замон: турғай эса шаклларида қўлланади.

Илова: *амр*ға ҳам шарт белгиси қўшилиб келади. Лекин ундан *амр* маъноси кўзда тутилмайди. Балки келажак замон маъносида бўлади. Чунончи: турсаң турғайман каби ким, агар сен турсанг мен тураман демакдир. Бундан сен тур деган амр маъноси йўқдир. Тугади.

Бўлишсиз шартларда бўлишсизлик белгиси шарт белгисидан олдин келади: біј турмаса каби. Шарт белгиси олошларга қўшилиб ҳам қўлланади. Чунончи: ўзга учун: турса, турсалар. Сўзловчи учун: турсам, турсақ; тингловчи учун: турсан, турсаніз дейилади.

Бўлишсиз турмаса (ўзга) сўзловчи бўлишсиз бирлиги: турмасам, бўлишсиз кўплиги: турмасақ, тингловчи 64b бирлиги турмасаң, тингловчи кўплиги турмасақ⁴⁰.

Тотор⁴¹ — лаҳжада ўзга бирликда турмајдур, ўзга кўкликда, турмајдурлар, сўзловчи турмајдурман, турмајдурбіз, тингловчи турмајдурсан, турмајдурсіз.

⁴⁰ Текстда тингловчи кўплиги турмасақ шаклида берилган.

⁴¹ Татар лаҳжа деб берган. Мисол шарт эмас.

Шартнинг жавоби жумлайи феълия бўлса, бiј турдiса қули турмушдiр дейилади. Агар бек турган бўлса қули ҳам тургандир, демакдир.

Бўлишсиз: Бiј турмасас қули турмасас, дейиладиким, бек турмасас қули ҳам турмайди демакдир.

Феъллардан фақат биттаси бўлишсиз бўлса: Бiј турса қули турмасас. Шарт жавобида, Қул келса тутқун уни⁴² дейиладики, қул келса ушла уни демакдир. Таъкид белгиси -қунни тушириш ҳам мумкин.

Олмош феълдан олдин келиши ҳам мумкин: Қул келса уни тут каби. Шартга жавоб амр бўлганда: бiј келсас кеткин дейиладиким, бек келса сан кет демакдир. 65a

Шарт жавоби бўлишсиз бўлганда бiј келсас кетмагин дейиладиким, бек келса кетмагин демакдир.

Ҳозирги замон учун: бiј турарсас тур. Бўлишсиз: бiј турарса турма — агар бек турса сен турма. Бўлишсиз: бiј турмасас турма. Исми фоилга ўхшамаган шартда: бiј турмушсас қули турмиштур — агар бек турган бўлса қули ҳам тургандир.

Арабча، لوما لولا، сўзлари шарт маъносида келганда фақат бўлишсиз ҳолда келади: келмасам, келмасанг каби. Агар келмасам, агар келмасанг каби.

Арабча كلما маъносида шарт ҳарфи билан бирга *тэкма* қўлланади. *Тэкма келсам* дейиладики, қачон келсам демакдир. Бошқа олмошлар ҳам шу хилдадир. Чунончи: тэкма келсак, тэкма келсам, тэкма келсаниз, тэкма келса, тэкма келсалар кабиким, қачон келсак, қачон келсанг, қачон келсангиз, қачон келса, қачон келсалар демакдир.

Арабчадаги من нинг эквиваленти *кимдир*. Ким турса турарман каби. Келажак замон учун ҳам шундай.

Арабчадаги متى ўрнида қачон сўзи қўлланади. Бу шарт ёки истифҳом учун бўла олади.

Агар шарт бўлса, шарт қўшимчаси ҳам қўшилиб келади: қачон келсас келарман — агар қай вақт келса, мен ҳам у вақт келаман демакдир. Агар истифҳом⁴³ учун келса шарт қўшимчасини зикр қилиш зарур бўлмайди. Чунончи: қачон келди, қачон келар каби ким, қай вақт келди, қачон келур демакдир. 65б

⁴² Уни тутқун шаклига ҳам ишорат бор.

⁴³ Сўроқ гап демакчи.

متى сўзи ҳам қачон маъносида келади. Лекин бўлишсиз бўлади. Қачон турмаса — қай вақт турмаса демакдир.

Арабчадаги *مهما* белгиси ҳар вақт шарт белгиси билан бирга қўлланадиган *наки* дир. Накиса, *наки* болса кабиким — нимаики бўлса, нима бўлсаям демакдир.

Арабча *أى* нинг туркча эквиваленти шарт адоти билан бирликда *қайсидир*. *Қайсиса* — қайси бўлса кабиким, қайсиниси эса, қайсини бўлса ҳам демакдир.

Арабча *لها* нинг эквиваленти *-ғош*, *-қайш*, *-каш*, *кашлардир*.

Туркча *биј алғаш*, *чиққаш*, *кэлгаш* дейиладиким, бек олганда, чиққанда, келганда демакдир.

Бу ўринда туркман тилида *биј турдижақ* тарзида қўлланадиким, бек турганда демакдир. Бу, ҳол ўрнидадирким, тафсилоти ўз бобида худо хоҳласа тезда келади.

66a Арабча *أى* нинг туркча эквиваленти *агардир*. *Агар* форс сўзи бўлса ҳам, туркчада кўп қўлланади. Чунончи: *агар каршак*⁴⁴ *ајтірсанки* — агар айтганинг тўғри бўлса демакдир. *Агар* шарт адоти билан бирликда қўлланади. *Агар* кэлса каби, бўлишсизи *агар* кэлмаса.

Бу сўз олмошлар билан ҳам қўлланади. *Агар мэн олдим* каби. Бошқа олмошлар ҳам шундайдир.

Сўз таркиби⁴⁵ бўлими

Таркибли сўз талаб⁴⁶, дарак ва иншо⁴⁷ каби бир қанча алоқаларни ифодалайди. Чунончи: *саттім*, *кэлдим*, *алдим* иншони билдирса, *биј турмишдир* — бек турибди, *атам јатібті* — отам ётибди хабарни билдиради. Талаб дастлаб бўлишли ва бўлишсизга бўлинади. Бўлишли хабар кэлгін, кэткін, бўлишсиз талаб кэлмагін, кэтмагін дейилгандаги кабиким, кел, бор, келма, борма демакдир. Бошқаларни шунга қиёс қил.

⁴⁴ Қаршак тўғри маънода янги сўз. Демак бу даврда *-шак* аффикси сифат ясовчи вазифасида қўллана бошлаган.

⁴⁵ Гап демакчи.

⁴⁶ Буйруқ.

⁴⁷ Қилинган иш.

Навосиҳ бўлими

У эди ва шунга ўхшашлар, *кашкі* ва шунга ўхшашлар *санді* — ҳисоблади ва шунга ўхшашлардир.

Феъл жумласи⁴⁸

666

Феъл жумласи феъл ва фоил (ишловчи)дан тузилган гапдир.

Феъл жумласи, фоилли зикир қилинмаган, феълдан тузилган жумла. (фоил номаълум) гап ҳам тузилади⁴⁹.

Феъллар сарфланувчи ва сарфланмовчи қисмларга бўлинади. Сарфланувчи демак англатган замонлари ўзгариши билан шакли ҳам ўзгарган феъллардир. Турди, турар, тургај каби.

Сарфланмовчилар ҳар қачон бир шаклда қолувчи феъллардир. Эди, тугул каби⁵⁰.

Феъллар ўтимли ва ўтимсизларга ҳам бўлинади. Ўтимлилар биргина масалага, ёки икки масалага ва ёки уч масалага ўтувчи бўлиб, уч хилдир.

Ўтимли феъллар қоидалари тезда худо хоҳласа келишиклар бўлимида баён қилинади.

Эга ва кесимлар бўлими

Буларда қоида эга олдин, кесим сўнг келишидир. Биртур дейилгандаги кабиким, бек турибди демакдир.

Келажак замон биј танда турасидір кабиким — бек эрталаб туради демакдир. Туркманлар биј танда туражақ шаклида ифодалайдилар.

Кесим эгага ўхшатишган сўз бўлганда биј арслан дейила- 67а диким, бек арслан демакдир.

Хабар ўрин маъносида келганда биј уждадир, биј артіндадир дейиладиким, бек уйдадир, бек орқададир демакдир.

Илова: ўрин маъносини англатувчи, ўрин келишиги —

⁴⁸ Арабча жумлаи феълияни шартлича феъл жумла деб атадик. Аҳмад келди гапида келдини феъл, Аҳмадни фоил дейилади ва бу гапни жумлаи феълия деб юритилади. Араб тилида бу гап тури феъл ва фонларни араб тилига хос турли кўринишларига эга катта бўлимдир.

⁴⁹ Мажҳул феълдан ясалган жумла (гап) назарда тutilмоқда.

⁵⁰ Эди, тугул ларни мустақил феъл ҳисоблаган?

арабча зарфлар белгиси « *فی* » ўрнида -да, -дā лар билан ифодаланади.

Чунончи, ўрин келишиги б*і* ј у ј д а д*і*р. Вақт келишигида б*і* ј т а н д а к э л а р кабиким, бек эрталаб келади демакдир. Баъзан бу қўшимча туширилади. Ёзиш бугундир дейилгандаги каби. Агар кесим гап бўлса, б*і* ј а т а с*і* т у р д*і* дейилади.

Хабар мақомдан англашилса, уни тушириб қолдириш ҳам мумкин. А р м а ф а н қ а н*і* дейилгандаги кабиким, совға қаерда демакдир.

Хабар сўроқ маъносида келганда, эгадан олдин келиши ёки сўнг келиши ҳам мумкин. Б*і* ј қ а н*і*— қани бек дейилгандаги кабиким, бек қаерда ёки қаерда бек демакдир. Эга сўроқ маъносида келганда ҳам шундай. Чунончи: у ј д а к*і* м д*і*р, к*і* м у ј д а д*і*р дейилгандаги кабиким, уйда ким бор, уйда бор киши ким, демакдир.

676 Эга шарт феълига фоил бўлганда гапда албатта олдин келиши керак. К*і* м т у р с а т у р ф а ј м а н дейилгандаги кабиким, ким турса тураман демакдир. Агар эга с*і* л а бўлса, уни сўнг келиши мумкин эмас. У л к*і* т у р д*і* т у р д у м, і л а ј і н ч а дейиладиким, турган билан бирга турдим демакдир. Бу гапда эганинг сўнг келиши мумкин эмас. Тангри билан фонроқдир.

Навосиҳ бўлими

Бу арабчадаги *كان* ва унга ўхшаш феъллардир. Туркчада бу *эди, эд*і** ва шунга ўхшашларга тенгдир. Чунончи, болд*і* маъносидаги болд*і*, қајтд*і* маъносидаги тонд*і*, чад*і*р қурд*і* маъносидаги конд*і*лардир. Болмади деган маънодаги тугул ҳам шундайдир.

Туркманлар бу сўзни дагул тарзида талаффуз қиладилар. Арабча «*لا، ما*» лар ҳам шу маънодадир.

Яқинлик феъли: *јазд*і** (бўла ёзди) дегандаги каби. Б а ш л а д*і*, т а н л а д*і*, э р к а л а д*і*, каш б*о*лд*і* (кеч бўлди) ларнинг ҳар бири олмошларга қўшилиб қўлланади.

68a *كان* кана эд*і* маъносида б*і* ј турмуш эд*і*, б*і* ј турбтур эд*і*, б*і* ј ора турубтур эд*і* дейилгандаги кабиким, бек турган эди, бек турмоқда эди, бек тик турган эди. *Ора* сўзи оёқда тик турмоқ маъносига хосдир. Бунга олмош қўшишни исталганда ора турубтурдум, ора турубтурдуқ дейиладиким, оёқда тик турмоқда эдим, оёқда тик турмоқда эдинг, оёқда тик турмоқда эдик маъносидадир. Бошқа олмошлар ҳам шундайдир.

Хабар сўроқ бўлганда: *б i j* қ а j д а э д i дейиладиким, бек қаерда эди демакдир. Бошқа олмошлар ҳам шундай. Қ а j д а э д i н, қ а j д а э д i н i з. Буларда феъл ҳеч вақт олдин келмайди. Турган кимдир — турган ким гапида, ким дир турган деб кимни олдин қўллаш ҳам мумкин. Кимдир турган — турган кимдир дейилгандаги каби.

Ким эди турган — турган ким эди дейиш мумкин бўлса ҳам, ким билан эди орасига бирор сўзни қўшиб эди турган ким тарзида қўллаш мумкин эмас.

Арабчадаги *صار* феълнинг туркчаси *бўлди*дир. *Б i j* кучли болд i — дейилгандаги кабиким, бек қувватли бўлди демакдир. Бу хил гапларда бу феълни сўнгга кўчириб *б i j* болд i кучли тарзида қўллаш ҳам мумкин. Лекин сўнг келиши яхшироқдир, аммо эди феълни олдин қўллаш сира мумкин эмас. Эди турубтур дейилмайди.

Хабар турдош исм бўлганда юқорида берилган мисоллардагича олдин келиши ҳам, кейин келиши ҳам мумкин. Хабар сўнг сифат бўлган сўзлар билан келганда ҳам, чунончи: а қ болд i, қ i з i л болд i каби, асл сифатлар билан бирга келганда ҳам, чунончи: қ i с қ а болд i — болд i қ i с қ а, узун болд i — болд i узун дейилгандагиким, қисқа бўлди, узун бўлди демакдир. Кўплик ҳам шундай.

Изоҳ: *рўза* маъносидаги *уруч* ҳам сўнг сифатга айланган сўздир. Бу сўзни феълдан сўнг қўллаш мумкин эмас. *Болд i уруч* дейилмайди. Буни яхши англа.

Ўзида уч ҳол бўлиши мумкин бўлган гап қ а ч а н болд i н i з *б i j* лардир; бунда *б i j* лар қ а ч а н болдун i з, қ а ч а н *б i j* лар болдун i з тарзида қўллаш ҳам мумкин. Бу қачон бек бўлдингиз демакдир.

Бу гаплардаги *болд i* *صار* маъносидадир. Ўзига олмош қўшганда *болд i* сўзи ҳеч вақт олдин келмайди. Болдум қ а j д а шаклида қўлланмайди, фақат қ а j д а болдун шаклидагина қўлланади.

Арабча «*بات*» сўзи *қонд i* маъносидадир. Ҳалаб та -қонд i *69a* дейилгандаги каби.

Арабча «*ليس*» *тул* маъносидадир. Бу тулулдир — бу эмас демакдир.

Арабча «*ما*» *ма*, *لات* *латалар* ҳам «*ليس*» маъносида эмас демакдир.

Арабча «*قارب كاد*» ларнинг туркчаси яқинлашди маъносидаги *јазд i*дир. Чунончи, туша ёзди — тушишга яқинлашди демакдир.

Арабча «ابتدا انشا» сўзлари бошлади маъносидадир. Бу ерда хабар ҳозирги замон учунгина қўлланади. Ўтган замон, келажак замон учун қўлланмайди. Бу феъл ҳеч қачон бошда келмайди.

Арабча «اصحى» танладі маъносидадир. Біј мина танладі — бек (отга) минган ҳолда тонг оттирди.

Арабча «امسى» кэш болді маъносидадир — кеч бўлди демакдир.

Арабча «عسى» сўзининг туркча эквиваленти йўқдир. Бунинг ўрнида келажак замон феъли қўлланади. Біј кэлгај — умид шулки бек келгај. Танри ігілік кэлтіргај — умид шулки, тангри яхшилик келтирар дейилгандаги⁵¹⁻⁵² каби.

ليت - лайта бўлими

ليت — лйтанинг туркчаси кашка дир, бу форсчадан киргандир. Кашка біј бунда эді—кошки бек бу ерда бўлса эди. Кашкі біј олтурмиш эді—кошки бек ўлтирган бўлса эди, демакдир. Бунга олмошлар ҳам қўшилиб келади. Кашка алардім кабиким, кошки олса эдим демакдир. Бошқа олмошлар ҳам шундайдир.

Арабча لعلى лалла ва كان сўзлари учун бу тилда эквивалент йўқдир. Лекин болај сўзи билан буларни ифодалайдилар. Туркманлар му маъносида болгај сўзини қўллайдилар. Біј кэлді болгај — бек келган бўлса зора. Біј болгај — бекнинг ўзи, худди бек каби. Тангри билағонроқдир.

Ким бўлими

Кимнинг бир қанча маънолари бор: кераклик, лойиқлик маъносидадир. Бунда ким ва деб, деп сўзлари қўлланади. Мэн сәні насна дэп, санірман — мен сени нарса (нима) деб ҳисоблайман.

Саандім біј кэлді дэп — бек келди деб ҳисобладим,

⁵¹⁻⁵² Бу ерда автор тамоман араб грамматикаси асосида ёндашган: араб тили грамматикасига кўра бу ноқиснинг махсус бир туридир. Ишнинг бўлишига умид ва орзу маъноларини билдиради.

дейилгандаги каби. Білдімкім біј кула — бекни кулмоқда деб билдим. *Кім* баъзан сўроқ маъносида ҳам келади. Чунончи бу кімдир, кимдир бу дейилгандаги каби.

Баъзан шарт маъносида ҳам келади: Кім турса тура р-ман — Қайси одам турса мен ҳам турарман.

Сила маъносида ҳам келади, олкім кэлді — у келган одам демакдир. Арабча ҳатто маъносида ҳам келади: *инандімкім*, *учмақ кіргажман* — жаннатга киришимга ҳам инондим демакдир.

Арабча «*لكى كى*» ва *лікај* маъносидаги *ل* ҳам шу маъноладир. Орунладі, саанді, білді феълларини биринчиси гумон ва чама маъносида бўлиб, икки мафъулга ўтадиган ўтимли феълдир.

Орунладім біјні турміштур — бекнинг турганини гу-70б мон қилдим, демакдир.

Орунладімкім біј будур — бек бу деб гумон қилдим, демакдир.

Иккинчиси ҳисобламоқ маъносидадир. Саандімкім біј кэлді — бек келди деб ҳисобладим. Саандімкім біј куладур — ҳақиқатан бек кулади деб ҳисобладим. Учинчи *білді* феълдир. Білдімкім біј туруптур — билдимким ҳақиқатан бек турипти.

Бу мисоллардаги феълларнинг ҳаммаси ўтган замон феълларидир.

Ҳозирги замон учун: орунларман, санарман, біларманлардир.

Білдірді іккі мафъулга ўтувчидир — білдірдімкім біј атні іјарлабтур — Бек отини эгарлатганини билардим демакдир.

Бу гапларнинг ҳаммаси от гаплардир⁵³. Агар феъл жумла тузмакчи бўлинса *ким* ўрнидаги *кі* қўлланади⁵⁴. Орунладім біј кэлмаді кабиким, Бек келмаган деб тахмин этдим.

Саандім біј уйда дейилгандаги кабиким, бекни уйда 71а: деб ҳисобладим. Білдім біј јатібтір — бек ётганини билдим каби⁵⁵.

⁵³ Эга ва кесимдан таркиб топган синтагма арабча жумлаи исмиyani шартлича от гап деб атадик. Бу синтагма билан араб грамматикасида эга билан кесимнинг ранг-баранг муносабатлари баён қилинади. Буларнинг туркий тилга айнан муносабати йўқ, бўлса ҳам жузъий функцияларига кўра муаллиф шу терминни қўллаган.

⁵⁴ *кі* билан *кимні* фарқ қилган.

⁵⁵ Бу тўрт мисолда ҳам автор изоҳига кўра *кім* бўлиши керак эди. Лекин ҳаммасида ҳам *кім* тушган.

Феъл ва фоил бўлими

Сўроқ бўлмаган ва исми фоил бўлмай аниқ исм бўлган фоил муносиброғидир. Бу фоил ҳар вақт феълдан олдин келади. Бу асосдир, акс ҳолда феълу фоилликдан чиқиб, кесим бўлиб қолади: *Біј кэлді—бек келди*, агар кэлді *біј* дейилса, араб тили нуқтасидан бу аслдир. Яхшироғи аввалгисидир. Утган замон феъли ўзидан олдинги бирликда исмга иснод берилса *біј кэлді—бек келди*. Кўплик бўлса *біјлар кэлдилар—беклар келдилар*. Ҳозирги замон бирлик феъли *біј кэлдір*, кўплик *біјлар кэлдилар*; келажак замон феъли *біј кэлгај*, *Біјлар кэлгајлар* каби. Туркманлар келажак замон кўплик феъли учун *біјлар кэллар* тарзида қўллайдилар. Утган замон феълининг тингловчи бирлиги: *кэлдің, кўплик кэлдіңіз, сўзловчи бирлиги кэлдим, кўплиги кэлдикдир*.

Ҳозирги замон кэлір, кэлірлар, кэлірман, кэлірбіз, кэлірсан, кэлірсіз, бошқа бир диалекта⁵⁶ келадірман, келадірбіз, келадірсан, келадірсіз, келадір, келадірлар дейилади.

Келажак замон учун кэлгајман, кэлгабіз, кэлгајсан, кэлгајсіз, кэлгај, кэлгајлар дейилади.

Бир қанча луғатларда⁵⁷ келарман ўрнида келарим, келарбіз ўрнида кэлдібіз⁵⁸. Кэлгајман ўрнида келаман, келарбіз ўрнида келабіз, кэлдим ўрнида геллим, кэлдик ўрнида келлик дейилади. Бу татар тилидан бошқадир.

72a Келажак замон феъл белгиларидан бири *сі* дир. Чунончи, кэласісан, аласісіз, кэтасіман, аласібіз дейилади. Буларда бўлишсизлик тујулдир. Туркманлар дагул дейдилар. *Біј қулларі маҳрум қујасітујул—бек қулларни маҳрум қўймајди* демакдир.

Баъзан келаси замон белгиси бўлган *сі* ўтган замон феълига қўшилиб келади. Қорасіміз кэлді сізні, көрәсім кэлді сані—сизларни кўргимиз келди. Сизни кўришга муштоқ бўлдик, сани кўргим келди, сани кўришга муштоқ бўлдим дейилгандаги каби⁵⁹ бу улар наздида иштиёқ, хоҳиш, орзу маъноларидадир. Агар фоил сўзловчи, тингловчи, ўзга буйруғи бўлганда чунончи, ўзга *біј кэлсін, қуллар кэт-*

⁵⁶ Бошқа диалектда.

⁵⁷ Бир қанча тилларда.

⁵⁸ Четдаги *кэлавуз, кэлдузинг* варианты бўлса керак.

⁵⁹ Бу ерда келажак замон феълидаги *сі* эмас.

сінлар⁶⁰, тингловчи кэл ва кэліңіз, тингловчи буйруқ таъкид маъносида бўлганда, кэлгін⁶¹, кэлсаніз на дейиладиким, албатта кэл, албатта келинлар демакдир.

Бўлишсизда ҳам таъкид шундайдир, кэлмагін ва бошқалар.

Изоҳ: қіл, гіл таъкид қўшимчаларидир, деган фикр ишончсиздир. Чунки бу турк тили эмасдир. Буни турк тилини билмаганлар киритганлар. Буни яхши бил. Сўзловчи буйруғида кэлајім, кэлалім, кэлајлікдир. 72б

Буйруқ феъллар қўлланиши ҳақида юқорида буйруқ бўлимида баён қилинганидек, таъкид, бўлишсиз, сўроқлар ҳақида ҳам юқорида баён қилинди.

Феълга қўшимча маълумотлар бўлими

Улар масдар (бу ҳақда юқорида баён қилинди).

Замон зарфий⁶², макон зарфий⁶³, ҳол⁶⁴, мафъулунбиҳ⁶⁵, мафъулунлаҳ⁶⁶, мафъулмаа⁶⁷, мустасно⁶⁸, тамиз⁶⁹лардир.

Зарфий замон бўлими

У мубҳам (ноаниқ) ва хоска бўлинади. Аниқлар: кундуз, таң, тушлуқ, тушаср (қиём билан кун ботишнинг қоқ ўрта вақти) ақшамкеча // тун каби.

Хос зарфий замон ёшу аниқсизлардан бирор нарсани қўшиш билан ёки сифатлаш билан ясалади. Бу феъл хоҳ ўтимли бўлсин, хоҳ ўтимсиз бўлсин, бирор феъл олдин келади.

Ўтимсиз феъл билан сифатланганга мисол: Тунла турдум — кеч билан турдим. 73а

Ўтимли феъл билан сифатланганга мисол: кундуз қулімні урдум дейиладиким, қулимни кундузи урдим

⁶⁰ Олсин.

⁶¹ -гінда таъкид маъноси бор, деб қатъий айтган. Икки сатрдан сўнг муаллиф янглиш фикр юритган.

⁶² Пайт келишиги.

⁶³ Урин келишиги.

⁶⁴ Гапда фоил мафъул ҳолини билдирган келишик — равиш.

⁶⁵ Иш ва ҳаракат унга тушганлик маъносини билдирувчи келишик — тушум келишиги.

⁶⁶ Бу ҳам тушум келишиги.

⁶⁷ Ишда фоил билан мафъул иштирокини билдирган келишик — биргалик келишиги.

⁶⁸ Олдинги ҳукмдан четга чиқазилган — истисно қилинган сўз.

⁶⁹ Гапдаги ноаниқ масалага аниқлик киритувчи келишик.

каби. Шунингдек, кундузоқ келдилар — кундуз кунин келдилар дейиладиким. туркманлар кундузлајин кеттилар — кундуз куниеқ кетдилар дейдилар. Бу мунсарфдир⁷⁰ ғайри мунсарф⁷¹лар учун біј бугун келібтур дейиладиким — бек бугун келибди демакдир.

Бўлишсизи бугун біј турмас — бек бугун турмаган демакдир⁷². Зарфий замон кўпинча: *шундай, -да* ва бошқа шунинг каби қўшимчалар билан қўшилиб қўлланади.

Тоңда, кечада ва бошқалар. Бурун, сўнгра сўзлари ҳам вақт чегарасини англатувчи⁷³ ҳозирги замонлардир.

73б Чунончи: Анда (н) бурун турдум — Ундан олдин турдим. Аларда (н) сўнгра келдим — Улардан кейин келдим дегандаги каби.

Ўзга билан қўшилиб келганда: мунда (н) бурун келди, биздан сўнра кетти дейилгани кабиким. Тингловчи Біјсандан бурун мінди, Біјсиздан сўнра кетти. Сандан алдін — сизлардан кейин демакдир. Тангри билан фонроқдир.

Зарфий макон бўлими

Олти тарафни билдирган сўзларнинг ҳаммаси зарфий макондир.

Юқарі-ашаға, қојі — ілгарі, атқарі-орқа, ўнгсўл, чап ва бошқа шу маънода қўлланувчи сўзлар: чунончи алтаст, тобтик, арт-орқа, қарші-рўпара јаң — жан ара-ўрта, орта-ашақпаст, ініш-тушиш, ташқарі-ішкарі, торіси-тўғри. Туркманлар *тўғри* дерлар. Біјік-баланд, јасі-узун, таранчуқур каби. Буларнинг ҳаммаси ёпишиқ олмошларга қўшилиб келади: жуқарім, ашағіміз, ілгарің, атқаріңіз, кэјіңіз, қаршінда, алтларіңда каби.

74а

Охири ҳарфи иллатли (-а билан тугаган) сўзлар ўртасида, орасіда шаклида қўлланади.

Изоҳ: охири саҳиҳ ҳарфли сўзларда бу қўшимчалар туширилиб *а* орттирилади: артіма, қаршіміза, алтіна, араңіза, қаршіна, қаршіларіна каби. Охири *а* билан тугаган сўзларда, ўзга учун ортасіна дейилади. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Бу зарфларга ўтимли, ўтимсиз феъллар мунсарф, жамід⁷⁴—

⁷⁰ Мунсарф — турланидиган сўзлар.

⁷¹ Ғайри мунсарф — турланмайдиган сўзлар.

⁷² Туркчада турган.

⁷³ Шу ибора ҳам тушган.

⁷⁴ Турланмовчи сўзлар.

ларга тааллуқлидир. Артінда біј турміштур⁷⁵ дейилдиким, орқангда бек турибди демакдир.

Бўлишсизлик турмоміш ва турміш тујул шаклидадирким, турмаган ва турган эмас демакдир.

Шунингдек, зарф макон ҳам изофа билан аниқланади. Біј 746 ојундадир дейилгандаги кабиким, бек уйингдадир демакдир. Тангри билагонроқдир.

Ҳол бўлими

Бу иш қилинганда ишловчининг ҳолини ёки иш қилганда қилинган ишнинг ҳолини билдиради. Бунинг белгилари кўпдир.

1. Охирги ҳарфи саҳиҳ⁷⁶ бўлган ўзақларга бўлишли феълларда чўзғи орттириш, чунончи: кэладір, куладір, кіјадір каби.

2. Охирги ҳарфи чўзғили бўлган сўзларнинг бўлишли ва бўлишсизларида *j* орттиришдир. Созлајдир, сојлајдир⁷⁷, білајдир кабиким, бўлишлилардир.

Бўлишсиз: башламајдур, уқмајдур, увузламајдур. Бу *j* охирги ҳарфи саҳиҳ бўлган ўзақларга бўлишсизларда орттирилади. Кэлмајдир, кулмајдур, јатмајдур каби.

Ҳол белгиларидан баъзиси феъллар охирида -*б* келишидир. Кэліб, кэтіб, башлаб, сојлаб дейилгандаги каби. Бу ерда тиниш мақсадида ёки сўзлашда гўзаллик мақсадида -*дир* орттирилади: кэлібтір, созлајдур каби.

Белгилардан баъзиси *j* ва *p* орттиришдир. Булар охири чўзғи ҳарфи бўлмаган сўзларни чўзиш мақсадида қўлланади⁷⁸: кэлајур кэтајур, јатајур.

Охири чўзғили феълларда ҳам *j* орттирилади: башлајур, јумруқлајур, манлајур.

Бу феълларда муболаға қасд қилинганда: кэлајурур, кэтајурур, башлајурур, јумруқлајурур шаклида қўлланади.

Белгилардан баъзиси -*ган* дир. Кэлајурган, кэтајурган дейилгандаги каби.

75a

⁷⁵ Бу ерда саҳифа қиргоғида шундай берилган: сўзловчи бирликда ілајімда, сўзловчи кўплик қаршімізда, тингловчи бирликда артінда, тингловчи кўпликда артінізда, ўзга бирликда артінда, ўзга кўпликда артларіда дейилади.

⁷⁶ Охирида уни товушлари бўлмаган сўзлар.

⁷⁷ Ҳозирги даврда диалектал синоним деб тушунмайдиган сојладі, созладіларни у даврда фарқли бўлганлиги диққатга сазовор.

⁷⁸ Бу гап четидаги *يلحقان المصیح* дейилган иборадир.

Бўлишсизлик исталганда буларнинг ҳаммасида *-ма, -мā* орттирилади кэлмајиб, кэтмајиб, башламајиб, сојламајиб, кэлмајибтір, созламајибтір каби. Кэлмајур, кэтмајур, јатмајур, башламајур, јумруқламајур ва кэлмајјурур, кэтмајјурур, башламајјурур каби.

75b Белгилардан баъзиси *-каш, -гаш, -ғаш* дир. Бу ҳолнинг бошланишини англатади. Турғаш, јатғаш, кэлкаш, сојлагаш. Туркий тилда бу ерда *-оқ* қўшилади⁷⁹ (*-оқ* билан ифодаланади). Эмди оқ, анда оқ, кундуз оқ кэлди, кеча оқ кэттил ар. Булар олмошлар билан қўшилиб келади. Кэтганим оқ, кэлганимиз оқ, алғаниң оқ, кирганиңиз оқ, јэғали оқ, ішганлари оқ каби⁸⁰.

Туркманларда бу ўринда *лајин* қўлланади. Кундузлајин кэлдилар, кечалајин кэттилар каби. Олмошлар қўшилиб ҳам қўлланади: кэлдукумлајин, кэттикумлајин — келган замоним, кетган замоним демакдир, қолганлари ҳам шундай.

Буларнинг ҳаммасига ҳам олмошлар қўшилиб қўлланади: куладурман, кэладірбіз, кэлібтірсан, кэлајурсіз, кэлајурман, кэтајурман, ган, турғос⁸¹.

Ўзакни такрорлаш билан таъкид ҳоли ифодаланади. Кула-кула кэлди, јілај-јілај кэтти кабики, кула-кула келди, йиғлай-йиғлай кетти демакдир.

76a Ҳар қандай бирлик, иккилик, кўплик билан қўшилиб келган ҳоллар кўплик ҳолда қўлланмайди. Чунончи: кулалар, кэлдилар дейилмайди. Лекин феъл кўплик қилиб қўлланади. Кула-кула кэлдилар дейилгандаги каби. Ҳолга хос хусусиятлардан бири іштиқақ⁸² ва јнтіқақ⁸³дир.

Фақат абдий сифат шаклида қўлланувчи сўзлар бундан мустаснодир⁸⁴.

Айрим диалектларда ҳолнинг бошқа шакли ҳам бор. Кулубон кэлди дегандаги кулубон каби.

⁷⁹ Бу ерда *-оқ* бир вариант бўлиши мумкин. Иборадан шундай тушуниш мумкин *ويراد فعيها في اللغة التركية أوق* (бунда туркий тилда *-оқ* қўшилиб қўлланиши ҳам бор, деган тарзда маъно бериш ҳам мумкин).

⁸⁰ Оқ сўзи «Девон»да феълларга қўшилиб таъкидни билдиради, бошқа сўзларга қўшилиб ҳолни билдиради дейилган.

⁸¹ Булар олдида бирор феъллар бор. Кэтатурган, кэтатурғош каби.

⁸² *іштиқақ* деган сўз, сўзнинг турли хил қўшимчалар билан қўлланиши, функция доирасининг кенглиги маъносида, яъни ҳол сўзи ана шундай хусусиятларга эга демакдир.

⁸³ *інтіқал*: сўзларнинг олдин-кейин қўлланишлари ҳол сўзида ана шу хусусият ҳам бор демакдир.

⁸⁴ Бу ерда турланмовчи сўзлар назарда тутилган.

Ҳол да, -дә қўшимчаси билан келган ўрин келишигида ҳам қўлланади. Қул ужда оқ тутулди — қул уйда тургандаёқ тутулди демакдир. Зарф маъносида келганда биј ілајинда оқ урулди — бек ілајиндаёқ урулди. Биј кэлдікун дугмиш эди — бек келганда кун туққан эди. Биј јузј қізаріб кэлді — бекни јузи қізаріб келди. Биј қізармиш јузли кэлді — бек қізарган јуз билан келди.

Бўлишсиз жумлаи исмияларда келганига мисол: Биј 76б кэлді кун дугма миш эди — бек келганда кун туғмаган эди. Аtni іјарлајиб міндім — эгарланган отни миндим. Бўлишсизда іјарламајиб дейилади — эгарламасдандир.

Ҳол тушум келишигига тааллуқли бўлса, олмак јіјавкалди — нонни еган ҳолда келди. Ат минав кэтти — отни минган ҳолда кетти. Бу ҳолларда ат минајиб, ат минајин шаклларида ҳам қўллаш бор. Охирги мисол фақат бир қавилдир, холос.

Ҳар хил ҳол, бўлишли ва бўлишсизларни ҳам феълдан олдин келиши зарур ва қонунийдир. Кула кэлди, кула кэлмади кабиким, кулиб кэлди, кулиб кэлмади демакдир.

Булар ҳолни маърифа билан бирга келишига мисолдир. Унинг накра билан келиши ҳам мумкин, бір кічі кула кэлди — бір одам кулиб келди дегандаги каби. Бір биј мина кэтти — бір бек отга минган ҳолда кетти. Аниқланмиш⁸⁵ алиф лом билан аниқланганда⁸⁶ ҳолнинг ундан олдин келиши мумкин эмас, урган кула кэлди — урган кулиб келди каби, кула урган кэлди дейилмайди. Кім ёки кі билан ясалган мавсулдан сўнг ишорат зикр қилиш ёки зикр қилмаслик ихтиёрлидир. Зикр қилинганга мисол: олким урді кула кэлди — урган одам кулиб келди дейилгандаги каби, олкі урді — урган одам каби.

Ишоратни зикр қилинмаганига мисол: кі урді кула кэлди — кулиб келди урган. Ҳол сўнг келиши ҳам мумкин: олкі урді кэлди кула — кэлди кула олкім урді дейилгандаги каби урган одам келди кулиб — келди кулиб урган одам.

Юқоридагиларнинг хулосаси: мавсул⁸⁷ билан сіла⁸⁸ орасига бирор сўз, на ҳол, на феълни қўйиб бўлмайди, тушун.

77a

⁸⁵ Алиф лом билан аниқланмиш деб арабчаштириб берилган, деганда аниқланмиш маъносидадир, гапдаги сифат билан тавсиф қилинган сўз демакдир.

⁸⁶ Бір қавл — биргина вариант демакдир.

⁸⁷ Гапда фақатгина ўзидан сўнгги сўз билангина аниқланадиган сўз — мавсулдир. Юқоридаги мисолларда *үкі* сўзидир.

⁸⁸ Гапда ноаниқ қолган сўзни аниқлаб берувчи сўз — сіладир. Юқоридаги мисолларда кесимлардир.

776 Жар мажрур⁸⁹да: уј да г і ку ла тур ді — уйда бор одам кулиб турди. Зарфда: қат ін да г і ку ла кэт ті — ёнинг-даги одам кулиб кетти каби. Олдин ёки сўнг қўлла шу шарт биланки, зарф билан мавсул, мажрур билан мавсул орасига ҳеч сўз тушмаслиги керак.

Қўшимча: ку лэ в ч і, му бо ла ға: ку ла га н, кў п ку ла ди га н, ку л га н, ку лу ви, ку ли на ди га н нар са. Турк-ман лар ку ла жа к дей ди лар. Тангри би ла ғ он ро қ дир.

Тушум келишиги

У исм ёки олмош бўлиши мумкин. от мак н і ј е д им — нонни едим, а қ ча н і ал д і м, ат н і м і н д і м дей ил га н да тушум келишиги исм лар дир.

У н і ал д і м, ат і му н дум⁹⁰, му ва р бар д і м (бердим) буларда тушум келишиги олмошлардир. Буларнинг ҳаммаси-да тушум келишиги аниқ ва очиқдир.

Таъвлли (маъно асосида англашиладиган)лар: ін ан д і м-кі м бі ј тур ді — бек турганини тасдиқладим.

78a Та а н ла д і м бі ј ту т мо қ і н да — бекнинг қамалишига таажжубландим. Бундаги феъллар ё ўтимли, ё ўтимсиз бўлади. Ўтимсизлар мисоли юқорида ўтти. Ўтимлилар ҳамза⁹¹, тазиф⁹² ва ҳарфи жар⁹³, ҳарфи жарлар билангина мафъулга ўтимли бўлади. Ҳарфи жар эквиваленти *-ға, -га* лардир. Қул ға ат бар д і м — қулга от бердим. Ча қ мо қ қа а ј т т і м, бі ј га қ ул са т т і м — бекка қул соттим.

Ҳарфсиз ўтимлилар келишик қўшимчалари туширилган ҳолга мисол: Бі ј н і ч і қ і б са э н д і м — бекни чиққан ҳисобладим.

Арабчада аниқлаш вазифасини бажарувчи «алифлом» баъзан зикир қилинади. Баъзан ташланади. Зикир қилинганда келишик қўшимчалари қўлланади. Зикир қилинмаганига мисол: а қ ча н і ал д і м, бі ј н і кор дум, ат н и м ин дим дей ила диким, пулни олдим, бекни кўрдим, отга миндим демақдир. Зикир қилинганга мисол: қул ға бэр д і м, бі ј га ба қ т і м каби. Агар фоил ва мафъул олмош бўлса у н і бэр д і м дей ила ди, бэр д і м у н і дей иш ҳам мумкин.

⁸⁹ Терминлар тамоман арабча, аниқланган ва аниқланмиш демоқчи.

⁹⁰ Ноаниқ қолди.

⁹¹ Ҳамза араб алифбесининг биринчи ҳарфи бўлиб «/» шаклида ёзилиб юқорига олдига чўзилганда (—) устига пастига чўзилганда тагига шакли ёзилади.

⁹² Тазиф — ҳарфнинг такрорланиши демақдир.

⁹³ Ҳарфи жарнинг маъноси ва функцияси кенг бўлса ҳам, бу ерда жўналиш келишиги қўшимчаси *-ға, -қа, -га* лар назарда тутилади.

Туширилганнинг мисоли: Біјні кордім, ақчани алдім, атні міндім.

Суйланганга мисол: қулға бардім, Біјга бақдім каби. Феъл билан фоилнинг ҳар иккиси олмош бўлганга мисол: уні бәрдім, бәрдім уні ҳам мумкин.

Агар келишиқ сўроқ исми бўлса: кімні урдум.

786

Агар шарт бўлса кімні урарсан, урарман — агар сен кимни урадиган бўлсанг мен ҳам ураман, каби.

Бу ерда мафъулнинг олдин келиши зарурдир. Чунки исми шартдир. Юқорида айтганимиз каби.

Агар мафъул бўлса: олкі урдуң базарда кордум — сен урганни бозорда кўрдим. Олані сујундурдум — болани суюнтирдим. Оғлані тојдурдум. Атні міндурдум, этні једірдім — гўштни едирдим, сувни ичдирдим. Тангри билағонроқдир.

Мафъулга боғлиқ исми фоил бўлими

Танда біј қулуні урасідур — эрталаб бек қулини уради. Келажак замон мисолидир: буни (феълни) олдин, кейин қўллаш ҳам мумкин.

Утган замон учун: Біј қуліні урді.

Бир мафъулга ўтимли феълда біј қуліні тојдірасідур дейиладиким — бек қулини тез⁹⁴да тўйдиражак демақдир.

79a

Икки мафъулга ўтимли учун: біј қулуға бір ат бэрасідір дейиладиким — бек қулига тезда бир от беражакдир.

Эҳтимолли (гумон) ҳоли учун: біј қулуні урмішдур — эҳтимол, бек қулини ургандир.

Муболаға⁹⁵ учун: біј қулуні урувчідір дейиладиким, бек қулини кўп урадигандир.

Исми фоилни фоилли исм бўлгандаги муносабатига мисол: біј атасі турмішдур — бекни отаси тургандир; муну јузү коруклідур — Бунинг јузи чиройлиқдир. Біј козі сурмалідур — бекнинг кўзи қорадир. Біј бурні узундур — бекнинг бурни узундир.

⁹⁴ Авторнинг бу маълумоти у тилда яқин келажак замон феъли ҳам борлигини тасдиқлайди. Лекин бу асарда бу феъл қаршисидаги узоқ келажак замон феъли учратилмади. Ҳолбуки: «Девон»да яқин, узоқ, келажак замон формалари аниқ кўрсатилган. М. Қошғарий, II том, 70-бетга қаранг.

⁹⁵ Урувчи шаклини муболаға феъли деб берган.

Сурмалі коз (сурма құйылган күз) ибораси билан бурни узун ибораси орасида фарқ бор. Чунки сурмалі коз дейилганидай, узун бурун, қисқалі бурун деб бұлмайди. Бу масала узун (катта) дир.

Масдарни мафъулга алоқаси бўлими

796 Иккилик (тасния) сифатда икки услі кічі кордум — икки ақилли киши кўрдим.

Кўпликда уч услі кічі — уч ақлли киши дейилмайди. Агар сифат аниқловчилардан холис бўлиб ёлғиз ўзи келганда кўплик ясалади. Услілар кордум — ақллилар кўрдим дейилгани каби.

Усларни⁹⁶.

Яна таснияга мисол: іккі услі эр кэлді — икки ақлли эр келди.

Сифат билан аниқланган л бўлганда: іккі услі кічіга бэрдім — икки ақлли кишига бердим дейилади.

Бір кічі қатіна кірдім турктан — турклардан бўлган бир одам ёнига кирдим. Зарфнакрага сифат бўлса, бір кічі қатіна кірдім.

Жумлаи феълия сифат бўлса, кэлді эркім савар мэн уні, кэлді эркім совар мэн уні⁹⁷ — мен суйган одам келди.

Жумлаи исмия сифат бўлса: кэлді бір эркім атасі олуптур.

80a Жумлаи маърифага сифат бўлса: улардан бирортасини олдин қўллаш мумкин эмас. Уларнинг ҳаммаси сўнгда қўлланади.

Маърифалар баён қилинганда буларнинг баъзиси улуф тангри хоҳласа баён қилинади.

Уюшиқ сифатларда сифат олдин қўлланади. Услі ёзувчи кічі кордум — ақлли бір ёзувчи кўрдим.

Уюшиқ бўлмаган сифатлар олдин-кейин қўллана беради: оқувчи кічі кордум, кічі оқувчи кордум, кордум оқувчи кічі каби. Тангри билағонроқдир.

Билгилки, маърифа беш хиллиги юқорида маърифа ва накра бўлимида айтилди. Чунончи, биринчи: олмошлар, ик-

⁹⁶ Бу ерда усларни деган бир сўз бор. Юқоридаги усліларні кордумнинг бир вариантдир. Шунда ҳам усліларні бўлиши керак.

⁹⁷ Уні шакли фақат шу ерда учратилди. Ҳар ерда анидир.

кинчи: исми хослар, аниқланмиш учунчиси, тўртинчи: ишорат исмлари, бешинчи: мавсуллар.

Олмошлар бирор сўз билан сифатланмагандек, ўзи ҳам бирор сўзни сифатламайди.

Исми хослар билан бирор сўз сифатланмайди.

Аниқланмиш, исми ишорат ва мавсуллар билан бирор нарса сифатланиши мумкин.

Сіла исми (мавул) билан васфланганига мисол: кордум біјні олкі турді (оёғида) — турган бекни кўрдим. Ујдагі біјні кордум. Қатіндағі қулні тутдум — 80б ёнингда турган қулни тутдим.

Арабча *-да, -дан, -га* вазифасидаги қўшимчалари билан келган⁹⁸ сўзлар ва зарф⁹⁹лар юқорида айтилганидек сифатдан олдин келиши мумкин.

Исми фоил билан муштарак бўлиб маърифат бўлган мавсул исмига мисол: кордум кэлган оқувчїні, кэлгані кордум јазувчїні, јазувчїні кэлганін кордум каби.

Ишорат исми билан сифатланганга мисол: бу біјні кордум дейлади.

Гапда танбеҳ бўлганда феълдан олдин келиши мумкин. Уч¹⁰⁰ — бу біјні кордум, бу біј ҳеч қачон кейинга олинмайди. Кордум бу уч дейилмайди.

Аниқланмиш (музоф) билан сифатланганга мисол: Біјнің қулї сунқурні кордум. Біј қулї сунқурні дейиш ва ёки сунқурні кордум біјнің қулї дейиш ҳам мумкин. Біј қулї ҳам дейлади.

Олган сучї мунуң қардаші дейилганидай.

Олган бу сучїнің қардаші ҳам дейлади. Тангри 81а билағонроқдир.

⁹⁸ Арабча *уйда* маъносида *فی البيت* сўзи, *уйдан* маъносидаги *من البيت* сўзи мажрурдирлар. Булар туркий тилда ўрин ва чиқиш келишиги бўлиб, мафулун биҳ ва мафулун мнехдир. Шунингдек, оёқ устига маъносидаги «*على الرجل*» сўзи ва қоғозга *على القرطاس* маъносидаги сўзлари ҳам мажрурдирлар. Булар туркий тилда жўналиш келишиги дейлади.

⁹⁹ Феълнинг қаерда, қай вақтда бажарилганини билдирадиган сўзлар арабча мафулунфия — ўрин, пайт келишигидир. Булар иккинчи хил от билан зарфи замон, зарфи макон деб юритилади. Бу ердаги зарфлар шу маънодадир.

¹⁰⁰ Демак *ушбу* нинг дастлабки ҳоли *уч* — бую экан. *Уч* танбеҳ экан.

Боғловчилар бўлими

Туркий тилда араб тилидаги *ва* боғловчиси каби бир сўз йўқдир¹⁰¹. Бу тилда боғлаш исталганда маъриф а бўлган исми фоилга *-иб* қўшилиб қўлланади. Ал іб кэт ті, ал іб кэл, ал іб кэл д і м дейилади.

Бирор хабарни қатъийлаб айтмоқ исталганда: Бі і тур д і қ ул і дағ і дейиладиким, бу ердаги, дағ і атф — боғловчи маъносидадир.

Арабчадаги истефҳом маъносидаги¹⁰² *ав* ва *ам*¹⁰³ боғловчиларнинг туркча эквиваленти *јоқса д и р*. Бу ҳам арабчадаги каби сўроқ англатади. Бі і тур д і јоқ са қ ул і дейилгандаги кабиким, бек турдими ёки қули турдими демакдир.

Арабчадаги *-ла* ва *-ма* лар билан ифодаланган бўлишсиз гаплар туркчада Бі і қ ул і тур ма д і шаклида ифодаланади.

Арабчадаги *бал* ва *лекин* сўзлари истидрак юқоридаги гапдаги шубҳани кўтариб юборишга хизмат қилади. Туркий тилда булар қаршисида махсус сўз йўқ. Лекин *бал* қаршисида *јоқ* қўлланади. Бі і тур ма д і јоқ қ ул і дейиладиким, бек турмади, балки қули турди демакдир.

816 Лекин ерида *б а р а ј н а*¹⁰⁴ қўлланади. Туркманларда бошқа маънодадир. Қолбуки улар бир нарса эмасдир. Арабчадаги *ја* нинг туркий тилдаги эквиваленти *ја* д и р. *ја* м у н у ал і р с а н, *ја* м у н у дейилгандаги кабиким, ё бун ал, ё мун и. *ја* арабларникидир, турклар ҳам *ја* ни қўлайдилар¹⁰⁵.

Аммо ҳам арабчадан киргандир, бу асли арабчадир. Тангри биланғонроқдир.

¹⁰¹ Авторнинг бу фикрига қўшилиб бўлмайди. Туркий тилда бу даврда эмас, XI асрлардаёқ бир неча боғловчилар бўлган: *ҳам, ям, тақі, дағі, даҳі, яна* ва бошқа боғловчилар «Қутадғу билик»да кенг қўлланган. С. Муталибов, Морфология ва лексика тарихидан очерк китобининг 122-бетига қаранг. Қолбуки, автор кесимларни ҳам боғловчи деб ўзи иқдор қилган.

¹⁰² Арабчада боғловчилик вазифасида қўлланувчи сўзлар кўп бўлиб, мазмун жиҳатидан улар турличадир. Улардан *ав* истефҳом — сўроқ маъносида икки нарсдан бирини қўллашда ихтиёрлик сўраш маъносидадир.

¹⁰³ *Ам* боғловчиси ҳам мазмун жиҳатидан юқоридагича икки нарсдан бирини тайинлашни сўраб қўлланади. Лекин қўлланиш ўрнида фарқлидир. Демак автор *јоқса* сўзини ана шу функцияларда қўлланади демакчи.

¹⁰⁴ *بار آينا* шаклида берилган, ҳар ойинадир.

¹⁰⁵ Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билик»нда *ја* ва ёки шакллари тез учрайди.

У лафзий¹⁰⁷ ёки маънавий¹⁰⁸ бўлади.

Лафзий таъкиди сўзни қайта такрорлаш билан бўлади.

У отларда, феълларда ҳарф (кўмакчи)¹⁰⁹ларда бўлиши мумкин.

Отлар: б i j-б i j — бек-бек; феъллар а л-а л, кўмакчиларда о қ-о қ. Гапда: б i j к э л д i, б i j к э л д i — бек келди, бек келди каби¹¹⁰.

Маънавийлар баъзан масдар билан, баъзан махсус сўзлар билан ифодаланади. Масдарлар билан j э м а к, j э д i м, i ч м а к, i ч т i м. Буларни олдин-кейин қўллаш мумкин. Хос сўзлар билан қўлланган таъкид, чунончи: иш яна бошқа бирор тарафидан эмас, фақат ўзи тарафидан ишланганини англатади: Б i j т у р д i о з i — фақат бекнинг ўзи турди.

Б i j к э т т i к а н с i — фақат бекнинг ўзи кетти. Б i j к э л д i к а н д i — фақат бекнинг ўзи келди каби.

Арабчадаги ҳамма нарсани, ишни, ҳаракатни қамраш маъносида қўлланувчи ك ل сўзининг эквиваленти б а р ш а* дир. К i ч i л а р к э л д i л а р б а р ш а дейилгандаги кабиким, ҳамма одамлар келишди демакдир. Бу, олдин-кейин қўлланиши мумкин, а л л у н н и ң б а р ч а с i н i а л д i м — олтиннинг ҳаммасини олдим демакдир.

Накра, умуман бўлимларга бўлинадиган ҳам, бўлинмайди-ганлар ҳам таъкидланади.

Бўлинмайдиганга мисол: б i р к i ч i т у р д i о з i — фақат бир кишининг ўзи турди.

Бўлинадиганга мисол: б i р о т м а к э д i м б а р ч а с i н — битта ноннинг ҳаммасини едим каби.

Бундай ўринларда б а р ч а с i шаклида қўллаш ҳам мумкин. Бу тилда арабчадаги таъкидловчини таъкидлангандан сўнг қўллаш мумкин эмас.

¹⁰⁶ Турли йўллар билан сўз ва гапларни таъкидлаш.

¹⁰⁷ Лафзий — сўз ва гапни айнан такрорлаш билан таъкидлаш.

¹⁰⁸ Маънавий — сўзга бирор чет сўз қўшиб қўллаш асосида юзага келган таъкиддир. Чунончи: х у д д и, а й н а н, т з м о м а н каби сўзларни кўшиб такрорлаш каби.

¹⁰⁹ Харф — араб тилида турли хил қўшимчалар маъносидадир.

¹¹⁰ Сўзларни қайта такрорлаш билан таъкидлаш ҳозирги ўзбек тилида кенг қўлланса ҳам гаплар такрори жуда сийрак учрайди: б ў л д и ш о в қ и н, б ў л д и ш о в қ и н каби.

* «Девон»да барча шаклида берилган. Шу билан бирга бу функцияда қ а м у ф сўзи «Девон»да энг актив қўлланган. Қ а м у ф мақолларда ҳам қўлланганига кўра энг эски шакл бўлса керак.

Бадал¹¹¹ бўлими

Бадалнинг бир қанча турлари бор. Умумий нарсадан умумий бадал бўлиши, қардаш¹¹¹н¹¹¹ би¹¹¹ турди дейилгандаги кабиким, қардошинг бек турди демакдир. Тангри билағонроқдир.

Бадалнинг бундан бошқа турлари туркчада йўқдир¹¹².

Идиғом¹¹³ бўлими

826 Идиғом ё бир сўздан, ё икки сўздан ҳосил бўлади. Иккинчисиси жуда камдир. Қуллар, жасси, атта каби. Тангри билағонроқдир.

Тингловчи бўлими

Аниқ отлар ҳақида сўралган шахсдан бошлаш энг юқори ифода усулдир: Би¹¹¹ начікдір дейилади. Исм ишоратларда ҳам шундай: Бу начікдір, ол начікдір олмошларида: начіксан, начіксиз? Буларда олдин-кейин қўллаш мумкин: начік би¹¹¹, начік бу, начік ол, сан начік, сиз начік каби. Лекин биринчи вариант яхшироқдир. Тангри биланғонроқдир.

Ҳикоя бўлими

Қардаш¹¹¹н¹¹¹ айтти би¹¹¹ жатиптур—биродаринг бек ухлаб ётибди, деди.

Бунинг ҳол хусусида қардаш¹¹¹м¹¹¹ айттир—биродарим сўзляпти демакдир.

Айрим диалектларда ўтган замон ҳам, ҳол ҳам бошқачадир. Ўтган замон учун дади ва деди дейилади. Ҳол учун қардаш¹¹¹н¹¹¹ дажур, дэжур дейилади.

Ўтган замонда би¹¹¹ маа кэлди дерлар. Сўроқда: бу кимдір ва кимдір бу дейилади. Мафъулда (тушум келишигида) би¹¹¹ни кордум дейилади.

¹¹¹ Бадал гапда юқоридаги сўз мақсад бўлмай, сўнггиси мақсад бўлиб, уни англатадиган сўнгги сўз бадал дейилади. Нонни едим ярмини дейилганда ярмини бадал деб юритилади.

¹¹² Бадалнинг бундан бошқа турлари деб араб тилидаги бадал категориясига доир маълумотлар ҳақида четда хира бир ибора бор: а) бутуннинг бир жузий бадал бўлиши нонни едим ярмини каби. б) аввалги сўздаги аниқсизликка аниқлик киритиш: Қаримга ҳайрон қолдим, илмига дейилгандаги кабилар ҳақида изоҳ берилган.

¹¹³ Идиғом — маълум комбинация натижасида бир товушни иккинчи товушга сингиши. У тилда турли кўринишларга бой бир соҳадир. Лекин бу ерда автор жуда тўмтоқ ва чала изоҳлаган.

Чиқиш келишигида бідан каштім ва аштім дейи- 83a
лади. Тангри билағонроқдир.

Ҳазф (тушириш) бўлими

Бу ҳам жуда оздир. Доимий эмасдир. Чунончи: ічир сўзида улар *д* ҳарфини туширадилар, асли ічдір дир¹¹⁴. Турклар *б* ни ҳам туширадилар. Арабча *ان كان* маъносидаги *الباكار* сўзни агар дейдилар. Асли абгардир.

Турклар *р* ни ҳам туширадилар. Бір лани біла деб қўллайдилар. Танбеҳдаги ҳамза¹¹⁵ни ҳам туширадилар уч эмдіни шімді деб қўллайдилар.

Қ ҳарфини ҳам туширадилар. Січқанні січан деб қўллашлари каби. Ташқарі сўзидан қни тушириб ташарі дейишлари ҳам шундай.

Кни ҳам туширадилар: ішқарі ўрнида ішарі дейишлари каби. Бошқар сўзидан қни туширадилар, башар дейдилар.

Алмазман сўзловчисида бўлишсизлик белгиси мазни тушириб алман дейдилар.

Зни ҳам туширадилар. Чунончи: тингловчи кўплигидаги аліңіз ўрнида аліз дейдилар. Бу қисқартишга ўхшайди. 83b
Тангри билағонроқдир.

Исмдан феъл ясалиши бўлими

Бу чексиз катта бўлимдир. Лекин биз бир қисминигина баён қиламиз. Мақсадимиз шу намуналардир. Қолганларни билиб олишга ёрдам беришдир. Иштиқоқ асли шахобчаларда ўзгармаслигидир. Таъриф унинг аксидир, чунки ўзгарма фарънинг асидан ўзгармасидир. Ақ—ағарді, қара—қарарді, сарі—сарарді, сарғарді, қизіл—қизарді, кок—кокарді, жашіл—јашарді, қажғі—қажғірді, осруқ—осурді, тугузук—тугурді, сумкурук—сумкурді, сідік—сіјді, бај—бајіді, кэсак—кэсті, тарақ—тараді, бічіш—бічті, қісқа—қісқарді, узун—узанді, сату—сатті, алу—алді, эскі—эскірді, сасіқ—сасіді, тілак—тіладі, кэртік—кэртілді; тајақ—тајанді, јамақ—јамаді, бојав—бојаді, јаша—јашарді, тәр—тарла- 84a

¹¹⁴ Саҳифа четида қашірдан *д* ни тушириб қашір дейдилар, деган маънода бир ибора бор: *وحد فوا من قاشر والاصل قاشر*

¹¹⁵ Ҳамзадан бу ерда автор уни назарда тутмоқда. Бошқа ерларда *а*, *і*—*ї* ўрнида ҳам келади.

846 дї, тэри—тірілді, тошак—тошадї, аруқ—арудї, уру—урудї, іг—іјірді, эг—эјілді, аз—азардї, јарақ—јарақладї, от—отї, авлақ—авладї, јумшақ—јумшардї, каміршак—камірді, шіш—шішті, олум—олдї, јам (ем), јадї (еди), ічим—ічті, інжіқіріқ—інжіқірдї, талав—таладї, атлам—атладї, бітік—бітті. Тангри билағонроқдир.

Ундов бўлими

Бунинг учун учта сўз бор: нидо учун *a* сўзи қўлланади. А кічі—эй одам дейилгандаги каби.

Таажжуб учун: абав — оҳудир.

Алам учун қўлладиган: абу—іјї сўзидир¹¹⁶.

Тангри билағонроқдир.

Таажжуб бўлими

Таажжуб: одатдан ташқарилик, кўрилмаганлик сабабли айтиладиган сўзидир. Бу икки сўзли бўлади.

Арабчада *ما فعل به ما افعال* шакллари билан ифодаланади¹¹⁷ ва бир қанча хусусиятларга эгадир.

а) феъл уч ҳарфли бўлади; б) бўлишсизи бўлмайди; в) доимийлик; г) нуқсон ва зиёдан қабул қилиш.

1. Біј ундан кічідір — бек қандай яхши одамдир.

2. *ما فعل به* шакли доимо буйруқ шаклидагина қўлланади. Чунки унинг шакли буйруқдир. Аммо маъноси хабардир. Чунончи: Біј коруклі болдї — бек кўрикли бўлди, шунингдек бек ҳусун эгаси бўлди.

85a Таажжуб феъли ўтимли бўлмайди. Фақат бир мафъулгагина ўтимли бўлади.

Бирор қўшимча қўшилмай ўтимли бўлишга мисол: ўтти.

Агар бирор қўшимча воситаси билан ўтимли қилинса: Біј қулунға на урувчидир — бек қулини қандай урувчи демақдир.

Араб тилида ранглардан, сонлардан, таажжубланиш мумкин эмас. Туркий тилда бу мумкин. Чунончи: на ақдїр бу, на қїзїлдїр бу, на қарадїр бу.

¹¹⁶ *Абу* сўзини шартлича *іјї* деб бердик. Бунинг бошқа ўзбек диалектларда турли вариантлари бор. ва ј-бај, оҳу, эҳэ, ва ј,-воју, қанда-јам, нақада-р каби.

¹¹⁷ Демак бу ерда таажжуб феъли назарда тутилган: арабча таажжуб феъли юқорида автор кўрсатганча икки шаклда ифодаланади. Араб грамматикасида 1—2 деб классификация қилинган. Лекин бу туркий тилда қандай сўзи билан ифодаланган феъл, от, сифатларга умумийдир.

Арабча оширма сифатларда қўлланишга мувофиқ туркий тилда на аппақдир бу, на қіпқізілдір бу, на қапқарадир бу дейилади ва на соқурдур бу, шапра сдир бу тарзида ҳам қўлланади. Тангри билағонроқдир.

Нияма ва бийса¹¹⁸ бўлими

Бу икки сўзни энг чексиз мақтов ва қарғишларга қўлланади. Булар фақат ўтган замон шаклидагина қўлланади. Біј јақші кічі ва јаман қулдур бу дейилгани каби.

Олқиш учун мақта в сўзи ҳам қўлланади. Бу сўз сарфланади. Чунончи: ўтган замон мақтади, ҳозирги замон мақтар, келажак замон мақтағај. Бир тилда ҳозирги замон мақтајдир. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Қарғиш учун азарла сўзи қўлланади. Бу ҳам мақтов сўзи каби сафланади.

Изофа¹¹⁹ билан қўлланганда: біјнің қулі јақші кічі- 856 дир.

Эпнің эрі јаман кічідир.

Мажрур бўлганда ујдағинің қулі јақші кічідир.

Базардағинің қулі јаман кічідир.

Зарф бўлганда қатіндағи јақші кічідир.

Тингловчи бўлганда қатіндағинің қулі јаман кічідир. Тангри билағонроқдир.

Истиғоса — ёрдамлашмоқ бўлими

Бу фақат бир тартибдадир. Акічілар маа болушунгуз, маа болуш ајланіз¹²⁰, маа мадад ајланіз тарзида ҳам қўлланади. Тангри билағонроқдир.

Жамулжам бўлими

العالم و الخلق эл кун, эл улус.

¹¹⁸ Араб тилида феъли жомид ёки сарфланмовчи феъл дейилган. Феъллардан бўлиб нияма — қандай яхши мақтов маъносидадир. Бъёса — қандай ёмон маъносида — мазаммат билдиради. Лекин туркий тилда бу сўроқ олмошидир, феъл эмасдир.

¹¹⁹ Икки исмнинг бир-бирига муносабатини тайинлаш асосида юзага келган таркиблардан бири таркибий изофий ёки изофа дейилади. Шарифнинг китоби каби, синтагма изофадир. Бу икки исмнинг бири музоф, иккинчиси музофунілај деб юритилади. Аниқловчи ва аниқланмиш сўзларига тўғри келади.

¹²⁰ Бўлиш ајланіз, мадад ајланіз вариантлари аналитик қўшма феъл орқали ифодалаш усули кенг қўлланишидан ва бу усул у давр тилида анча кенг қўллана бошланганидан далолат беради.

А л а с-б у л а с—узоқдан кўзга ташланган, лекин нималиги билинмайдиган нарса, с а р о б-с оғ и м — чанқоқ кишига дашти биёбондаги нарсанинг сув каби кўриниши;

86a К и й и к — ёввойи ҳайвонлар тўдаси; ј і л қ і — отлар тўдаси, о рғ у қ, қ а с а р л а р — итлар тўдаси, ғ а л л а а ш - л і қ — озиқ-овқат, ј а м і ш — мевалар; ш а р о з — закуска; қ у м-қ у ш — қушлар тўдаси, қ у л — қотан, қ о ч ч і — қоланчи. Тангри билағонроқдир.

Жазм (тиниш) қўшимчалари бўлими

Тиниш фақат феълларга хосдир. У фақат қўшимчалар билангина ифода этилади.

Тинишга хизмат қилувчи қўшимча икки хилдир.

1—у фақат бир феълни тинишга хизмат қилади. Булар тиниш қўшимчалари дейилади.

2—икки феълни тинишга хизмат қилади. Булар шарт қўшимчалар дейилади. Бунинг қоидаси юқорида баён қилингандир.

Тиниш қўшимчалари араб тилида тўрттадир: ك، ل، م، ل، لا. буйруқ ломи, бўлишсизлик — *си* лам мајдир — ўтган замон феълида бўлишсизликни англатади. Турмајдир — турмади. Қулім урмајдурман — қулимни урмадим каби^{121—122}.

-*гаиш* қўшимчасининг замон доираси кенг, ўтган замон феълига қўшилиб вақтики деган маънони ифодалайди: Б і ј к э л г а ч қ у л к э т г а н — бек келган вақтда, қул кетган вақтда дейилгандаги каби.

Ўтган замон феълига қўшилиб, ўтган замонга айлантиради.

Б і ј т у р м а ј д і р — бек турмади дейилгандаги каби¹²³.

Арабча ўзга буйруғига қўлланадиган *л* туркий тилда — *сін* қўшимчаси билан қўлланиб, мажхул феъли билан ифодаланади. У р у л с і н каби.

86b Бошқаларга мисол: к э л с і н, к э т с і н.

! Феъл агар биринчи шахсга ёки учинчи шахсга иснод берилганда фоилнинг аниқ айтилиши зарур бўлади. Чунончи: сўзловчи: т у р а ј і м — турајай. Ўзга учун т у р с у н — т у р с і н каби. Бу ердаги *-сін* қўшимчаси талаб-истак белгиси ҳамдир.

^{121—122} Бу масала айрим қистирма гаплардами ёки бошқа, у томон кенг изоҳланмаган. Демак турмајдир ўтган замон турмади феъли маъносига қўлланган. Бу масала туркологларга текстлар асосида ўрганишга лойиқ масаладир.

¹²³ Бу жумла юқорига оид бўлса керак.

Арабча бўлишсизлик белгиси У нинг туркча эквиваленти ма дир. Тур ма, к э т м а, к э л м а дейилгандаги каби. Тангри билағонроқдир.

ш¹²⁴ қўшимчаси бир қанча қоидаларга эгадир. Уларнинг кўплари юқорида баён қилинди. Улардан бири яқинлик маъносида қўлланишидир. Чунончи: қ а р д а ш—биродар. Қ а р і н д а ш—туғилганлар (бир қориндан туғилганлар), хушдош—таълим яқини, ј о л д а ш—ҳамйўл, ҳамроҳ, у ј д а ш—уй яқини, о ј н а ш—ўйин яқини, ј а р д а ш—ери яқин, а м і к д а ш—эмишган, к о к д а ш—зоти яқинлик, б о ј д а ш—қабила яқини. Бошқаларни шунга қиёс қил.

Қўшимча: боғлаш вазифасини бажарувчи *јоқса* ҳақида юқорида айтилди. Жоқсанинг маъноларидан бири гапдаги шубҳа ва аниқсизликни англатиш. Б і ј тур д і ј о қ с а қ у л і дейилганда бек турдим *ёки* қулими, демакдир.

Демак *јоқса* арабчадаги او *ёки* ام сўроқ қўшимчалари 77a ўрнидаги қўшимчалардир. Турганнинг кимлиги билинса аниқсизлик, агар билинмаса шакдир. Унинг маънолардан бири ихтиёрийлик *ёки* ибохатдир¹²⁵.

Тахйир мисоли: б і р а т б э р (бер) ј о қ с а қ а т і р—бир от бер *ёки* хачир бер.

Ибохат: б і р қ і р н а қ с а т і н а л ј о қ с а қ у л—*ё* бир жория ол, *ёки* бир қул. Арабчадаги *аммо* ҳам шу маънодадир.

Олмошлар ва аломатлар тўплами бўлими

Мустақил олмошнинг биринчи шахс бирлиги *ман*, кўплиги учун *біз*, исмларда *міз*дир.

Иккинчи шахс бирлиги *сан*, сан кўплиги *сіз* ва *ніз*дир.

Ўзга бирлиги *ўз*, *канс*, *канд*, кўкликда шуларга кўклик белгиси *лар* қўшиб қўлланади.

Ёпишиқ олмошлар сўзловчи учун *м* дир, сўзловчи кўплиги учун, ўтган замон учун *қ*, *к* дир. Ҳозирги замон эҳтимоллик шаклларида *-лїқ*, *-лїк* *ёки* *-лїм* дир.

Иккинчи шахс ёлғизлик учун: *ғунна* л і н. Тингловчи кўплиги учун *ғунна* л і н ва *із* дир.

Учинчи шахс учун бирлик *унинг*, *анинг*, *анар*, *мувардир*. 87b

¹²⁴ Автор *-дош* қўшимчасини *ш* деб берган. Ҳолбуки, Маҳмуд Кошғарий XI асрдаёқ буни кенг изоҳлаб берган. 1-том, 86—385-бетларга қаранг.

¹²⁵ Саҳифа қирғоғида шу ибора *الفرق بين التخيير و الا باحة انه* ихтиёрийлик билан ибохат орасида фарқ бор. Ибохат бирлашиши мумкин, ихтиёрийликда бирлашиш мумкин эмас.

Кўплик учун буларга кўплик белгиси *лар* қўшилган.

Тумлаж ҳоли белгиси буларнинг ҳаммасида *н* дир.

Ишорат белгиси яқин учун *бу, муну, узоқ* учун: *ол, булар, мулар, аллар*.

Арабчадаги ҳуна — эквиваленти мунда, ҳ у н а к а — анда т э г и н д а дир.

Ишорат исмлари ва бошқалар олдидан келувчи танбеҳ Ҳ белгиси туркчада *уч* дир.

Шарт белгиси *-са* дир.

С и л а белгиси *Ғ, қ, к, г* ва *к* имлардир.

Кичрайтиш белгиси *-ғина, -кина, -гина, -жақ, -чак*, буларнинг сўнгларига *-ғоз, -ғаз, -қаз, -каз, -жақ, -жак, -роқлар* қўшилади.

Исми фоил белгиси: *-ған, -қан, -ган, -иб, -миш, қ, к* ва *икки қ, икки к* лардир.

Исми мафъул белгиси: *қ* ёки *к* дир.

88a Мажҳул феъл белгиси ҳар вақт фақат *л* дир.

Исми макон белгиси *а ж а қ, а ж а к л а р* дир.

Қурал исми белгиси *қ, к*¹²⁶ лардир.

Ҳайат исми белгиси *ш* дир.

Масдарлар белгиси *-мақ, -мак* дир.

Исmlардан масдарга ўхшаш сўзлар ясалганлик белгиси *-лиқ, -лик* дир.

Буйруқ белгиси ўзак охири сукун билан қўлланишидир. Таъкид буйруғи *-ғин, қин, -кин* қўшиб ясалади.

Бўлишсизлик белгиси *ма* дир.

Бўлишсизлик белгиси *-ма* ва *з*, баъзан *с* ва баъзан *ј* ва *б* га алмашади. Ёки *ј* билан *р* га, ёки *м* билан *ш* га алмашади.

Бу белгиларнинг ҳаммаси сўзловчи бирликда тушади. Қ э л м а н, к э т м а н¹²⁷ каби.

Арабчада *У* билан ифодаланган бўлишсизликнинг эквиваленти *сиз, жоқ, на* дир.

Фақат ҳол учун қўлланилган шаклда бўлишлиларда саҳиҳ феълларда *а* орттирилади. Охирги ҳарфи иллатли бўлган феълларда бўлишсизларда феъл охирида *ј*¹²⁸ келтирилади. Охирги ҳарфи иллатли бўлган феълларда бунинг белгиси *хоҳ* бўлишли, *хоҳ* бўлишсиз бўлсин *ј* дир.

¹²⁶ Автор бунда *-қу, -ку* шакллари назарда тутган.

¹²⁷ Қ э л м а н, к э т м а н шакллари бўлишсиз сўзловчи бирлик формаси экани фақат шу асардагина аниқ кўрсатилган. Бу шакл Навоий асарларида ҳам учраб туради.

Сен рози эрур эмасни *билман*.

Билмас нима тўхматини *қилман*.

«Ҳамса», 130-бет.

¹²⁸ Ј а м а н л а ј ч а к д а *ја* орттирилиши масаласи. Демак музори яса-лишини кўрсатмоқчи.

Қалин сўзларда *-қаш, -ғаш*, ингичка сўзларда *-каш, -гаш* 88б ҳам ҳолнинг белгисидир.

Булардан бошқа *-оқ* ва *-ган, -кан* ҳам шундайдир. Туркманлар бу ўринда *лајин, ләјин* қўллайдилар.

Ҳолга эҳтимолли бўлган феъллар белгиси *р* дир.

Келажак замон феълнинг белгиси қалин сўзларда *-қаж, -ғаж*, ингичка сўзларда *кај, гај* ёки *с* дир. Туркманлар бу ерда *жақ, жак*¹²⁹ белгиларини қўллайдилар

Ўтимлик белгилари: *д, р, -дир, -тир, -кир, -гир, з, ғ.*

Энг ортиқлик¹³⁰ белгиси: *-роқ, -рак*. Истефҳом белгиси¹³¹: *ми, начак, налэк, нага, надан*. Фоил ноиби¹³² белгиси: *сукунли н* дир.

Ёрдам — муфоалла¹³³ боби белгиси *ш* дир.

Сон белгиси *кўп* билан бошлашдир.

Нисбат белгиси *і — ї* дир.

Сифат ва эгалик белгиси *-ли*¹³⁴ дир.

Зот белгиси *ж*¹³⁵ дир.

Арабча *ان، ازا، و،* белгилари *са* дир.

Арабча *كان* маъноси *эди* дир.

قارب болді, *كارب* кашка, *حسب* санді — ҳисоблади. *علم* білді, *ظن* — орунлади.

89а

Арабча *ان* билан сабаб маъносидаги *л*, исм гапдаги мавсул ва « *حتى* » сўзларининг эквиваленти *ким* дир.

Ким бу вазифалар билан бирга арабча *من* маъносида ҳам қўлланади.

Арабча *амр* ва *наҳј*нинг белгиси бўлган *л* нинг эквиваленти бу тилда *-си* дир.

Мафъулларга доир бир қанча белгилар қуйидагичадир:

<i>من</i>	учун ¹³⁶ <i>дан</i>
<i>الى</i>	учун ¹³⁷ <i>-ға, -ка</i>

¹²⁹ *чоқ, жак* — туркманларда келажак замон феъли белгиси экани биринчи марта аниқ ифодаланган манба сифатида бу факт туркман тили тарихи учун алоҳида муҳимдир.

¹³⁰ Чоғиштира сифат.

¹³¹ Сўроқ қўшимчаси.

¹³² Маълум феъллар ишловчини билдирган сўз *фоил*, мажҳул феъллар ишловчисини билдирган сўз *ноиби фоил* дейилади.

¹³³ *Сўрашмоқ, курашмоқ* каби ишда шерикликни англатувчи сўз тури арабча *муфоалла боби* дейилади.

¹³⁴ Қипчоқ тилида сифат ясовчи аффикс *-ли* дир, демакчи.

¹³⁵ Ишни ишловчисини билдирувчи қўшимча *-чи, -чи* демакдир.

¹³⁶ Чиқиш келишиги назарда тутилган.

¹³⁷ Жўналиш келишиги.

حتى	учун ¹³⁸ -ғинча, -қинча, -гінча, -кінча.
فى	учун ¹³⁹ да
على	учун ¹⁴⁰ уст
مع	учун ¹⁴¹ біла

Арабча رَب¹⁴² учун болаї (туркманларда б ў л ғ а j)дир. Арабчадаги хослик ва эгалик билдирган л учун -ға, -қа, -ка, -га лар қўлланади¹⁴³⁻¹⁴⁴.

Ўхшатиш белгиси о шар, туркманларда о қ шар дир.

Манзар, тең каби (яқинга), кібік узоққа, туркманларда с ің а р¹⁴⁵— ч і л а j і н қўлланади.

896 Сабаб маъносидаги, اَجَل — учун, хол учун, отрі, қасам — ант, بعض біранча, туркманларда бир аз, عند — жаніда, -қат, аниқловчи учун -нинг, сўроқ олмоши متى қачан¹⁴⁶, ما متى¹⁴⁷ қачанкі¹⁴⁸ накі—німакі қачанса, اى قاјسى¹⁴⁹ айма қајсікі—қанғікі варианты ҳам бор. اى هن накім, حيث на јарда, حشما на јарда-

¹³⁸ Бу ерда интиқо маъноси англатувчи келишиклар назарда тутилган. Сув бошига чачіқді дегандаги каби.

¹³⁹ Ўрин пайт келишиги.

¹⁴⁰ Жўналиш келишиги.

¹⁴¹ Биргалик келишиги.

¹⁴² Арабча رَب сўзи баъзан кўпинча маъносида, айрим ҳолларда сўрак маъносида қўлланади.

¹⁴³⁻¹⁴⁴ Ҳозирги ўзбек тилида, фалонники, фалон кишига тегишли ибораларидаги эгалик, хослик назарда тутилган.

¹⁴⁵ Саҳифа қирғоғида هى مشاركة مع القدر Миқдордаги ўхшашлик демақдир, деган изоҳ бор.

¹⁴⁶ متى сўзи арабчада шартли маъноси ҳам билдиради, шунинг учун ёлғиз қачон эмас, қачонгача маъноларида ҳам келади.

¹⁴⁷ متى сўзи бизда ёлғиз қачонгина эмас, вақтики каби маъноларида ҳам қўлланади.

¹⁴⁸ Гапда махсус шарт оттенкасини ифодалаб, нимаки, ниманики, нимагаки каби иборалар билан қўлланадиган сўзлар, арабча «مهما» га тўғри келади.

¹⁴⁹ اى сўзи туркий тилда ёлғиз қайси сўзи билангина эмас, қайбир, қайбириси, кимки сўзлари билан ҳам ифодаланади.

кім¹⁵⁰, این қажда, ایما қаждакі, کیفі начуккі, ایشی
 на — накі, накім, كما — нашакім, لما — чункі, مالм
 — мајінча, این — қані, فی این — қажәрда, تم — на-
 дан — німа учун ایما — қаждакі — қаәрдакі, жой
 ҳақида қаждаса — қаерда бўлса, бирор ерга борма — ҳеч
 қаёққа борма демакчи бўлинса: қаждаса кәтти дейилади.
 اما — чи, اماма — қаждаса, عیر — ўзга, ажруқ, ажрі,
 ва бошқалар.

Арабчадаги сўроқ сўзлари أم ўрнида жоқса қўлланади. 90а
 Турк-арабчада бўлишсизлик қўшимчаси لما ўрнида жоқ де-
 йилади. Туркманлар арабча نعم ўрнида ават, арајна дейди-
 лар.

اما — ўрнида ja.

نوع — тур.

عادة — тура. عمدا турана — атайлаб, كما — гана,
 таңла, مقدار — ча, علامت — нішан, عنر — баҳона.
 Татарларда сїлтмақ, туркманларда шара.

ش — намава насна, кўпликда налар¹⁵¹, насна-
 лар.

مالك الش — ija, аниқловчи таркибларда ci орттирилади.
 احنه — алмиш, الى الان — ҳануз, اما — алақ¹⁵². Чунки
 бу хабарлар ва бошқаларда таъкидни билдиради. Чунончи,
 кўзи шишди алак — кўзи қаттиқ шишди, демакдир.

Оқнинг бир қанча маънолари бор: биринчиси ҳолни анг-
 латади, эмді оқ, анда оқ. Иккинчиси таъкидни англатади:
 барғин оқ — албатта бор.

الجده — бор, العلم — йўқ, البعيد — iжроқ, النفع — 90б
 асу. لاترجع — ажруқ, حنه — наралі¹⁵³, اللزوم — тіјіш-

¹⁵⁰ حثيما сўзи арабчадаги «ایما» қаердаги — қаттаги шакли-
 да қўлланади.

¹⁵¹ Бирлиги нома дейилганига кўра номалар бўлса керак эди.

¹⁵² Бу мақомдан англашилишига кўра алақ — албатта маъносида-
 дир. Лекин қаттиқ деб маъно берган.

¹⁵³ Бу сўзнинг изоҳи аниқ эмас. Четдаги бир изоҳга кўра чинтеми-
 ри деган маънодадир.

ли, لاغير — анжақ, سوى (бошқа), وحده (јалғыз) лар ҳам шу анжақ билан ифода этилади.

حسند — алајса, الا — баса¹⁵⁴, يحتاج — карак, لاش — хіш, كل شی — ҳарнама, ҳарнасна ва тіма¹⁵⁵, الكل — барча, حصه — ҳунар, تاره — гоҳ-гоҳ, غقلا — ганата-ла, || — коната, قرت عنسك — козуң ајдін, معا бірла, біла, مهلا — ақрін, لابس — бушмас, الندم — пушман јамак, رويدا — канінча, ганінча, эркінча, خلق — қіліғ ва дард, خلوه — јавлақ, اختيار — арк, تقدیر — шақлі, туркманларда таңлі ئار ўч¹⁵⁶.

كذا و كذا يوم — бір наша кун. Бошқаларни шунга қиёс қил.

јиллар өтіші мунча јилдан барі дейилади. بجیل — ајамоқ, توعد — јанді (қайтади).

يلتند Лаззатланмақ, тінчланмақ, јахшіланмақ маъноларида یتب дейилади.

91a Тангри билағонроқдир. Тангрининг пок элчиси Муҳаммад улуғ пайғамбар ва унинг оиласига, яқинларига, ҳамсуҳбатларига саломлар бўлсин.

¹⁵⁴ Баса «Девон»да сўнг маъносидадир.

¹⁵⁵ Бу маънода «Девон»да тез учровчи қамуғ сўзи қўлланмаган.

¹⁵⁶ Ке к сўзи берилмаган. Ҳолбуки, «Девон»да улар синоним сифатида берилган.

КЎРСАТКИЧЛАР

А

- دَادَا — аба (ота) 11а—11
 أَبُو — абу (қўрқув, ажабланиш). 84б—4
 أَبْشَقَا — абушка—қария. 20б—4
 أَوُّ — ав (тўр, тузоқ). 20б—11
 أَوُّ — ав (балиқ тўри). 20б—11
 أَوْلَادِي — авладі (овламоқ). 22б—8
 أَوْلَاجِي — авлавчї (овчи). 22а—9
 أَوْلَاقُ — авлақ (сув омбори). 13б—2
 أَوْلَاقُ — авлақ (идиш). 29б—4
 اَوْنَادِي — авнаді } девор ағнаши. 9б—6
 اَغْنَادِي — ағнаді }
 اَقْشَا — ақша¹. 52б—3
 أَوْرَاتُ — аврат (хотин). 3б—13
 أَوْرِي — аврі — (пул)
 أَوْزُ — авуз (оғиз). 24б—4
 أَوْزُ — авуз (оғиз, сут ҳақида). 31б—13
 أَوْرُوقُ — авруқ (касал). 84б—6

¹ Бу сўзларнинг ақча ва ярмоқ вариантлари ҳам бор.

- أَوْرُونْدِي — аврунді (касалланди). 96—5
 اَوْزغُون — авузгун (адашган). 23a—9
 اَوُولانْدِي — авуланді (зарарланди). 6б—2
 اَوُنْدُورْدِي — авундурді (овутмоқ). 21б—8
 اَوُور — авур (оғир). 11a—1
 اَوُور — авур — овор (қипчоқча).
 اَعْغِير — ағір — оғір (туркманча). 11a—1
 اَوُورْدِي — авурді (оғир бұлди)
 ағірді (оғир бұлди) — туркманча.
 11a—6
 اَوُورْلادِي — авурладі (хұрмат қилмоқ). 31a—7
 اَوُورْجُوْق — авурчуқ (оғир нарсалар). 11a—1
 اَوُوج — авуч (ховуч). 28б—12
 اَعْغاردِي — ағарді (оқарди). 83б—4
 اَعْغاردِي — ағарді 21б—5
 اَعْغارت — ағарт (оқартир). 54б—13
 اَعْغاش — ағаш (дарахт) 11б—10
 اَعْدِي — ағді (туркманча). 15б—9
 اَعْغلابا — ағлаба (бир хил қуш). 22a—11
 اَعْغنادِي — ағнаді (ағнамоқ) 9a
 اَعْغراتِي — ағратті (оқартмоқ). 8б—3
 اَعْغریق — ағріқ }
 اَعْغریلی — ағрілі } оғриқ касал. 33a—11
 اَعْغۇ — ағу }
 اَوُ — аву } (туркманча) заҳар. 19б—2

- آدا — ада (ада, ота). 11a—9
 آدادى — ададі (атамоқ). 20a
 آدم — адам (одим). 4a—1
 آداندى — аданді (атанмоқ, аталмоқ). 9б—4
 اضميم — адім (қадам). 14б
 آيدىن لادى — ајдінладі (ёриди). 37a—2
 آى — ај (ой). 21a—6
 آياز — ајаз (қаттиқ совуқ). 21б—13
 آياق — ајақ (оёқ). 16б—9
 آياماق — ајамақ (аямоқ). 90б—12
 آياردى — ајарді (ташвиқот қилди). 21б—10
 آيغر — ајғір (айғир). 13a—3
 آيدىن ليك — ајдінлік (ёруғлик). 36a—3
 آيى دوغدى — ајдуғді (исм ва феълдан ясалған от). 41б—9
 آيىق — ајіқ (уйғоқ, хушёр). 22б—4
 آيىل قولان — ајіл—палон (эшак тұқими). 13a—5
 آيىلدى — ајілді (хушёрланди). 22б—12
 آيىر — ајір (бошқа). 89б—13
 آيىردى — ајірді (айирди, фарқ қилди).
 آيىر لادى — ајірладі. 28a—10 (11)
 آيىتى — ајітті (айтмоқ). 29б—12
 آيىلادى — ајладі (қилмоқ). 15б—13

- أَيْلَانْدِي — ајланді (айланмоқ). 6б—9
 أَيْلَنْدِيْكَ — ајландік (гирдоблик). 15б—13
 أَيْمَان — ајман (ғалвур). 34а—7
 أَيْرَان — ајран (айрон). 31б—12.
 أَيْرِيْق — ајріқ (бошқа). 34б—11
 أَيْرِيْلِشْتِي — ајрілішті (жудоланиш), узоқлашти
 10а—9
 أَيْرِيْنْدِي — ајрінді (айрилди). 6а—10
 أَيْرُلُق — ајрулуқ (фарқли).
 أَيْرِيْق — ајріқ. 34б—11
 أَيْرُوق — ајруқ (орқага қайтмаслик). 39а—2
 أَيْو — ају (айиқ). 15б—3
 أَيْيَطُولُون — ајтолун (түлин ой). 7а—11
 أَز — аз (кам, оз). 84а—8
 أَزَارْدِي — азарді (озаймоқ). 84а—9
 أَزَارَلَا — азарла (таққирламоқ). 85а—13
 أَزَاتِي — азатті (озод этти). 25б—11
 أَزْدِي — азді (адашмоқ). 6а—12
 أَزْدِي — азді (бузилмоқ). 28б—7
 أَزْدِيْر — аздір (озайтмоқ). 30а—2
 أَزْيِيْق — азіқ (зоду роҳила сафар). 18а—1
 أَزْيِيْق — азіқ (озик). 23а—6
 أَق — ақ. 4а—1

- أُوقُ أُؤِغِيرُ — ақ аҗғір (бир юлдуз номи). 20а—13
 أُوقُ БАРС — ақ барс (оқ барс). 39б—1
 أُوقُ БУЛДИ — ақ болді (оқарди). 68б—3
 أُوقُ ДИ — ақді (оқмоқ). 19а—7
 أُوقُ ИН — ақін (сел). 19а—7
 أُوقُ ИН — ақін — тұлқин. 8б—10
 أُوقُ ЛИ — ақлі (оқи бор) қипчоқча;
 أُوقُ ЛУГ — ақлуғ (оқи бор) туркманча. 63а—1
 أُوقُ РИН — ақрін (секин-аста). 9б—6
 أُوقُ САҚ — ақсақ (оқсоқ). 4а—11
 أُوقُ СУЛА — ақсула (тор жой). 38б—13
 أُوقُ ТАРАНДИ — ақтаранді (ағдарилмоқ). 7а—2
 أُوقُ ТАРДИ — ақтарді (ахтармоқ). 29б—13
 أُوقُ ТАШ — ақташ (қул). 26—2
 أُوقُ ШИЗИЗ — ақшасізіз* (пулсиз). 52а—13
 أُوقُ О — алу (олиш). 83б—13
 أُوقُ ОЛ — ал (от ранги). 4б—5
 أُوقُ ОЛА — ала (ола). 4б—3
 أُوقُ АДАДИ — аладі (алмаштирди). 8б—5
 أُوقُ АЛАЙДИР — алаїдір (мундайдир). 37б—13
 أُوقُ АЛАЙСА — алајса (ундай бұлса). 60а—11

* ч аффиксининг ш ҳолига ўтиши сўз этимологиясини ўрганувчилар учун характерлидир.

- أَلَاقٌ — алақ (бутунлай). 90a—9
 أَوْلَارٌ — алар (улар). 87b—4
 أَلَّارٌ — алар (улар). 42a—9
 أَلَّاصٌ — алас-булас (узоқдан кўринадиган, нималиги номаълум нарса). 19b—12
 أَلَّاصٌ — алас-булас (ташна одамга узоқдан сув кўринган сароб). 85b—10
 أَلْدِيدِي — алдадї (алдамчоқ). 5a—8
 أَلِّينٌ — алїн (пешона). 11a—12
 أَلْقِيشُ — алқїш (шодланиш, яхшилик исташ).
 أَلْغِشٌ — алғїш². 10b—11
 أَلْمَا — алма (олма). 9a—2
 أَلْمِيشُ — алмїш (оладиган). 21a—10
 أَلْطٌ — алт (пастки қисм). 8b—10
 أَلْطِي — алтї (саноқ). 60b—7
 أَلْطِينٌ — алтїн (олтин). 16a—13
 — алтїн (олтин). 15b—13
 أَلْشَاقٌ — алшақ (паст, ҳўрланган). 33a—1
 اَمْتِي — амїттї
 مَايِرْبَلْدِي — мајрїлді эгилмоқ

² أَلْغِشٌ нинг варианти أَلْقِيشُ тилшунослар диққатига сазовор. Алғїш шакли асоси берилмаган. Алқїш сўзини бериб глик талаффузи ҳам бор, деб изоҳлаган.

- ائیلدی — әјілді
 — әгілді (туркманча). 35б—11
 اَمْرَاق — амрақ (фойда). 90а—13
 اَنَا — ана (она). 3б—11
 اَنَارُ — анар (унга). 41а—13
 اَنَاختار — анахтар (калит). 34а—10
 اَنگَرُ — ангар—унга. 87б—2
 اَنگَدِي — ангді (фикр қилди). 5б—12
 اَنگلادِي — англаді (англамоқ). 5б—12
 اَنگِلِي — англи (онгли). 27б—6
 اَنغِچُ — анғич. 19б—10
 اَندا — анда (у ерда). 42б—2
 اَنداً — андан. 55б—1
 اَنجاقُ — анжақ (ёлғиз, фақат). 90б—2
 اَنگُ — анінг. 87б—1
 اَنقوْطُ — анқут (ғозга ұхшаш анқут дейилган). 4б—11
 اَنتُ ايجتِي — ант ичті (қасам ичмоқ). 13б—10
 اَبَارْدِي — апарді (юборди). 8б—1
 اَبْدالُ — апдал (кўркам). 7а—9
 اَبْدالْ لاندِي — апдалланді (ғұзалланмоқ). 9б—13
 اَبْرَا — апра (шошлиш). 25б—2
 اَبْرَاقُ — апрақ (эски). 29а—10
 اَبْرَاقُ — апрақ (ұқ—ёй). 28б—9
 اَبْصَا — апса (тобут). 19б—9

- أَرَا -- ара - ара (ўрта). 73б—10
 أَرْبَا — арба (устига юк ортиладиган нарса).
 25б—2
 أَرْغِيْمَاق — арғи мақ (бир хил от). 30б—10
 أَرْدِي — арді (чарчамоқ). 9б—6
 أَرِي — арї (нари). 42а—10
 أَرِيْق — арїқ (ариғ). 37б—12
 أَرِيْق — арїқ (ариқ). 36а—6
 أَرِيْق طاق — арїқ тақ (жовза юлдузининг номи).
 11а—8
 أَرِيْق لادِي — арїқладї (оғирламоқ). 38а—6
 أَرِيْتِي — арїттї (тозалармоқ). 30а—7
 أَرَقَا — арқа (орқа). 24а—11
 أَرْلَانْدِي — арландї (фахрланди). 5б—1
 أَرْمَا — арма (ҳайбатли). 21а—8
 أَرْمَاغَان — армаған (совға). 37б—10
 أَرْمَاغَان بَارْدِي — армаған бэрдї (мукофотли). 5а—11
 أَرْمُوْط — армут (нашвоти). 31а—в
 أَرْبَا — арпа (арпа). 20б—10
 أَرْسَطْتِي — арсаттї³ (оздирмоқ). 6а—1

³ Бу сўз четда аздірмоқ қаршисида берилган. Демак, ишдан чиқариш, маъносида.

- أَرَسْلَانٌ — арслан (арслон). 4б—8
 أَرَطٌ — арт (орқа). 73б—9
 أَرَطِيقٌ — артіқ (ортиқча). 18а—6
 أَرَطِيرْدِي — артірді (орттирмоқ). 18б—5
 أَرُو — ару (тоза, пок). 23б—7
 أَرُو بُولْدِي — ару болді (тоза бұлди). 24а—5
 أَرَشِينٌ — аршін (у даврдаги расмий газ ўл-
 чови). 16а—11
 أَسٌّ — ас (пўстин). 29а—7
 أَسِنْدِي — асінді (осилди, илинди). 10а—11
 أَصْلَامْ لَادِي — асламладі (фойдаланди). 17б—1
 اصْمَانِي — асмані (мовий). 4а—2
 أَصْمَارْ لَادِي — асмарладі (васият қилди) 5б—11
 أَصْرَادِي — асрадї — тишламоқ (туркманча).
 25б—10
 أَصْرَاكُونٌ — асракун (ўтган кун). 5а—5
 أَصْطَارٌ — астар (астар). 8а—3
 أَتْنٌ — атан⁴ (хотинлар йўлдоши). 14а—9
 أَتَانَا — атана⁵ 33б—10
 أَطَانْدِي — атанді (аталмоқ). 9б—4

⁴ Бу сўз саҳифа остида берилган. Асли *اوماي* — умајдир.

⁵ Бу сўз билан бирга арана кетма-кет берилган. Арабчасига кўра чақалоқ тугилганда ўров тери бўлсами?

- أُصْتِي — асті (осмон). 21б—6
 أُصُو — асу (фойда). 36а—12
 أُطَّ — ат (от). 27б—10
 أُطَّا — ата (ота). 3б—11
 أُطِّلْدِي — атїлді (аралаштирилди). 38а—1
 أُطْقَارِي — атқарї (орқада). 14б—6
 أُطْقَارِي قَالْدِي — атқарї қалдї (кейинида ҳол). 10б—2
 أُطْلَادِي — атладї (хатламоқ). 15а—6
 أُطْلَادِي — атладї (атамоқ). 20а—6
 أُطَّقِيْنَا — атқїна (отгина) 14б—6
 أُطَّلِي — атлї (отга минган). 27б—10
 أُطْمِشْ — атмїш (саноқ, санов). 60б—10
 أُطِّي — аттї (отмоқ). 53а—5
 أُطْجُوقُ — атчуқ (отча). 46а—8(7)
 أُخْشَامُ — ахшам (кеч). 35а—10
 أُخْشَامُ — ахшам (кун ботиш вақти). 72б—11
 أُجِّي — ачї (аччиқ, нордон). 13а—11
 أُجِّي — ачї (аччиқ; ачиган сут). 31б—13
 أُحِيقُ — ачїқ (очиқ). 48б—7
 أُحِيقْتِي — ачїқтї (ошиқмоқ). 5б—5

- أَحِنْدِي — а ч і н д і (ачинмоқ). 9б—5
 أَجْقِيحُ — а ч қ і ч (калит). 34а—10
 أَجْتِي — а ч т і (очиқмоқ). 12а—5
 أَجُورُ — а ч у р (ҳаяжонланмоқ). 33б—11
 أَشُّ — а ш (оч). 11б—13
 أَشُّ — а ш (таом). 23б—10
 أَشَاغَا — а ш а ғ а (паст қисм). 5а—6
 أَشَاقُ — а ш а қ (қуйи). 73б—11
 أَشُّ بَوْلُصُونُ — а ш б о л с у н (ош бұлсин) — овқатдан сўнгги фотиҳа. 22б—4
 أَشِيْقُ — а ш і қ (қўл, оёқ ошиғи). 24б—8
 أَشِيْقَمَاقُ — а ш і қ м а қ (ишламоқ). 25б—3
 أَشِيْتَمَاقُ — а ш і т м а қ (алдамоқ). 26б—8
 أَشْلَادِي — а ш л а д і (едирмоқ). 32а—13
 أَشْلِيْقُ — а ш л і қ (ғалла). 26б—4
 أَشْتِي — а ш т і (ўтмоқ). 25б—13
 أَشْتِي — а ш т і (ошмоқ, ўзмоқ). 12а—7

ä

- الْاوماك — ä в м а к (шошилиш). 31а—7
 أَاكارُ — ä г а р (агар). 65б—13
 أَايارُ — ä я с (аёз). 21б—12

- ايلاسكان — äjlägän (қилмоқ). 276—2
 ايلادي — äjlädi (айламоқ). 16a—3
 اينا — äjnä (жума). 12a—1
 ايناليك — äjnälik (ҳафталик). 356—5
 آاز — äz (оз). 84a—8
 آاكا — äkä (амма). 246—10
 آاكار — äkär (тил остига чиққан ғудда).
 19a—10
 آالايدير — älaјdir (шундайдир). 376—4
 آанكليدي — ängildі (эгилмоқ). 24a—4
 آابسا — апса (тобут). 196—7

Ә

- آوات — әват (албатта, туркманча). 366—11
 آولاندي — әвланді (уйланмоқ). 96—1
 آولانديردى — әвландірді (уйлантирмоқ). 18a—13
 آوساك — әвусак (оташкурак). 46—13
 آىكى — әгі (яхшилик)
 آى — әji (яхшилик). 14a—9
 آكىلدى — әгілді (эгилмоқ) туркманча. 356—12
 آيدي — әді (эрди). 66a—12
 آى — әj (эй). 896—12
 آيا — әja (эга). 356—12

- أُيْكُو — эжагу (қовурға). 23а—8
 اِيَاك — эжак (ияк). 3б—5
 اِيَار — эжар (эгар). 19б—3
 اِيَارَلَا — эжарла (эгарла). 76б—1
 اِيَارَلَانَبْتِيَر — эжарланиптир (эгарланипти).
 70б—11
 اِنِكِي — эги (яхши), эг. 14а—9
 اِنَجْدَا — эждаха (аждоха). 10б—12
 اِنَزْدِي — эзди (эриди). 16б—3
 اِنَاو — экав (эгов). 34а—4
 اِنِكِي — экки (икки). 39б—9
 اِنَكِيَز — эккиз (эгизак). 9а—3
 اِنَاكِنَادِي — экнад⁶ (ачинмоқ). 9б—3
 اِنَاكْسِيَك — эксік (камчиликли). 36б—7
 اِنَاКْسِيَلْدِي — эксилди (камайди). 37а—9
 اِنَاКْتِي — экти (экмоқ).
 اِيَل — эл⁷ (кафт). 30б—8
 اِيَل — эл (қўл). 39а—7
 اِيَل — эл (битим, яраш). 22а—9
 اِيَل شَابْتِي — элшапди (чапак чалди). 22б—9
 اِيَلَاك — элак (элак). 34а—11
 اِيَل كُون — элкун⁸ (олам). 24б—3

⁶ Четда оқунди шакли ҳам ёзилган.

⁷ Бу сўзнинг эжа синоними ҳам бор.

⁸ Олам маъносида эл ҳам, элкун ҳам қўлланади.

- ٱللّٰه — элли (элик—сон). 60б—9
 ابلجى — элчи (тез чопар, почтачи). 8а—2
 ابلجى — элчи (пайгамбар). 16б—4
 االشايدي — элшајди (қўл билан бошига урди).
 28а—13
 اممكلادى — эмгакладі (эмакламоқ). 13б—13
 ايمدى — эмді (энди, ҳозир). 5а—5
 امدى — эмді (эммоқ). 17б—6
 اميزيرجى — эмзирчи (эмизувчи). 32б—7
 اميز — эмиз (эмизмоқ). 55а—8
 امكداش — эмикдәш (бирга эмишган). 86б—9
 امچاك — эмчак (эмчак). 10б—11
 ان — эн (эн, кўндалангига). 25а—4
 اناك — энак (энгак). 12б—5
 ايناك — энак (сигир). 7б—6
 انك — энг (жуда, энг). 55б—9
 انكسالدى — энгсалді (гарданига урди). 22б—11
 انكرادى — энграді (ҳанграмоқ). 18б—6
 انيش — эніш (чиқиш). 22а—1
 انكسا — энгса (гардан). 28б—11
 انوك — энук (кучук болалари номи). 11б—6
 ابكار — эпгар (агар). 83а—5
 ابسام بولدى — эпсом болді (тинчимоқ). 20а—5

- أُبْجِي — э п ч і (аёл—хотин). 3б—13
 اِبْجِي لَار — э п ч і л а р (хотинлар). 42а—4
 اَرَايْنَا — э р а ј н а (ҳаройина, албатта). туркман-
 ча. 36б—10
 اَرَّاسِيْكَ } — э р а с і г } (ҳунаса). 14а—1
 э р с і г }
 اَرْدَام — э р д а м (одобли). 22а—7
 اَرْدَام — э р д а м (іјасі илмли ахлоқли). 22а—7
 اَرْدِي — э р д і
 اَبْزَدِي — э з д і—э р и м о қ. 16б—3
 اَرِي — э р (эр). 85б—1
 اَبْرِيْن — э р і н (лаб). 20б—6
 اَبْرِنْدِي — э р і н д і (эринмоқ). 9а—12
 اَبْرَشْتِي — э р і ш т і (етишди). 32а—9
 اَرَّك — э р к (ихтиёр).
 اَبْرَسَاك — э р с а к (лаванг, пушт, номард). 33б—
 اَرْتَا — э р т а (эрта тонг). 15а—4
 اَبْرُك — э р у к (ўрик). 7б—11
 اَسَانْلِيْكَ — э с а н л і к (омон-эсонлик). 19а—4

- أُسْرِدِي — әсірді (маст бұлмоқ). 20a—8
 أُسِيرُ كَالَادِي — әсірқаладі (аямоқ). 13b—11f
 اُسْكِي — әски (әски). 84a—1
 اُسْكِيرْدِي — әскірді (әскирди). 26a—8
 اُسْنَادِي — әснаді (әснамоқ). 9a—10
 اُسْرِيكُ — әсрік (маст). 19a—1
 اُسْتِي — әсті (әсмоқ). 38a—3
 اُتُّ — әт (әт, гүшт). 31b—5
 اُتَاكُ — әтак (әтак). 15b—3
 اُتْدِي — әтді (қилди). 26a—7
 اُتْجِي — әтчі (қассоб). 47a—12
 اُجَاكُ — әчак (әшик). 46b—3
 اُجَاكُ كِيْنَا — әчаккіinä (әшаккина). 46b—4
 اُجَاكُ لَارْ كِنَا — ічакларгіна. 46b—5
 اُجَاكُ جُوْكَ — әчакчук (әшакча). 46a—7
 اُجْكِي — әчки (икки ёшли эчки). 11a—4
 اُسْتِي — әшітті (әшитмоқ). 20a—10
 اُسْكَانُ — әшкан (бир хил касаллик). 21a—7
 اُسْكِي — әшкі (эчки). 33b—10
 اُسْتِي — әсті (әсмоқ). 38a—3

Б

- بَاور — бавур (яғрин). 33б—11
 بَاعَا — баға (қурбақа). 23а—7
 باغانا — бағана (бутоқ, шоқ). 23б—3
 بَاغْدَاشْ اُولْطُور — бағдаш олтур (чўкка ўлтирмоқ).
 12а—10
 باغْدَاشْ لى — бағдашли (чўккалаш). 33а—8
 باغِير — бағир }
 بَاور — бовур } кўкрак. 30б—9
 باغِير — бағир (жигар) туркманча. 30б—9
 باغْلادِي — бағладі (боғлади). 17б—2
 بادانا — бадана⁹ (қуш). 19а—13
 باي — бай (бахтли). 19а—1
 بايَاق — байақ (бўёқ). 19б—12
 باياندي — байанді (таажжубланди). 6б—6
 بايغوش — байғуш (бойқуш). 29а—8
 بايدي — байіді (давлатли бўлмоқ). 83б—10
 بايِلْطِي — байілтті (хайрон қолдирмоқ). 6а—4
 بايْلاَدِي — байладі (боғламоқ).
 باغْلادِي — бағладі (туркманча). 17б—4
 بايلاوج — байлавуч—това (туркманча). 23б—9
 بايماق — баймақ (бефарқли одам). 27б—4

⁹ Туркманлар бавурчуқ дейдилар.

- بَايْرَامْ لَادِي — бајрамладі (байрам қилмоқ).
 26a—2
- بَا جَا — бажа (равшан, аниқ). 17a—3
- بَا قَا قَالْدِي — бақа қалді (хайрон қолмоқ). 8a—7
- بَا قَا قَالْدِيرْدِي — бақа қалдїрдї (хайрон қолдир-
 моқ). 39a—5
- بَا قِيرْ كَالِي — бақїр галї (ҳовонча). 37b—11
- بَا قَلَا — бақла (ўсимлик). 28a—1
- بَال — бал (бол). 25a—6
- بَالَا — бала (ҳар нарсанинг боласи). 27b—12
- بَالَابَان — балабан. 22a—10
- بَالَاوُوز — балавуз (бол мўми). 21a—5
- بَالَالَادِي — балаладї (бола туғди). 7a—2
- بَالِيْق — балїқ (балиқ). 19a—8
- بَالْطَا — балта (болта). 28a—2
- بَالْطِير — балтїр (болдир). 18b—13
- بَالْشِيْق — балшїқ (лой, балчиқ). 23b—6
- بَالْشِيرَادِي — балшїрадї (какранланмоқ). 26a—10
- بَالْشِيرَايْدِي — балшїрїдї (какранлашмоқ). 10b—7
- بَار — бар (борлик). 31a—6
- بَارَابَار — барабар (баравар, бараварлик).
 35a—6
- بَارَاق — барақ (бир турли ит). 30b—11

- بَارْدَاقُ — бардақ (сув идиши). 31a—5
 بَارْمَاقُ — бармақ (бормоқ). 4b—2
 بَارْجَا — барча (ҳамма). 82a—5
 بَارْشَا — барша (ҳамма). 82a—4
 بَاصْتِي — басті (тахламоқ, ҳужум қилмоқ, енг-
 моқ). 15b—13
 بَاطِمَانُ — батман (оғирлик ўлчови). 17a—1
 بَاتِي — батті (ғарқ бўлмоқ). 27a—2
 بهادر — баҳадур (ғайратли). 20b—8
 بَاشَا — баша (қўш туёқлилар). 13a—5
 بَاشَارُ — башар (башқар). 83a—11
 بَاشَقَا — башқа (ўзга, бошқа). 26b—10
 باشقاردى — башқарді (бошқарди). 83a—12
 باشقاردى — башқарді (чора кўрди). 16a—6
 بَاشَلَا — башла (бошламоқ). 50a—13
 بَاشَلَاتُ — башлат (бошлат). 54b—9
 بَاشْمَاقُ — башмақ (оёқ кийими). 18a—6
 بَابَاكُ — бэбак (кўз қорачиғи). 36a—9
 بَاوُ — бов (ўргумчак). 25a—13
 بَاجَاكُ — бэжак (ўтириладиган жой). 33a—13
 بَاجِيكُ — бэжик (бешик). 8b—12
 بَاجِنَجِي — бэжинжі (бешинчи). 61b—2
 بَازُ — бэз (без, касаллик). 26b—7
 بَازُ — бэз (боз). 14b—7
 بَازَانْدِي — бэзанді (зийнатланмоқ). 18a—13

- بَازَانَلِي — бәзанли (ясамол). 33a—5
 بَازَانَدِي — бәзәнди (ясанмоқ). 10a—6
 بَازِيرْكَان — бәзиркан (савдогар). 8b—12
 بَاكَنْدِي — бәканди (ажабланмоқ). 6b—6
 بَاك — бәк—устара (туркманча). 34a—12
 بَاكْلِي — бәкли (бекик, ёпиқ). 35a—1
 بَاكْمَاز — бәкмаз (шинни). 15b—9
 بَلَّارْدِي — бәлард * (кўзи тозаланди). 8b—8
 بَلْنِي — бәлни (тепалик). 4a—13
 بَانَكْكَ — бәнг (наша). 26b—11
 بَار — бәр (бермак). 41a—12
 بَارِي — бәри (бери). 42a—9
 بَارْبَلْدِي — бәрилди (берилмоқ). 48b—3
 بَارْكَ — бәрк (маҳкам, пишиқ). 29b—9
 بَارْكَ — бәрк (кучли). 20b—5
 بَرْكَسْتَوَان — бәркүстуван (от елпуши). 11b—3
 بَارْتِيلْدِي — бәртилди (пасайтирилди). 28b—8
 بَارْجِيْمَاك — бәрчимак (бир хил ўсимлик). 25a—7
 بَاسْلَادِي — бәслади (баланд бўлди). 17a—12
 بَاسْرَاكْ — бәсрак (эркак туя). 7b—5
 بَاشْ — бәш (беш)—сон. 60b—7
 بِي — бї (бек). 41a—8

* Бу сўз саҳифа четида берилган.

- بَغِينٌ — бігін (биқин);
 بَجِينٌ — біжін (кесим, бұлак). 83б—12
 بِيْشٌ — бiш—(кўкрак). 12б—6
 بَلَطِيرٌ — бiлтiр (йил). 19б—12
 بِلَطِيرٌ — бiлтiр (ўтган йил). 35а—9
 بِيْرَاقَتِيْ — бiрақтi (ирғитди)—отди. 17а—13
 بِيْرَاقَتِيْ — бiрақтi (туя бола ташлади, нарса-
 нинг ташланиши). 32а—10
 بِيْرَقَاتٌ — бiрқат (бир марта). 23б—11
 بِيْتٌ — бiт (бит). 29а—8
 بِيْتِيْ — бiттi (тугалланмоқ). 30а—7
 بِيْتِيْ — бiттi (унди). 33а—4
 بِيْتِيْ — бiттi (ёзди). 84б—2
 بِيْجَاقٌ — бiчақ (кесиш, ўриш). 19б—4
 بِيْجَتِيْ — бiчтi (айри бўлмоқ). 28б—5
 بِيْجَتِيْ — бiчтi (бир нарсани баробар иккига
 бўлмоқ). 38б—9
 بِيْدِيْ — бiйдi (улғайди). 14б—11
 بِيْئِكٌ — бiйiк (баланд). 25б—2
 بِيْزٌ — бiз (бигиз). 34а—2
 بِيْزٌ — бiз (бизлар). 39б—11

- بىلا — біла (бирга). 36—3
 بلاگى — білагі (қайроқ) қипчоқча;
 بىلاو — білаві (қайроқ)—туркманча. 34a—5
 بىلادى — біладі (қайради). 20a—2
 بىلازۇك — білазук (билак узук). 196—6
 بىلدى — білді (тахмин қилмоқ). 70a—11
 بىلدى — білді (билмоқ). 256—11
 بىلدىر — білдір (билдирмоқ). 706—10
 بىلاك — білак (билак). 176—11
 بىلىكلى — біліглі (билимли). 246—13
 بىلىلدى — білілді (билинмоқ). 486—5
 بىنيوجى — бінучі (минадиган). 33a—10
 بىر — бір (бир дона). 486—3
 بىر — бір (битта). 386—1
 بىر بوشتاقلی — бір буштақлі (бир ҳарфли), 13a—8
 بىر ياكىرمى — бір јагірмі (йигирма бир). 61a—5
 بىر كارات — бір кәрәт (бир қайта). 31a—11
 بىر ناشا — бір нәша (бир неча). 35a—9
 بىر ناشا كۇن — бір нәша кун (бир қанча кун).
 906—11

- بىر اوقۇغوردا — бір оғурда (бір тўғрида, бір ху-
суда), біравурда. 156—12
- بىراۋ — бірав (битта-битта). 616—10
- بىراز — біраз (озгина). 7a—6
- بىرانچا — біранча (бір қанча). 626—6
- بىرار — бірар (бирорта). 276—9
- بىرار — бірар (битта-битта). 616—13
- بىرگا — бірга—бирга 906—7
- بىرگول — біргул (бирлалик). 62a—4
- بىرى — бірі (охири саҳиҳ сўзлар аниқловчи;
бўлганда). 61a—12
- بىرىكتى — бірікті (бирлашди). 56—7
- بىرانچى — бірінчи (биринчи). 616—7
- بىرلا — бірла (биттадан)—эгалик. 62a—2
- بىرلا — бірла (бирга). 83a—6
- بىرلى — бірлі (бир марта). 626—7
- بىرلىك — бірлік (масдар шакли). 62a—6
- بىرسى — біриси—биттаси, лекин биринчи (бир-
лахжада). 56a—6
- بىتىك — бітік (китоб). 31a—3
- بىتىك — бітік (ўсимлик). 36a—5
- بىتىش — бітіш (гавда тузилиши). 376—8
- بىتلادى — бітладі (бит боқмоқ). 286—2

- بېجقى بو — б і ч қ у¹⁰ (арра). 34a—3
- بووزلا — бовузла (бўғузламоқ)—қипчоқча;
- بووز لادی — бовузладі (бўғизламоқ);
- بووز لاماق — бовузламоқ (бўғизламоқ)—туркманча. 16b—2
бовур (бағир, жигар). 30b—9
- بوغا — боға (буқа). 11a—2
- بوغاز — боғаз (ҳалқум),—туркманча—буваз
12b—5
- بوغالق — боғаліқ (суви бузилган қудуқ) 22a—10
- بووآرسىق — боварсіқ (бўғоз)—буварсіқ. 32b—7
- بوغوزلا — боғузла (бўғузламоқ). (туркманча).
50b—1
- بوغرتلق — боғуртлақ (томоқ). 17b—12
- بوی — бој (ўргумчак). 25a—13
- بوياو — бојав (бўёқ). 84a—4
- بويادی — бојаді (бўяш). 23a—2
- بوياطوجی — бојатувчі (бўятувчи). 63a—6
- بوی دآش — бојдаш (бўйи тенглик). 86b—11
- بوی } — бојі }
بویۇ } — (тан, бадан). 8a—3
- بویۇز — бојуз (шоҳ)*. 29b—2
- بویۇقتی — бојукті (бўялмоқ). 11b—6

¹⁰ Бу сўз у даврда бiчку ва бiчки шаклларида ҳам талаффуз қилинган.
* Мујузнинг варианты.

- بۇيۇن — бојун байладі (бўйин боғламоқ).
 26a—6
- بۈيۈن — бојун (бўйинга тақиладиган). 16b—7
- بۇيۇنلدى — бојунладі (қучоқламоқ). 25b—8
- بۇز — боз (бўз). 14b—7
- بۇز آت — боз ат (бўз от). 27b—3
- بۇزلادى — бозладі (қаттиқ йиғламоқ). 8b—7
- بۇزلاندى — бозланді (бузилди, ҳаробланди).
 10a—12
- بۇزۇلدى — бозулді (бузилмоқ, тўзимок).
 15a—10
- بۇزۇن — бозун (тиши бузилган). 33a—13
- بۇق — боқ (одам ахлати). 25a—6
- باقىر — бақір (мис). 36b—7
- باقتى — боқті (қарамоқ). 37b—5
- باقتى — боқті (кўрмоқ). 17a—12
- باقتى — боқті (боқмоқ). 8b—2
- باقچا — боқча (боғ). 8b—4
- بولاى — болај }
 بولغاي — болғай } (бўлади). 39a—10
- بولاچاق — болажақ (бўладиган). 39a—9
- بۇلاك — болак (мўллик). 12a—1
- بۇلاناқ — боланақ (шов-шув). 25a—8
- بۇلغاي ايدى — болғай әді (зора бўлса). 60a—11
- بۇلدى — болді (бўлмоқ). 22b—10

- بۇلسا — болса (бўлса). 65б—6
 بۇلوك — болук (соч тўдаси). 24а—13
 بونشوق — боншуқ (мунчоқ). 14б—4
 بۇرغا — борға (шоҳ ёки мисдан ясалмиб пуф-
 лаб чалинадиган чолғу асбоби). 8а—1
 بۇرى — борї (чия бўри). 16а—12
 بۇرك — борк (бош кийими). 23б—8
 بۇرش — борш (қарз). 15б—2
 بَاسَا — боса (бўлса). 90б—3
 بۇطا — бота (бўталоқ). 13а—2
 باش طاو — бош тов. 41б—8
 بَاهَانَا — боҳана (баҳона). 25б—5
 بَاهَانَا ايلادي — боҳана ајладї (баҳона қилмоқ).
 9б—3
 بۇش — бош (бўш). 14б—6
 بۇش — бош (озод, қутулган). 28а—2
 بۇش — бош (юмшоқ, ёввош). 14б—6
 باش — баш (бош). 16б—7
 بۇش بولدي — бош болдї (бўшалди). 14б—12
 بۇش قايتي — бош қайттї (натижасиз қайтмоқ).
 15а—8
 باش طاو — бош тов (бош тоғ). 39б—2
 بۇشاطماق — бошатмоқ (талоқ қилмоқ). 23б—11
 بۇ — бу (бу). 42а—7
 بۇو ايلادي — бува ајладї (сувга чўкмоқ).

- بۇۋار سۈيۈق — б у в а р с і қ — б ұ ғ о з (туркманча)
 بۇۋار صۇق — б у в а р с у қ¹¹. 32б—8
 بوغاو бу в а в } боғ
 бу ғ а в }
 بۇغا — б у і (буқа). 11а—2
 بۇۋون — б у в у н (бўғин)
 б у в а р с і қ (бўғин)—туркманча. 32б—7
 بۇكى — б у ғ і (жўги). 19а—3
 بۇغلایى — б у ғ л а т т і (бўғлатмоқ). 8а—10
 بودادى — б у д а д і (бутамоқ). 30а—6
 بۇيدایى — б у ј д а ј (буғдой)
 بوغداى — б у ғ д а ј (буғдой). туркманча. 29а—3
 بوداق — б у д а қ (бутоқ). 30б—6
 بۈيۈك — б у ј у к¹² (баланд). 25б—2
 بۇيۇردى — б у ј у р д і (букюрмоқ). 17б—5
 بۇيۇرچۇق — б у ј у р ч у қ (бедана)—туркманча.
 19а—13
 بۇجۇق — б у ж у қ (ярим). 36б—6
 بۇز — б у з (қиров). 11а—9
 بۇزدى — б у з д і (хароб қилди). 7а—1
 بۇزۇك — б ұ з ұ к (қўш узук). 12б—6
 بۇكر ايدى — б у к р ä ј д і (букраймоқ). 6б—13

¹¹ Бу сўзнинг туркманча экани, боғурсуқ варианты ҳам борлиги кўрсатилган.

¹² Бу сўз بۈيۈك шаклида кўрсатилган. Демак бу ј у к ёки б і ј і к ўқиш ҳам мумкин.

- بۇكرۇلدى — б у к р у л д і (букрайди). 6б—13
 بۇكتى — б у к т і (ном). 41б—10
 بۇكتى — б у к т і (букилди). 24а—8
 بۇلاماچ — б у л о м о ч (бир хил таом). 14а—12
 بۇلان — б у л а н (ёввойи эшак). 39а—7
 بۇلاندى — б у л а н д і (тўлғанмоқ). 26а—3
 بۇлашти — б у л а ш т і (булғатмоқ). 32а—6
 بۇлаштрди — б у л а ш т і р д і (булғатди). 32а—6
 بۇلғанاق — б у л ғ а н а қ (лойқа). 33а—13
 بۇлғанدى — б у л ғ а н д і (булғанмоқ)—туркманча.
 26а—3
 بۇлғак — б у л ғ а к. 25а—8
 بۇلكلوق — б у л у к л у қ а ј л а (чиқишмовчилик).
 26а—11
 بۇлуٹ — б у л у т (булут). 18б—9
 بۇлуٹ — б у л у т (серсув булут). 26б—2
 بۇлуٹلاندى — б у л у т л а н д і (булутланмоқ). 27а—8
 بۇлуш айла — б ў л у ш а ј л а (ёрдам беринг). 85б—8
 بۇлушладى — б ў л у ш л а д і (ёрдам кўрсатмоқ).
 5а—13
 بۇлушти — б ў л у ш т і (кенгчилик бермоқ).
 19б—13
 بۇراو — б у р а в (парма). 7б—13
 بوراماق — б у р а м о қ (қуриллаш) қорин ҳақида
 29а—2

- بۇرغا — бурга¹³ (бурга). 8a—1
 بۇرغانى — бургані (бўрон) 17b—11
 бурғу (парма). 34a—5
 بۇرغون — бургон (бўтқага мўлжаллаб пўсти
 тозаланган буғдой). 11b—11
 بۇرکلادی — бўркләді (айбламоқ). 5a—13
 بۇرکۆت — бўркўт (хотинларнинг тўй кийими).
 11b—4
 بۇрма — бурма (қадимги ўқ ўрнида тош со-
 либ отиладиган қурол). 34a—1
 بۇرن — бурн (қуш бурни). 33b—8
 بۇرساق — бурсақ (бўғирсоқнон). 14a—10
 بۇرطادی — буртаді (буриштирмоқ).—туркманча
 бурушти. 26a—1
 بۇرتوردى — буртурді (буриштирмоқ юз ҳақи-
 да). 26a—1
 بۇرون — бурун (тирноқ майдаси). 29a—12
 بۇرون — бурун (олдин). 73a—12
 بوروندوق — бурундук (тўр нўхта). 14b—4
 بوروندوقلادی — бурундуқладі (тўр нўхта солмоқ).
 14b—10
 بۇروتى — буруті (бўртмоқ). 8b—6
 بۇروتى — бурутті (қайнаб бўртиш). 8b—7
 بۇروتى — бурутті (яра битиб эт ўнмоқ).
 37a—4
 بۇروشتى — бурушти (чигал бўлмоқ). 10a—10

¹³ Сурнай, карнай каби пуфлаб чалинадиган чолғу.

- بۇرْشاق — буршақ (майда тош). 12б—12
 بوساغا — бусаға (оёқ кийими ямоғи). 19б—10
 بۇط — бут¹⁴ (сон). 27б—11
 بۇط — бут (оёқ). 22б—5
 بۇناكا — бўтагә (қушларнинг сангдон дейилган ички аъзоси). 29а—9
 بوطاق — бутақ (шоҳ). 25б—5
 بۇطقا — бутқа (бўтқа). 5а—2
 بۇتون — бутун (соғлом). 22а—12
 بۇچاق — бучақ (бурчак). 18а—3
 بۇشقاقلی — бушқақлі (бир ҳарфли). 34а—9
 بوشمان ياماك — бушман јәмәк (пушаймон бўлиш) 90б—8
 بۇشمانلى — бушманлі (пушаймон қилувчи). 36а—11
 بۇشماس — бушмас (зарарсиз). 39а—1
 بوق — боқ (тугун). 25а—3
 بوجاق — бучақ (бурчак). 18а—3

Г

- گاودالى — гәвдәлі (гавдали). 32б—9
 كانا — гәнә (яна). 31а—8
 كاشور — гәшур (савзи). 11б—9
 كوكورت — гўгўрт—гугурт. 31а—4
 كۆل — гўл (гул). 38а—12
 كۇھار — гўҳәр (гавҳар). 11б—9

¹⁴ „Девон“да бут сўзи оёқ, сон, феруза, қимматли совға маъноларида келади.

Д

- دَانِی — дағи (яна). 81a—7
 دَانِی — дағи (хам). 31a—8
 دَادَا — дада (бува). 11a—11
 دَانَا — дана (дона). 12б—11
 دَانْغُوْز — данғуз (тўнғиз). 14б—2
 دَانِردِی — данїрдї (хайрон қолмоқ). 8a—8
 دَارْ دَاغَانْ بُولْدِی — дардаған болдї (пора-пора бұл-моқ). 10б—3
 دَارْ دَاغَانْ لَادِی — дардағанладї (парчаламоқ). 28a—12
 دَاوُ — дэв (дев). 25б—5
 دَوْلَاتْلِی — дэвлатлї (бадавлатлилик). 22a—8
 دِوَارُ — дэвор* (девор). 13a—13
 دَاكِشْتِی — дэгїштї (туркманча). 30б—10
 دَاكْمَا — дэгмэ (хамма). 31a—10
 دَكِیْرِنْدِی — дэгрїндї (айланмоқ). 6б—9
 دَكُولُ — дэгўл (эмас). 47a—10
 دَكِشْرْدِی — дэгшїрдї (алмаштирди) — туркманча. 8б—5
 دِیدِی — дэдї }
 دَادِی — дэдї } (демак, сўзламоқ). 82б—11
 دِیُورُ — дэjўр (сўзла). 82б—11
 دَابُ — дэп (деб). 69б—13

* طوار — тївар шаклн хам бор.

- دَبَا — дэпә* (тепа). 8б—9
- دارد — дард (хулқ, қилиқ). 14а—5
- دوردی — дёрді (йиғмоқ). 12а—5
- دَشِلْدِي — дэш'ілді (ёрилмоқ) 6а—1
- دَاشِيْتِي — дэшитті. 30а—13
- طِدْلِمَاج — ділмәч (таржимон). 9а—3
- دِين سِيْز — дінсіз (динсиз). 17б—13
- دِيْش — діш (тиш) туркманча. 18б—1
- دِيْكْتِي — дікті (ютмоқ, луқмани). 32а—
- دِكْتِي — дікті (ўрнатмоқ). 36б—13
- دِيرْلِمَاك — дірілмәк (тирилмоқ). 12б—7
- دُون — дон (ҳайз). 13а—13
- دُورْت — дорт (тўрт). 60б—7
- دِرْت كَل — дортгўл (тўрт бурчак). 33а—8
- دُوسْت — дост (дўст). 22а—7
- دُوْصَاغ — дудағ (лаб). 20б—6
- دُودُوكْ — дўдўк (дап) туркманча. 15б—8
- دُانَا — дунa (икки ёшлик ҳўкиз боласи, тана).
11а—3
- دُورِي — дурї (турғун сув). 16б—11
- دُرْتَجِي — дўрўтчи (яратувчи). 14а—2

j

- يَا — ја (ёки). 81б—2
- يَابَان — јабан (кам сув, кам ўт жой). 7а—11

* توبا тўба шакли ҳам бор,

- يَانَا — јана (бир марта). 31а—6
 يَآوَأَش — јаваш (ёввош). 12б—9
 يَآوُدَى — авді (ёмғир ёғиши). 35б—12
 يَآوَلَادَى — јавладі }
 يَآغَلَادَى — јағладі } йиғламоқ. 16а—1
 يَآوَشَان — јавшан (тутатилганда дала сичқони
 инидан чиқадиған тиканли ўсимлик).
 21а—5
 يَآكِرْمَاك — јагірмак (ғазабланмоқ). 26б—13
 يَآغِدَى — јағді (ёғмоқ). 35б—13
 يَآغَلَطَى — јағлітті^{15—16} (янглишмоқ). 27а—3
 يَآغْمَا — јағма (талон-торож). 36б—10
 يَآغْمَالَادَى — јағмаладі (талади). 37б—5
 يَآغْرِين — јағрін (кифт). 31б—5
 يَآصَادَى — јададі (ғамгин бўлмоқ). 23а—13
 يَآدَى — јэді (емоқ). 60б—7
 يَآيْنِدَى — јайнді (жойланди). 5б—3
 يَآدِير — јадір (едирмоқ). 78б—9
 يَآدِيرْدِم — јадірдім (едирдим). 78б—9
 يَآدَى كَار — јадікар² (хулкар). 8б—9
 يَآى — јай 22б—3
 يَآيْقَادَى — јайқаді (чайқатмоқ). 15а—1
 يَآى لِقْ — јайлақ }
 } (яйлов). 35а—8
 } јайлав }

15.16 Бу сўзнинг асли янглишти дир. Бу четда берилган вариантдир.

- يَازُ — јаз (ёз). 22б—33
- يَازِدِي — јазді (ёзмоқ). 13б—10
- يَازِي يَار — јазі јер (сахро). 22а—1
 јазіш (ёзмоқ). 67а—7 ·
 јазіқ (айб, камчилик). 14а—8
 јäk шайтон). 21а—8
- يَالْقَاوُ — јалқав (ялқов). 3б—5
- يَالْمَانَ — јалман (бир хил дала сичқони).
 11б—7
- يَالِطَائِي — јалта (йўлдан оздирувчи). 27б—6
- يَالشَّيْذِي — јалшіді (зафар топмоқ). 5б—10
- يَامَاوُ — јамав (ямоқ). 16б—12
- يَامَادِي — јамаді (ямамоқ). 84а—3
- يَامَانَ — јаман (ёмон). 38б—2
- يَامَغُورُ — јамғур (ёмғир). 32б—3
- يَانَ — јан (ён, ёнбош). 11а—13
- يَانَاكَالْدِي — јана калді (қайта келмоқ). 12а—12
- يَانَ بَاصْتِي — јан басті (ҳимоя қилмоқ). 37а—12
- يَانَا — јана (ён томон) 12а—1
- يَانَانُ — јанақ (юз ёноғи). 14а—4
- يَانُكَلَا — јангла (ўхшаш). 31а—8
- يَانُكَلِشْتِي — јанглішті (янглиш).
- يَاقَا — јақа (қирғоқ). 20б—11

- يَاقِينُ — јақин (яқин). 28б—9
 يَاقِينُ لَادِي — јақинладі (яқинлашди). 30а—5
 يَاقِشِي — јақші (яхши). 33а—4
 يَالَادِي — јаладі (яламоқ). 32а—7
 يَالَانْ آيَاقُ — јалан ајақ. 12б—10
 يَالَانْشُ — јаланш (яланғоч). 24б—12
 يَالَانْشُ بُولْدِي — јаланш болді (яланғоч бўлмоқ).
 9б—7
 يَالَانْشُ لَادِي — аланшладі (ечинтирди). 9б—7
 يَالَ بَارْدِي — јалбарді (ялинди). 9б—9
 يَالَغَانْ اُنْتِ اجْتِي — јалған античті (ёлғон қасам ич-
 моқ). 13а—9
 يَالَغَانْجِي — јалғанчі
 يَالَانْجِي — јаланчі 30б—8
 يَالَغِيْزُ — јалғиз } ёлғиз. 62б—1
 يَالَنْكَزُ — јалініз }
 يَالَيْنْجَاقُ — јалінчақ (ялинчоқ) туркманча.
 24б—13
 يَانَكُورْدِي — јангурді (ғазаб қилди). 8б—2
 يَانَغِي — јанғи (янги) 11б—9
 يَانَدِي — јанді (ўт ёниши). 38б—6
 يَانَدِيرْدِي — јандірді (куйдирмоқ). 6а—3

- يَانِدِي — јаниді (құрқитмоқ). 38a—6
 يَانِيْق — јаніқ (эзилган). 33b—6
 يَانُط — јанут (жавоб). 12a—2
 يَانْشِقُ — јаншақ } бақироқ, шанғи. 33a—1
 јаншіқ }
 يَانْشِيْدِي — јаншіді (янчмоқ, эзмоқ). 16a—9
 يَابَ آاق — јапақ (абуф арвон). 4b—11
 يَابَاغْلِي — јапағлі (тойча). 13a—2
 يَابَاقُ — јапақ (япоц, юнг). 38b—2
 يَابْجِي — јапжі } (маймун). 29a—6
 — јапжін }
 يَابَلَاقُ — јаплақ (құрқоқ). 33b—7
 يَابَلَانِمِشُ — јапланміш (қулфланган).
 يَابِنْدِي — јапінді (ёпинмоқ). 9a—5
 يَابِشْتِي — јапішти (ёпишти). 32a—7
 يَابِرَاقُ — јапрақ (япроқ). 14b—1
 يَابَسَادِي — јапсаді (ёпмоқ истади). 32a—6
 يَارُ — јар (жар). 11—10
 يَارْدِي — јараді (фойда етказди). 37b—6
 يَارَاقُ — јарақ (сафар яроғи). 84a—9

- ياراقلادی — јарақладі (сафар жиҳозини ҳозирлади). 12a—10
- ياراقلاندى — јарақланді (сафарга ҳозирланди). 10a—1
- يارالى — јаралі (яралик). 34b—9
- ياران — јаран (чуқур). 25a—11
- ياراشا — јараша (кўршапалак каби бир қуш). 38a—12
- ياردى — јарді (ёрмақ). 21b—2
- يارى قانات — јарі қанат (бир хил қуш). 38a—13
- يارىلغادى — јарілғаді
- يارلغادى — арліғаді
- ياريم — јарім (наrsa ёруғи). 20b—2
- يارقين — јарқін
- ياراқ } ёриқ нурли. 23a—3, 36a—3
- يارіқ }
- يارما — јарма (бўтқага мўлжалланиб пўсти артилган бугдой). 11b—11
- يارماق — јармақ (пул). 15b—9
- يارماشتى — јармашти (тирмишмоқ). 10a—9
- يارسى — јарсі (куя). 29a—12
- ياص — јассі (ясси). 25a—4
- ياصطق — јастіқ (ястик). 35b—9

- يَاصِطْنَدِي — жастінді (ястанмоқ). 58б—11
 يَاطٌ — жат (мусофир). 25б—3
 يَاتُقِرٌ — жатқір (ётқиз). 55а—10
 يَاطِيٌ — жатті (ухламоқ). 17а—11
 يَاشٌ — жаш (күз ёши). 15а—12
 يَاشَمَاقٌ — жашамақ (яшамоқ). 12б—7
 يَاشَارٌ — жашар (яшамоқ). 16а—2
 يَاشٌ قورمًا — жаш қурма (ёш хурмо). 7б—10
 يَاشٌ اوَطٌ — жаш от (ёш ўтли майдон). 35а—7
 يَاشِقٌ — жашіқ (темир қалпоқ). 14б—5
 يَاشِقٌ يَامَلِيٌ — жашіқ жамлі (суҳайл юлдузи).
 18б—9
 يَاشِلٌ — жашіл (кўк). 4а—2
 يَاشِرَالِيٌ — жашіралі (маҳфий). 34б—9
 يَاشِرْدِيٌ — жашірді (яширмоқ). 14б—10
 يَاشَمَاقٌ — жашмақ (парда). 36б—6
 يِيكَانٌ — жэган (очкўз). 4а—5
 يَا — жэ (е). 5а—11
 يَادِيٌ — жэді (емоқ).
 يَآكٌ — жэк (шайтон). 17б—11
 يَلٌ — жэл (йил). 3а—13

- يَا۟لٌ —jэл (шамол). 33б—9
- يَا۟لَسَامِدِي —jэл сэмді (шамол юрмоқ). 20а—8
- يَا۟لْدِي —jэлді (елмоқ). 38а—1
- يَا۟لْدِي —jэлді—елиб югурди. 14б—8
- يَا۟لِمٌ —jэлім (елим). 26б—7
- يَا۟لْكَآ —jэлка—(елка). 4б—1
- يَا۟لْكَآنٌ —jэлкэн (кема елкани). 29б—3
- يَا۟مٌ —jэм. 23б—10
- يَا۟مَآكٌ —jэмак әдім (яхши емоқ). 81б—11
- يَا۟مِشٌ —jэміш (мева). 28а—7
- يَا۟نْكَ —jэнг (түн енги). 31а—3
- يَا۟نْكَدِي —jэнгді (енгмоқ). 24б—1
- يَا۟نْكَلٌ —jэнгіл (енгил, юпқа). 14а—7
- يَا۟نْجِي —jэнжі (хамир). 25а—7
- يَا۟نْسِيكٌ —jэнсіг (ёндамасига). 33а—3
- يَا۟نْشِدِي —jэншіді (енгмоқ). 26а—9
- يَا۟رٌ —jэр (ер). 4б—7
- يَا۟رْدَآشٌ —jэрдаш (ҳамшаҳар). 86б—9
- يَا۟ثْشْتِي —jәтішті (етиб олмоқ). 6б—12
- يَا۟تْكَرْدِي —jәткірді (етказиш). 38б—7
- يَا۟تْمِشٌ —jәтміш (сон). 60б—10

- يَاتِي — jэтти (тугамоқ). 30a—9
 يَغْدِي — jїғдї (ййғмоқ). 12б—5
 يَغْلَادِي — jїғладї (ййғлади). 8б—1
 يَاكْرِمِي — jігірмі (йигирма). 60б—9
 يَاكْرِمِي بِيْر — jігірмі бір (йигирма бир). 61a—6
 يِغْت — jігіт (йигит). 20б—4
 اِكْلَنْدِي — jігландї (касалланди). 6б—1
 اِكْرَانْدِي — jіграндї (ирганди). 30a—11
 يِيْدِي — jідї (ййғди). 12a—5
 يِيْنْدِي — jіјіндї (ййғилди). 6б—8
 يِيْق — jіқ (ййқмоқ). 3б—2
 يِيْقِيْق — jіқіқ (ййқилган). 48a—1
 يِيْقِلْدِي — jіқілдї (ййқилмоқ). 38б—1
 يِيْلَاِي — jілај (ййғла). 75б—12
 يِيْلْدِي — jілді (елиб юрмоқ). 18б—4
 يِيْلِرَادِي — jілдїрадї (ялтирамоқ). 32a—13
 يِيْلِرِم — jілдїрїм (чақмоқ). 21б—13
 يِيْلِي — jілі (илик). 28—4
 يِيْلِي سُو — jілі суw (илиқ сув). 13a—13
 يِيْلِيْم — jілім (елим). 14a—10

- يِلِمٌ — jilim (тугун) туркманча. 25a—3
 يِلْقَى — jilqı (йилқи). 14b—3
 يِلْ لِيْكَ — jillik (йиллик). 35b—11
 يِلْمَانُقْ — jilmanuq (кўса). 4a—3
 يِمِرْبُنْدِيْ — jimirldi (емирилмоқ). 6a—8
 يِمِبْ — jip (арқон). 13a—1
 يِمَاكْ — jipak (ипак). 13a—6
 يِمَارْ — jipar (хушбўй). 20a—11
 يِمِنْدِيْ — jipindi (ёпишмоқ). 10a—11
 يِمِيْتِيْ — jipitти (хўл қилди, намлади). 8a—9
 يِمِرَاقْ — jiraq (узоқ). 8a—6
 يِمِرْلَادِيْ — jirldi (куйлади). 27a—8
 يِمِرْمَاقْ — jirmaq (ирмоқ, наҳр). 33b—5
 يِمِرْطَنْدِيْ — jirtandi (йиртилди). 10b—5
 يِمِرْتِيْقْ — jirtıq (йиртиқ). 34b—6
 يِمِرْتِيْقْ طُوْطَاقْ لِيْ — jirtıq tutaqlı (лаби йиртиқ). 4a—9
 يِمِرْطَنْدِيْ — jirtildi (йиртилди). 6a—8
 يِمِرْيَاكْ — jirpak (эгри). 34b—7
 يِمِرْطِيْ — jirti. 15a—9.
 يِمِيْتِيْ — jiti (ўткир). 13a—7
 يِمِتْكِيرْ — jitkir (юлдуз номи). 7a—11

- يېتىي — jittı (йўқ бўлди). 23a—12
- يىردى — jıttırdı (йўқотиш). 38b—5
- ياو — jав }
ياغ — jағ } ёғ. 15b—13
- ياولا — jавла (ёғламоқ). 16a—1
- ياولاق — jавлақ (ҳилват, ҳоли). 14b—7
- ياورى — jаври (ваҳший ҳайвонлар боласи).
27b—13
- ياوسى — jавсї (куя). 29a—12
- ياووز — jавуз (душман). 55b—5
- يووز — jовуз (душман). 21a—8
- يووق — jовуқ (яқин). 28b—9
- يۇزون — jовун (йўғон, қўпол). 26b—11
- يۇوردى — jовурдї (хамир қилди). 26a—9
- ياورت — jовурт (сузма). 31b—13
- يۇغۇن — jоғун (йўғон). 26b—12
- ياى — jаj (қавс). 29b—1
- يايدى — jаjdı (тарқалмоқ). 37a—4
- يوق — jоқ (йўқ). 35a—12
- يۇقادى — jоқадı (қидирмоқ). 12a—13
- يۇقارى — jоқарı (юқори). 28a—7
- يوقصول — jоқсул (камбағал). 27a—6
- يۇқصولاندى — jоқсулландı (қашшоқланди).
9b—10
- يۇқуш — jоқуш (тоғ ичидаги йўл). 25a—10
- يۇл — jол (йўл). 3b—1

- يُولْغَادِي — јолгадї (юлиб олди). 37a—10
- يُولْدَاش — јолдаш (сафар шериги, ҳамроҳ).
86b—7
- يَلْقَوُش — јолқовуш (парда). 34a—13
- يُولُوق — јолуқ (юлинган). 48b—10
- يُولُوقْتِي — јолуқтї (йўлиқмоқ). 10a—8
- يَانِ بَاصْتِي — јан бостї (ёрдам қилди). 37a—10
- يَانِ بَاصْتِي — јан бастї (ёрдам берди). 13b—3
- يُورْغَا — јорға. 17a—8
- يُورْغَان — јорған (пахталиқ тўн). 31b—12
- يُورِي بَارْدِي — јорї бардї (юрди). 10a—7
- يَارْبُوز — јарпуз (ялпиз). 36b—11
- يَارْسِيدِي — јарсїдї (ҳазар қилди). 24a—7
- يُورُولْدِي — јорулдї (чарчамоқ). 9b—6
- يَاسِي — јасї (ясси). 73b—13
- يُوشُقُون — јошқун (сув ичида ўсадиган ўт).
23b—5
- يَاشِ بَالْجِق — још балчїқ (лой). 38a—8
- يُؤَا — јува (уя, ин). 25a—10
- يُؤَا لَادِي — јуваладї (юмалади). 16a—5
- يُؤَا لَانْدِي — јуваландї (юмаланмоқ). 9a—8
- يُؤَاشِ بُولْدِي — јуваш болдї (ёввош бўл). 38a—5
- يُؤُون — јувун (юнг). 22a—11
- يُؤُورْلُوق — јувурлуқ (тўқим). 4b—6
- يُؤُكْرُوك — југрук¹⁷ (югурук). 11b—8

¹⁷ Бу сўзнинг асли југрук бўлиб, четда јүрүк шакли ҳам берилган.

- يۇگۇردى —jugurdi. 12a—7
- يۇگۇرتى —jugurtti (майдалади) туркманча.
24a—8
- يۇз —juz (юз). 38a—10
- يۇз —juz (санақ). 60b—11
- يۇزدى —juzdi (сузди). 25b—12
- يۇزلىمىش —juzlimish (сўйиб олинган). 33b—10
- يۇزлашти —juzlasti (юзлашмоқ, юзма-юз бўл-
моқ). 10b—4
- يۇزۇك —juzuk (узук). 14b—6
- يۇзум —juzum (узум). 25a—11
- يۇك —juk (юк). 13a—1
- يۇكان —jukan (юган). 31b—9
- يۇкунدى —jukundi (ҳурматлади). 8b—7
- يۇклатتى —juklati (юклатмоқ). 38b—10
- يۇксук —jüksuk (баланд). 31a—4
- يۇقا —juqa (юқа, юпқа). 14—7
- يۇлар —julär (юган). 18a—33
- يۇлаштиردى —julastirdi (улаштирмоқ). 28a—11
- يۇлдуз —julduz (юлдуз). 36a—4
- يۇлудى —juludi (сочни олмоқ). 13b—7
- يۇмақ —jumaq 13a—13
- يۇмақладى —jumaladi (емирилди). 31b—3

- يۇمغاقلى — јумғақлі (ғудда). 34б—9
- يۇمجاқ — јумжақ (юмшоқ). 36б—9
- يۇمруқлади — јумруқладі (мушт билан урмоқ).
32а—5
- يۇمрутлади — јумрутладі (тухум қилмоқ). 8а—13
- يۇмур — јумур (томизғи). 5а—4
- يۇмурди — јумурді (букмоқ). 35б—7
- يۇмуртқа — јумуртқа (тухум). 7б—5
- يۇمغاقланди — јумғақланді (юмалоқ қилиб ўра-
моқ). 10а—12
- يۇمشادي — јумшаді (юмшамоқ). 39а—6
- يۇب — јуп (тепа). 31а—9
- يوت — јут (вабо). 27б—9
- يۇنك — јунг (юнг). 16б—13
- يۇندى — јунді (ювинмоқ). 6а—6
- يۇنط — јунт (жавоб). 9а—3
- يۇنطولى — јунтавлі (ола-була от). 14а—8
- يۇرت — јурт (қўниладиган манзил, жой).
32б—4
- يۇرۇدى — јуруді (юрмоқ). 35б—10
- يۇطى — јутті (ютмоқ). 8б—2

Ж

- جاضى — жаді (жоду). 19a—3
 جۇفمار — жоқмар (тұқмоқ). 15b—5
 جۇمۇق — жомуқ (тұқмоқ). 15b—6
 جان — жан (жан). 16b—6
 جابالادی — жапаладі (қайғуланди). 30a—4
 جانباز — жанбаз (ботир, қахрамон). 7a—8
 جانك — жанг (құнғироқ). 11b—2
 جارلاق — жарлақ (бургут). 36a—13
 جاتاك — жатак (бутоқ). 20b—3
 جاۋرچى — жавурчі (этикдўз). 18a—6
 جاكرداك — жәкірдак (тухум, уруғ). 36b—4
 جاكيجتى — жәкічті (урушди, бақслашди).
 39a—5
 جاكمان — жәкман (бир хил тўн). 11b—2
 جاكتر — жәктір. 55a—2
 جىرچى — жәрчі (эшикма-эшик юриб савдо
 қилувчи). 25b—1
 جاتوك — жәтук (мушук). 19a—11
 جافت — жәфт (жуфт). 18a—7
 چىركىن — жіркін (хунук). 38b—2
 چىرلاب ااقار — жірлан ақар (сув оқими). 14a—13
 جهان — жіхан (дунё). 15b—2
 جى — жі (хом) пишмаган. 36b—10
 چىرا — жіра (пайраға). 7a—13

- حورق — жорақ (шұрхоқ, сизот ер). 18б—9
 جۇلادى — жу владі (йигди). 38б—11
 جۇكۇندور — жукундур. 19б—9
 جۇقۇر — жуқур (бир хил тикан). 11б—12
 جۇمارت — жумарт (сахий). 30б—5
 جۇملاك — жумлак (ёғоч челак). 11б—2
 جۇناق — жунақ (чиноқ). 33б—11

ï

- اياز — ĩяз (тахта бити). 7б—8
 اياردى — ĩярді (бўйсунди). 10а—8
 اىق — ĩқ (икки кафт ораси). 13а—4
 ايزدادى — ĩздаді (текширди). 28б—3
 اقلق — ĩвліқ (чалғи). 16б—13
 ايلادى — ĩладі (терини ошламоқ). 16а—3
 ايلان — ĩлан (илон). 10б—12
 ايلانمىش — ĩланміш (ошланган). 34б—13
 يلى صو — ĩлісуw (илиқ сув). 13а—13
 ايليندى — ĩлінді (эгилмоқ). 10а—13
 اينان — ĩнан (ишончли). 14а—9
 ايناندى — ĩнанді (ишонди). 22б—7
 اينانچى — ĩнанчі (ишонч). 3б—11
 انجى بردي — ĩнжіқірді (бақирди). 9а—10

- اِنْجَقِيرِقُ — інжікїрік (бақирш). 84а—13
 اِنْشَقِيرِقُ — іншікїрік (нола, фигон). 27б—8
 اِبْپَارُ — іпар (хушбўй). 35а—6
 اِبْرَغَاقُ — ірғақ (ит қутуриш). 18а—2
 اِبْرَغَاقُ لَادِي — ірғақладі (ит ва бошқа қутурди).
 31б—2
 اِبْرَغَانْدِي — ірғанді (қалқиб кетди). 6б—5
 اِبْرَقِيلُ — ірқїл (қув). 21а—8
 اِرْمَقُ — ірмақ (арик). 36а—5
 اِسْرَشِقُ — іршік (махсус нон). 19а—6
 اِسْلَادِي — ісладі (ивитти) туркманча. 8а—9
 اِصْلِحْ وَرْدِي — іслїхвурді (чалғи чалди). 22б—10
 اِتْبَالِيقُ — ітболїк (ит балиқ). 30б—13
 اِتْلَاقَازُ — ітлақаз (қуш). 4б—9
 اِشَانْدِي — ішанді (таваккал қилди). 10б—9
 اِشِيْحُ — ішіх (ёрик).
 اِشِقُ — ішік (туркманча). 20б—1
 اِشْقِمِنْدِي — ішқїнді (бўшалди). 9б—1
 اِيشِقُونُ — ішқун (учқун). 21а—4

اِيك — иг (дуг). 34a—9

اِيكادِي — игаді (эговлады), اِيكَالدِي — игала-
ді. 8a—11

اِيكِي — игі (яхшилик). 14a—9

اِيكِيك — игік (айб). 24б—4

اِيكَلندي — игланді (касалланди). 9a—12

اِيكراندي — ирганді }
بكراندي — игранді } (йирганди). 30a—4

اِيكچِي — игчі (нордон). 16б—10

اِيكشي — игші (тахир). 13a—11

اِيكشي — игші (икки ёшли эчки). 11a—4

اِيَا — ija (эга). 35a—12

اِيِردي — ijirdi (йигирди). 27a—13

اِيِكِي — ikki (икки). 60б—6

اِيِكِي يوزلي بولدى — ikki juzli boldi (мунофиқланди).
17б—7

اِيِكيندي — ikindi (иккинчи). 25б—4

اِيِكشي — ikshi (сут тури). 31б—13

اِيِلا — ila (ён). 76a—8

اِيِلانگير — ilangir (лангар, курак). 33б—6

- ابلانكيش — ілангіш (қисқичбақа). 19a—9
 ابلارسيك — іларсіг (түн боғичи). 9a—1
 ابلكاوور — ілгавур (эшик устидаги товча).
 17a—2
 ابلگاري — ілгарі (олдин). 5a—6
 ابلگيك — ілгік (боғич):
 ابلگ — ілік (боғич) вариант. 25a—5
 ابلدي — ілді (илмоқ). 26a—7
 ابلندي — ілінді (илашмоқ). 6a—11
 ابلگ — ілк (олдин). 3б—10
 ابلتشتي — ілтішті (илиниш). 10б—7
 ابلشيكا — ілшіга (баланд). 17a—7
 ان — ін (ертұла, турар жой). 11a—10
 انا — іна (нина)
 игна. 4б—12
 انك — інак (құнадиган жой). 32б—4
 انكان تاوا — інгантэва (урғочи туя). 7б—7
 اينكلادي — інгладі (сустланди). 5б—6
 اينديردى — індірді (индирмоқ). 16a—3
 انجوي — інжі (дур). 31б—11

- اِنجىتى — і н ж і т т і (ранжитти). 21б—9
 اِندى — і н і н д і (яқинлашти). 9а—8
 اِنىش — і н і н ш (кўз қовоғи ичидаги яра).
 12б—11
 ابرنى — і п р о н і (яхши ҳид келади). 90б—13
 ارى — і р і }
 اريك — і р і г } (дағал). 14б—8
 اريك — і р і к (йнгириш). 26б—12
 اكرىك — і г р і к
 ابرمچك — і р і м ч у к (қайнатилгач айриб олин-
 ган сут). 31б—13
 ابرىن — і р і н (йиринг). 29а—1
 ابرىنتى — і р і н т і (йирикланди). 37а—12
 ابرىنتى — і р і н т і (ғамгин бұлди). 23а—13
 اسدى — і с і д і (исимоқ, қизимоқ). 20а—3
 اسدى — і с і д і (исиш, қизиш). 16а—7
 اسكادى — і с к а д і (ҳидлади). 21а—13
 اسى — і с с і (иссиқ). 12б—12
 ات — і т (кучук). 30б—10
 ايتى — і т т і (йўқолмоқ).
 اتاباردى — і т а б а р д і (йўқола борди). 16а—2
 ايتجوك — і т ч ў к (итча). 46а—8

- اِج — і ч (ич). 51б—2
 اِيْجَاكِي — і ч ä ğ i (табиб). 23б—5
 اِيْجْدِر — і ч д і р (ичдир). 83а—4
 اِيْجِم — і ч і м (ичадиган). 84а—13
 اِيْجِر — і ч і р (ичир). 54б—10
 اِيْجِيْج — і ч і ч (ичмоқ)
 اِيْجْ طَوْن — і ч т о н (иштон). 31б—11
 اِش — і ш (иш, машғулот). 21а—9
 اِشَارَكِي — і ш а р ğ і (ички аъзо). 32б—7
 اِشَارِي — і ш а р і (ичкари). 11а—11
 اِشْكَانَلَارِي اُوْق — і ш г а н л а р і о қ (ичган вақтлари-
 да). 75б—5
 اِشْكَآ — і ш к а (бир хил овқат). 14а—11
 اِشْكََارِي — і ш к а р і (ичкари). 11а—10
 اِشْلَاكَا — і ш л а г а н (қилган). 27б—2

К

- كَارَات — к а р а т (марта). 35б—1
 كَال — к а л (шўрхоқ ер). 4а—6
 كَالِي — к а л і (кели гўжа, шоли ярма туйн-
 ладиган ўғир). 11б—4
 كَانَا — к а н а (яна, тағин). 90а—4

- كاشال — кашал (сочи тўкилган одам). 4a—5
 كاشكى — кашки (кошки). 60a—7
 كآبا — кэба (икки қат кўриниш). 22a—6
 كآبا — кэба (қоринли). 30b—4
 كابن — кэбин (маҳр). 31b—3
 كابن لادى — кэбинладі (кафанламоқ). 31b—2
 كاؤوك — кэвук (сомон). 8b—9
 كوشاندى — кэвшанді (ковиш қайтармоқ).
 6b—10
 كآز — кэз (пайт). 31a—11
 كآز اك — кэзак (навбат). 15b—10
 كا كليك — кэклик (каклик). 13a—9
 ككرا — кэкра (какра). 4a—8
 كآلاك — кэлак (бурни узун қўй). 7b—4
 كالدى — кэлді (келмоқ). 12a—4
 كالِم — кэлім (кийим). 31a—3
 كالين — кэлін (келин). 24b—10
 كالتردى — кэлтірді (келтирмоқ). 12a—8
 كاما — кэма (кема).
 كامى — кэмі (кема). 19a—7
 كاميردى — кэмірді (кемирмоқ). 35b—9
 كاميشتي — кэмішти (солмоқ қўймоқ). 32a—
 10 (11)
 كاميشتي — кэмішти (тошламоқ). 17b—1
 كانا — кэна (кана). 29a—12

- كَاتَانَا (كېلدى) — кэ н а т а к э л д і (қўққисидан келди).
 12a—11
- كَاتَانَا — кэ н а т а (ғоффилик). 26б—9
- كَانْكَاز — кэ н г а з (ёқимли). 37б—9
- كانكاز بۇلدى — кэ н г а з б о л д і (енгил бўлди).
 8a—5
- كَابَاك — кэ п а к (кепак). 36б—3
- كَار — кэ р (қолип). 29б—3
- كَارْدِي — кэ р д і (кермак). 22б—8
- كىر آياو — кэ р а ј а в (сарн ёғ). 18a—9
- كَارَاك — кэ р а к (керак). 13б—2
- كَارَات — кэ р а т (марта). 35б—1
- كَارْتَاك (كيتار) — кэ р т а к кэ т а р (орқага юриш).
 29б—8
- كَارْتِي — кэ р т і (тўғри қилмоқ). 22a—12
- كارتى ايمتى — кэ р т і а і т т і (рост сўзламоқ).
 22б—6
- كَارْتِيك — кэ р т і к (кертилган). 48б—11
- كَارِيْنْدِي — кэ р і н д і (керишиш, эснаш). 9a—12
- كَارِيْتِي — кэ р і т т і (кертмоқ). 14a—1
- كَارْكَاس — кэ р к а с (каркас). 17a—6
- كَارْتِيْنْدِي — кэ р т і н д і (четлатмоқ). 6a—9
- كَارْشَاك — кэ р ш а к (ҳақиқий). 22a—13

- كَارِشَاكْ — к э р ш а к. 66a—1
 كَاسَالْتِرْگِي — к э с а л т и р г и (калтакесак). 19б—1
 كَاسِيْلْمَاكْ — к э с и л м а к (айрилмоқ). 60a—3
 كَاسِيْنْدِي — к э с и н д и (кесилмоқ). 6б—7
 كَاسْكُو — к э с к у (кесадиган)—кэску. 34a—3
 كَاسْتَانَا — к э с т а н а (ғубор, чанг). 29a—5
 كَاسْتِي — к э с т и (махсус нарсани) кесиш.
 12a—13
 كَاسْتِي — к э с т и (кесмоқ). 30a—10
 كَاتِيكْ — к э т и к (тешик). 33a—12
 كَاتِيْلْدِي — к э т и л д и (ўтмасланмоқ). 10б—5
 كَاتِيْرْدِي — к э т и р д и (келтирмоқ). 12a—8
 كَاتْمَاكْ — к э т м а к (кетмоқ). 49б—5
 كَاچَا — к э ч (кеч). 32a—3
 كَاچِي — к э ч и (эчки). 11a—4
 كَاچِيكْتِي — к э ч и к т и (кўринмай кетди). 26б—
 12 (B)
 كَاچِيكْتِي — к э ч и к т и (тахир қилмоқ). 5a—12
 كَاچِرَاكْ — к э ч р а к (кечикиш). 7a—8
 كَاشَاكْ — к э ш а к (икки ёшли туя боласи).
 11a—3
 كَاش بۇلْدِي — к э ш б о л д и (кеч бўлмоқ). 67б—10

- كاشش^۰ — к э ш і ш (ибодатчи). 17a—3
 كاشتېي — к э ш т і (тажовуз қилмоқ). 25b—13
 كاشتېي — к э ш т і (ошмоқ). 12a—7
 كاشور^۰ -- к э ш у р (савзи). 11b—9
 كېي — к і б і (каби). 22b—1
 كېك — к і б і к (каби). 89a—13
 كېيادر^۰ — к і ј а д і р (киймоқ). 74b—4
 كېيك — к і ј і к (кийик). 38b—2
 كېر كېز — к і р г і з (киргазмоқ) 55a—6
 كېزلاڭى — к і з л а д і (махфий). 30b—9
 كېزلاڭى — к і з л а д і (яширмоқ). 14b—10
 كېلېت — к і л і т (калит). 34a—10
 كېماك — к і м а к (киймоқ). 31b—11
 كېمسا — к і м с а (бирова). 62a—13
 كېنديك — к і н д і к (марказ). 18b—11
 كانكشتېي — к э н к э ш т і (маслаҳатлашмоқ).
 21a—13
 كېر — к і р (кир). 38a—12
 كورسى — к ў р с і (кіроват). 31a—5
 كيراش، كوراچ — к і р а ш—к і р а ч (оҳак). 12a—1
 كيردى — к і р д і (кирмоқ). 16a—4
 كيريش — к і р і ш (навбат). 15b—10

- كَرشِلادى — к э р і ш л ə д і (қурмоқ). 6а—11
 كىرگىز — к і р г і з (киргизмоқ). 55а—5
 كىرپى — к і р п і (тіпратикан). 29а—7
 كىرپىك — к і р п і к (кирпик). 20б—5
 كىرپىچ — к і р п і ч (ғишт). 23б—12
 كىرشان — к і р ш а н (упа). 4б—13
 كىجى — к і ч і (киши). 3б—11
 كيشان — к і ш а н (тўшов). 20б—12
 كيشان — к і ш а н (тузоқ). 20б—12
 كىش — к і ш (ўқ идиш). 31а—2
 كىشنادى — к і ш н а д і (кишнамоқ). 23а—4
 كوبالاک — к о б а л а к (ит тури). 30б—11
 كۇبۇرچۇك — к о б у р ч у к (сандиқ). 22б—2
 كۇكام — к о г а м (шафтоли). 7б—11
 كوتкан — к о г а н (шафтоли). 7б—11
 كۇكاناك — к о г а н а к (бир турли ҳайвон).
 19а—12
 كۇز — к о з (кўз). 11б—3
 كۇزان — к о з а н (тулкини овлаб ейдиган).
 36а—13
 كۇزانак — к о з а н а к (юзга тутадиган чиммат).
 20б—13
 كۇزتى — к о з а т т і (меҳрибонлик қилмоқ).
 17а—12

- كۆز يۇمىسى — ко з ј у м т і (кўз юммоқ). 27a—1
 كۆز قاقىتى — ко з қа қ т і (кўз қисмоқ). 26b—13
 كوزلادى — ко з ла д і (кўзламоқ). 17a—12
 كوزۇنك الیدین — ко з у н га ј д і н (кўз ёришмоқ).
 30b—1
 كويدى — ко ј д і (куймоқ). 34b—12
 كويولمش — ко і у л м і ш (куймоқ). 34b—12
 كوك — ко к (кўк). 4a—2
 كوك — ко к (кўк хил). 11b—12
 كۆكارچين — ко к э р ч і н (каптар). 13a—10
 كوك باراز — ко к б э р э з (кўк перузи). 38b—13
 كوكوس — ко к о с (кўкрак). 22a—3
 كۆكر آدى — ко к ра д і (бақирмоқ). 8b—7
 كۆكورت — к ў к ў р т (говит). 31a—4
 كۆكچاك — ко к ч а к (чиройли). 30b—5
 كۆل — ко л (кўл). 16b—6
 كۆل — ко л (кўл). 7a—13
 كۆلآسا — ко ла ка (соя). 24a—7
 كۆلۈك — ко лу к. 25b—6
 كۆمىدى — ко м д і (кўммоқ). 16a—1
 كۆملاك — ко м ла к (кўйлак). 29b—1
 كۆمۈش — ко му ш (кўмиш). 28a—2
 كۆن — ко н (тери). 11a—12
 كۆن — ко н (кун). 20a—13
 كآنا — ка на (кана). 29a—15

- كۈناندى — конанді (ясанмоқ). 10a—7
 كۈنداردى — кондарді (кузатмоқ). 38b—8
 كۈنجۈت — кунжут (кунжит). 23a—7
 كۈنلاماق — коніламак (кунчилик қилиш).
 26b—10
 كۈنجاك — кончак (кийим). 31b—11
 كۈپ — коп (кўп). 30b—3
 كۈپ بولدى — копболді (кўпаймоқ). 31b—4
 كۈپرى — копрі (ёғоч кўприк). 11a—10
 كۈپرى — копрі (тошкўприк). 28b—10
 كۈپىتى — копти (кўпирди). 28b—10
 كۈپۈك — копук (сут қаймоғи). 17a—2
 كۈر — кор (гўр). 29b—6
 كۈز — кор (кўз). 11b—3
 قورللاماق — корилламак (қорин қуриллаши).
 29a—1
 كوردۈم — кордум (кўрмоқ). 43b—1
 كۈرك — корк (пўстин). 27b—12
 كۈركازدى — корказди }
 كۈركۈزدى — коркузди } кўрсатмоқ. 6b—2
 كۈرساتتى — корсатті }
 كۈرۈكلى — коруклі (кўркам). 57b—13
 كۈرۈك چىقتى — корукічті (кўпирди). 28b—1
 كۈساو — косав (косо.). 34a—6
 كۈستك — костак (кўзи нуқсонли). 14b—1

- كُستاك لادی — к о с т а к л а д і (новда билан боғладн). 296—12
 كوت — к о т (кўт). 15a—13
 كوتلادی — к о т л а д і (туркманча). 15a—10
 كونلادی — к о т л а д і (мол боқмоқ). 176—8
 كتوردی — к о т у р д і (кўтармоқ). 136—3
 كوهار — к о х а р (гавҳар). 116—9
 كچا — к о ч а (гўжа). 116—9
 كنجت — к у ч а т (кучланган). 356—5
 كوجی ياتار — к у ч і я т а р (кучли). 286—8
 كوجاون — к о ч л у н (бургут). 116—4
 كشنیبتیر — к о ш н у ј у р т у р (мевасиз, мева бермовчи). 126—13
 كشك — к о ш а к (туя боласи). 276—10
 كوشانا — к о ш а н а. 26—6
 كوشتی — к о ш т і (кўчмоқ). 176—4
 كوزی طازاردی — к о з і т а з а р д і (кўзи тозармоқ). 86—8
 كوكراك — к о к р а к (момақалдироқ). 166—5
 كوكوس — к о к у с (кўкрак). 22a—3
 كولاتكا آیلادی — к о л ь т к э а ј л а д і (соя солмоқ). 246—2
 كوبا — к о п а (темир кўйнак). 18a—5
 كوكلاك — к о н г л а к — к ў й л а к (бир луғатда). 296—1

- كۈين لاماك — коніламак (кунчилик қилмоқ).
 26б—10
- كۈب — коп (тордаги паст овоз). 18а—8
- كۈسا — коса (кўса). 4а—4
- كۈستی — кості (хафаланмоқ). 13б—5
- كۈتى — котді (мол боқмоқ). 17б—8
- كۈش — кош (қийинлик). 22б—3
- كۈشك — кошк (зийнатли уй). 29б—6
- كواكون — кувагун (ари). 18а—4
- كۈۈۈلدۈر — кувуддур (балиқчи қуш). 31а—2
- كۈيا — куја (куя қурти). 15б—4
- كۈياۋ — кујав (куёв). 12б—4
- كۈياگو — кујагу (куёв). 12б—4
- كۈيۈز — кујуз (кийиз). 8а—2
- كۈلدى — кулді (кулмоқ). 23а—10
- كۈلتا — култа (бир қучоқ). 13а—11
- كۈлша — кулша (кулча). 31а—9
- كۈнаш — кунаш (кун) 20а—13
- كۈндаш — кундаш (кундуз). 36а—4
- كۈراك — курак (кема эшкаги). 33б—6
- كۈراك — курак (мактабдаги ёзув тахтаси).
 31б—8
- كۈраш — кураш (курашмоқ). 22б—12
- كۈجلاندى — кучланді (кучламоқ). 10б—1
- كۈجلادى — кучладі (зўрламоқ). 29б—11
- كۈجلې بۈلدى — кучліболді (кучланмоқ).
 68а—10

- كۈچۈك — к у ч у к (кучук болалари). 116—6
 كۈچۈك — к у ч у ч у к (кичик). 22a—2
 كۈكۈرۈ — к ў к а в у р (қумғон). 5a—1
 كۈرۈچى — к у р а ч ч и (курашувчи). 326—12

Қ

- قانى — қ а н и (қаерда). 28a—4
 قورغاشمن — қ о р ғ а ш и н (қўрғошим). 17a—1
 قىلچىم — қ и л ч и м (учқун). 21a—4
 قىدى — қ и д и (қарғамоқ). 38a—4
 قيا باقتى. — қ и я б а қ т и (олайнб қарамоқ).
 21a—9
 قيان — қ и я н (қуён). 46—8
 قىز — қ и з (қиммат). 266—12
 قىز — қ и з (қиз). 7a—4
 قىز بۇلدى — қ и з б о л д и (қимматламоқ). 27a—4
 قىزاردى — қ и з а р д и (қизармоқ). 136—5
 قىزغاندى — қ и з ғ а н д и (қизғанмоқ). 86—5
 قىزغانش — қ и з ғ а н и ш (қизғанчиқ). 7a—8
 قىزغاش — қ и з ғ а ш (қуш). 29a—9
 قىزىل — қ и з и л (бўлди, қизармоқ). 686—3
 قىزىلپىتر — қ и з и л и п т у р (кун тиғидан тутоқ-
 қан). 336—9
 قىزىلجا طرناق — қ и з и л ч а т и р н а қ (маржон).
 336—8

- قىزىشتى — қ і з і ш т і (қизишмоқ, қизимоқ).
13б—5
- قىزما — қ і з м а (елим). 26б—7
- قىلغى — қ і л ғ і (қилиқ). 14а—5
- قىلغى — қ і л ғ і (дард). 90б—9
- قىليچ — қ і л і ч (қилич). 19б—14
- قىلچىق — қ і л ч і қ (буғдой боши, бошоқ).
19а—5
- قىلچىر — қ і л ч і р (ғилай). 4а—7
- قىمىز — қ і м і з (қимиз). 32а—1
- قىمىلدادى — қ і м и л д а д і (қимилламоқ). 37а—3
- قىنا — қ і н а (хина). 13б—1
- قىنادى — қ і н а д і (қийнамоқ). 26а—2
— қ і н а д і (хина қўймоқ). 9б—5
- قىنالادى — қ і н а л а д і 14а—1
- قىنالاندى — қ і н а л а н д і 9б—5
- قىنكر — қ і н ғ і р (қинғир). 3б—5
- قاب — қ і п (оширма сифат ясовчи аффикс).
85а—6
- قىر — қ і р (қум тепа). 27б—2
- قىراو — қ і р а в (қиров). 17б—10
- قىران — қ і р а н (ўлат, ют ва жанг натижа-
сидаги қирғин). 27б—10

- قيردى [°] — қ і р д і (ишдан чиқармоқ). 6a—13
 قيرغى [°] — қ і р ғ і (қуш). 7b—2
 قيرى [°] — қ і р і (қирғоқ). 13b—8
 قيرق [°] — қ і р қ (қирқ, сон). 60b—9
 قيرقدى [°] — қ і р қ д і (сочини қирқмоқ). 30a—1
 قيرقيدى [°] — қ і р қ д і (ҳар бир нарсани қирқмоқ).
 12b—1
 قيرقدى [°] — қ і р і қ д і (қирқмоқ). 30a—1
 قيرناق [°] — қ і р н а қ (чўри). 3b—13
 قىپتو [°] — қ і п т у (қайчи). 34a—11
 قيرشلدادتى [°] — қ і р ш і л д а т т і (ғажимоқ). 30a—11
 قيرطش [°] — қ і р т і ш (ит сағриси, ёғи). 15b—1
 قيصاردى [°] — қ і с а р д і (қисқармоқ). 83b—12
 قيصقاش [°] — қ і с қ а ш (қисқичбақа). 19—10
 قىسلطيقى [°] — қ і с і л т і қ і (кана). 29a—12
 قيسير [°] — қ і с і р (туғмас хотин). 24b—9
 قيصقا [°] — қ і с қ а (калта). 29a—2
 قيصقاردى [°] — қ і с қ а р д і (қисқармоқ). 30a—3
 قيصقارت [°] — қ і с қ а р т (қисқартир). 54b—12
 قيسراق [°] — қ і с р а қ (туя оғилхона). 13a—3

- قىصطاشتى — қ і с т а ш т і (сиқишмоқ). 106—31
 قىستى — қ і с т і (қисмоқ). 136—8
 قىجىقلادى — қ і ч і қ л а д і (қитиқламоқ). 186—4
 قىجىقىردى — қ і ч қ і р д і (бақирмоқ). 23a—1
 قىش — қ і ш (қиш). 21a—6
 قىشقىردى — қ і ш қ і р д і (қишқирмоқ). 186—2
 قىشقىرىق — қ і ш қ і р і қ (қопловчи, яширадиган).
 476—13
 قىش قىچ — қ і ш қ і ч (доривор). 14a—11
 قىشلق — қ і ш л і қ, қ і ш л а в. 35a—8
 قو — қ о в (пилик). 13a—9
 قودى — қ о в д і (қувламоқ). 216—9
 قوۋۇرۇندى — қ о в р у н д і (қовирмоқ). 7a—1
 قوۋۇن — қ о в у н (қовун). 76—12
 قوۋۇرداقى — қ о в у р д о қ (бурун кемирчаги).
 19a—6
 قوۋۇردى — қ о в у р д і (қовурмоқ). 30a—8
 قوۋۇرلۇق — қ о в у р л у қ (това). 35a—4
 قوۋعا — қ о ғ а (қовға). 156—6
 قوۋعان — қ о ғ а н (учқун). 21a—4
 قوغى — қ о ғ і (чақимчи). 86—13
 قودوق — қ о д у қ (қудуқ). 116—8
 قويدى — қ о ј д і (хотинни қўйиш). 146—11

- قۇيماڧى — қ о ж м а д і (юз ўғирмоқ). 23a—4
- قۇيىن — қ о ж у н (икки ёшли қўй). 11a—3
- قوين — қ о ж у н (қўйин). 25a—5
- قوزغاردى — қ о з ғ а р д і (сўзни бурмоқ). 29b—13
- قۇقاز — қ о қ а з (бир хил тикан). 11b—12
- قاقلاندى — қ о қ л а н д і (ҳидланмоқ). 25b—12
- قۇقۇدى — қ о қ у д і (ҳидланди, туркманча).—
28a—10
- قۇقۇз — қ о қ у з (сув оқиндиси). 38a—7
- قۇل — қ о л (билакка қадар чўзилган қисм).
17b—11
- قۇل — қ о л (билак). 24b—7
- قۇل — қ о л (қулоч ўлчови). 16a—11
- قۇل — қ о л (қўл). 22b—9
- قۇلاى — қ о л а й (нозик). 24a—12
- قۇلان — қ о л а н (арслондан кучли ҳайвон).
37b—9
- قۇلانسا — қ о л а н с а (қўлтиқ ости ҳиди).
22a—4
- قۇللادى — қ о л л а д і (қўлламоқ ҳам бор). 9b—1
- قۇلطۇق — қ о л т у қ (қўлтуқ). 4b—2
- قۇлшабти — қ о л ш а п т і (қўл билан шақиллатиб
урмоқ). 22b—9
- قۇما — қ о м а (човитка тухуми). 19b—9
- قۇندى — қ о н д і (чодир қурмоқ). 67b—6
- قۇناندى — қ о н а н і (неъматланди). 10a—7

- قۇناق — қонақ (қўноқ, қўноғ, меҳмон).
23a—9
- قۇناقلادى — қонақладі (меҳнат қилмоқ).
5a--11
- قۇنкарدى — қонарді (кесмоқ). 28b—2
- قۇنکور — қонғур (қўнғир). 20b—6
- قۇنۇش — қонуш (талон-тарож). 26b—6
- قاپلان — қаплан (қоплон). 36a—12
- قارا اړوك — қораэрук (олхўри). 5a—3
- قۇرقاق — қорқақ (қўрқоқ). 14a--7
- قۇرلۇق — қорлуқ (хўрлик). 33a—2
- قۇر قۇنش — қорқунш (хавфли). 35a—9
- قورو — қору (қурғоқчилик). 12a—3
- قورودى — қоруді (қўримоқ, қўриқламоқ).
13b—13
- قۇرۇلدادى — қорулдаді (хуррак отмоқ).
21b—3
- قۇطاردى — қотарді (қутқармоқ). 27a—1
- قۇтур — қотур (қўтир). 11a—13
- قۇтурلى بولدى — қотурліболді (қўтир бўлмоқ).
12a—6
- قۇجقمىز — қочқаз (қочқар). 30b—13
- قۇجۇر — қочур (шўрҳоқ ер). 18b—9
- قۇشتى — қошти (йўлиқмоқ). 5b—12
- قۇوالادى — қуваладі (қувламоқ). 21b—11
- قۇوشۇن — қувшун (қўрғошим). 17a—1

- قۇغۇ — қ у ғ у (оққуш). 18б—12
 قۇياش — қ у я ш (қуёш). 20б—1
 قۇيۇ — қ у ј у (қудуқ). 7а—13
 قۇيۇمى — қ у ј у м д і (қолип қуймоқ). 23а—2
 قۇيۇن — қ у о у н (қуён). 23а—8
 قۇيرۇق — қ у ј р у қ (ҳар бир ҳайвон қуйруғи).
 4б—3
 قۇزغۇن — қ у з ғ у н (қарға). 26б—3
 قۇل — қ у л (қул). 32б—5
 قۇلاق — қ у л а қ (қулоқ). 4б—1
 قۇلاغ اوردى — қ у л а ғ у р д і (тингламоқ). 23а—3
 قۇلامشا — қ у л а м ш а (ношуд). 4а—12
 قۇلان — қ у л а н. 4а—10
 قۇلان — қ у л а н (юк ортиладиган полон).
 13а—5
 قۇلان — қ у л а н (қулан, ёввойи эшак). 13а—4
 قۇلانبارا — қ у л а н п а р а ј л а д і. 39а—4
 قۇلاتуз — қ у л а т у з (саҳро). 7а—12
 قۇлаш — қ у л а ш (қулоч). 7а—5
 قۇل قوطان — қ у л қ у т а н. 86а—2
 قۇلدۇرمىق — қ у л д у р а м о қ (қорин қурилламоқ).
 29—1
 قۇم — қ у м (қум). 16б—5
 قۇم — қ у м (қуш, қушлар тўдаси). 86а—1
 قۇما — қ у м а (майдаланган). 35а—4

- قامادى — қ а м а д і (тиши қамашти). 23a—8
 قومغان — қ а м ғ а н (қумғон). 4b—13
 قومورصقا — қ у м у р с қ а (қумисқа). 36b—2
 قۇنبا — қ у н а* (икки ёшли ҳўкиз). 11a—3
 قىر — қ і р (чўл). 7a—12
 قۇروالى — қ у р в а л і (гижжа). 28b—13
 قورباغا — қ у р б а ға (қурбақа). 23a—7
 قۇغان — қ о р ған (кошона ҳам дейилган).
 29b—6
 قۇردى — қ у р д і (ўрнатмоқ). 36b—13
 قۇрма — қ у р м а (хурма, хурмо). 8b—13
 قۇрман — қ у р м а н (ўқ идиш). 8b—11
 قۇرساق — қ у р с а қ (меъда боши). 16b—8
 قۇرط — қ у р т (қурт). 15b—3
 قۇرطۇلدى — қ у р т у л д і (қутилмоқ). 37a—13
 قۇрудى — қ у р у д і (қуримок). 12a—9
 قوروق — қ у р у қ (бахил). 14a—10
 قورولدى — қ у р у л д і (бекитилмоқ). 15a—9
 قۇرونجوقا — қ у р у н ч у қ а (гавдаси кичик
 одам). 29a—13

* Дун шакли ҳам бор.

- قورۇط — қ у р у т (қурт, сузма). 5a—3
 قۇسماق — қ у с м а қ. 83b—3
 قۇسмаق — қ у с м а қ (қўсиқ). 29a—1
 قۇستی — қ у с т і (қусмоқ). 10a—10
 قۇط — қ у т (қут). 7a—6
 قۇطқарدى — қ у т қ а р д і (қутқармоқ). 10b—6
 قۇطулди — қ у т у л д і (қутқазмоқ). 37a—13
 قۇطلادى — қ у т л а д і (қутламоқ). 8a—7
 قۇطلوبۇقلى — қ у т л у т ў б у қ л і (пойқадамли, қут-
 ли, тааллуқли). 30b—7
 قۇطуз — қ у т у з (ит қутуриши). 23b—1
 قۇطузди — қ у т у з д і (одам ғазабланиши).
 20a—12
 قۇтулди — қ у т у л д і (қутулмоқ).—қ у р т у р -
 д і (қуртулмоқ). 14b—13
 قۇтурған — қ у т у р ғ а н (қутирган ит). 30b—11
 قۇطرди — қ у т у р д і (ит қутирмоғи). 20a—13
 قۇچاق — қ у ч а қ (белбоғ). 21a—1
 قۇچақлади — қ у ч а қ л а д і (қучоқламоқ). 25b—8
 قۇш — қ у ш (қуш). 23b—6
 قۇшти — қ у ш т і (қучмоқ). 17b—5
 قۇطان — қ у т а н (қуш). 7b—4

Л

- لابلابۇ — л а б л а п у (ловя, туркманча). 13a—1
 لاجين — л а ч і н (лочин). 20b—11
 لمون — л і м у н (лимон). 32a—4

М

- مآ — маан — менга. 45a—10
 ماداد ایلادی — мадада йладі (ёрдам бермоқ).
 20a—1
 مایا — маја (моя—сут эмадиган қўзилар
 меъдасида қотиб қолган сут). 5a—4
 مایلی — мајлі (тўкмоқ). 15b—5
 مایمون — мајмун (маймун). 29a—6
 مایر بلدی — мајрїлді (эгилмоқ). 32a—12
 مایرؤق — мајруқ (сийрак тишли). 4a—10
 مازی — мазі (дори ўсимлик). 25a—7
 مامیق — маміқ (пахта) мамуқ. 29a—11
 مامراخ — мамрах (овитти). 27b—13
 مانگ — манг (хол). 14a—4
 مانگلادی — мангладі (бақирмоқ). 5b—13
 مايفلاکي — манглај (пешона). 11a—12
 مانزار — манзор (ўхшаш). 44b—8
 ماردمان — мардман (нарвон). 19b—11
 مارؤل — марул (бир хил ўсимлик). 14a—11
 ماجی — маҷі (мушук). 19a—11
 محروم — маҳрум. 72a—4
 ماقتاؤ — мақтав (маҳтов). 85a—9

- ماقطادى — мақтадї (мақтамоқ). 136—7
 مَان — мэн (мен). 396—11
 مِينِي — мінї (димоғ). 15a—12
 مِيْق — мїјїқ (мўйлов). 206—6
 مِينِك — мінг (минг). 606--13
 مَنْدِي — міндї (минмоқ). 17a—13
 مَنْدِر — міндір (миндирмоқ). 546—6
 مَنَلِش — мінламіш (минилган). 346—12
 مِسِرِي — мїсрї (мисрлик). 63a—4
 مِيْح — мїх (мнх). 336—7
 مِيخْلَادِي — мїхладї (михламоқ). 20a—5
 مَلِي — моллі (туркманча, моли (бор одам). 626—10
 مُونِك — монг (бефаҳм). 7a—9
 مَوْرَط — морт (асос). 46—7
 بُوومُو — буму (бу). 42a—7
 مَوَار — мувар (бунга). 41a—11
 مَوِيوز — мујуз (шоҳ) бонуз. 296—2
 موم — мум (шам). 21a—5
 مُونِك — мунг (мунг). 19a—1
 مَوْرَدَار — мурдор (мурдор). 13a—7
 مَوْشَطْلَادِي — муштладї (муштламоқ). 86—4
 موز — мוז — муз, музд—иш ҳақи. 46—3

Н

- نَاعَاشٌ — нағаш } — чиқиш, тушиш 22a—1
 أَنَاشٌ — анаш }
 نَازِيكٌ — на з і к (нозик). 24a—12
 نَازُ لَمَاقٌ — на з ла ма к } (ноз қилмоқ). 26b—9
 نَازِلِمَقٌ — на з ла н ма к }
 نَآكِي سَا — на к і с а (нимаки бўлса). 65b—6
 نَماز لِمَك — на ма з л і к (жойномоз). 50a—6
 نَما ن سَوْ قُورٌ — на ма н со қ у р (кўр каламиш).
 14b—2
 نَآگَا — н э г а (нега). 39a—2
 نَآدَا — н э д а н (нега, нима учун). 57b—10
 نَآيَا رِدا — н э ј э р да (қаерда), не э р д е к
 (қ а е р да к и). 89b—6
 نَآكِي — н э к і (нимаки). 65b—5
 نَآكِم — н э к і м (қайсіки). 89b—6
 نَآلِيكٌ — н э л і к (нега). 57b—5
 نَآمَا — н э м а (нарса). 21a—11
 نَردوان — н э р д у в а н (нарвон). 19b—11
 نَآسَا — н э с а (нарса). 21a—11
 نَآتَا — н э та—қ а н д а й (туркманча). 57b—4
 نَآجَا — н э ч а (қанча). 57a—13
 نَآجِمَكٌ — н э ч і к (қандай). 57b—2
 نَآشَاكِي — н э ш а к і (негаки, қанчаки). 89b—9
 نِشَانٌ — н і ш а н — а л о м а т. 25a—2
 نِشَانَلَادِي — н і ш а н л а д і (нишонламоқ). 25b—9

نوڪر — новкар (нўхта) 33б—11
نوقۇط — ноқут (нохат) 13а—1

О

اودى — овді (ишқалаш). 28а—13
اولاق — овлақ (тўрт ойлик қўчоқ). 19б
اوراندى — овранді (ўрганмоқ). 9а—13
اوسون — овсун (афсун). 17а—5
اوسونلادى — овсунладі (сиҳрламоқ). 17б—7
اوز — овуз (қуш тури). 7б—3
اۋۇوت — ову́т (насиҳат). 17а—5
اوغوللوق — оғулдуқ (тухум, уруғ). 7б—1
اۋت — от (аччиқ ўт). 32б—8
اۋىي — о j (ўй). 8а—4
اۋيلاندى — о j л а н д і (уйланмоқ). 9б—8
اۋيلاندىردى — о j л а н д і р д і (уйлантирмоқ).
18а—12
اۋيۇق — о j у қ (ўйилган). 34б—8
اۋيۇستى — о j у с т і (совурмоқ). 37а—11
اۋيۇتلادى — о j у т л а д і (насиҳат қилмоқ). 25б—8
اۋيۇنلى — о j у т л і (насиҳат берувчи). 36а—11
اۋق — о қ (оқ, ёқ—ҳозир оқ). 75б—1
اوقلى كرىبى — о қ л і к і р п і (типратикан). 29а—7
اۋقىش — о қ у ш (ўқишни исташ). 54б—8
اوقشار — о қ ш а р (ўхшамоқ). 44б—9

O

- أَوْزُ — о з (ўз). 36a—6
 أَوْزَاكُ — о з ä қ (ҳар нарсанинг ўзаги). 28b—13
 أَوْزَانُ — о з а н (сувнинг оқар ўрни) 36a—6
 أَوْزَاكَا — о з г ä (бошқа). 26b—10
 أَوْزِدَانُ — о з д а н (ёқимли сўзли). 33a—4
 أَوْكَارِجِينَ — о к ä р ч и н (каптар). 13a—10
 أَوْكَتَامُ — о к т ä м (закий). 27b—5
 أَوْكُنْدِي — о к ў н д и (хафаланмоқ). 9b—3
 أَوْكُوزُ — о к ў з (ҳукуз). 11a—2
 أَوْلَاتُ — о л а т (ўлат). 27b—9
 أَوْلَجَاكُ — о л ч ä к (ўлчов). 29b—9
 أَوْلَدِي — о л д и (ўлмоқ). 35b—8
 أَوْلِي — о л и (ўлук). 33b—4
 أَوْلْتُورْدِي — о л т у р д и (ўлтирмоқ). 29b—12
 أَوْلْطُورْدِي — о л т у р д и (ўлдирмоқ). 54b—8
 أَوْلْطُورْتُ — о л т ў р т (ўлдир). 54b—9
 أَوْلُودِي — о л у д и (ҳўл бўлмоқ). 5a—7
 أَوْلُومُ — о л у м (улум). 33b—4
 أَوْلُجُ — о л у ч (тенглик). 29b—9
 أَوْلُوشْتِي — о л у ш т и (улашмоқ). 83b—11
 أَوْلُشَابْتِيرُ — о л ш а п т и р. (34b—3)
 أَوْلُشُوكُ — о л ш у к (ўлчов). 83b—11

- اوماچ — о м а ч (нишон ва мўлжал ўрни).
 33б—13
- امجا كمكى — о м ч а к э м і г і (умров суюги).
 23б—3
- اُونُ — о н (ҳайвон туйғуси). 12б—6
- اون — о н (ўн). 60б—9
 — о н а д і (ўйнади). 32а—7
- اون بېش — о н б э ч (ўн беш). 61б—3
- اون بىر — о н б і р (ўн бир). 60б—4
- اُونُكْ — о н г (тўғри). 34б—10
- اُونُكْدى — о н г д і (ўнгланмоқ, иш ўнгидан
 келиши). 5б—10
- اُونُكْدى — о н г і д і (тўғриланмоқ). 5б—7
- اُونُكْۇدى — о н г у д і (юзсизланмоқ). 5б—5
- اُونُكْلىمىش — о н г у л м ў ш (ичи коваклик). 34б—3
- اُونُغۇز — о н г ў з (эсда сақлаш қобилияти).
 15а—11
- اُونُ ايكى — о н і к к і (ўн икки). 61б—3
- اُونُدى — о п д і (сув овоз чиқармоғи). 26а—9
- اۇبكا — о п к а (бува).¹⁸ 11а—11
- اۇرا — о р а (тикланиш). 36а—8
- اوراق — о р а қ (ўроқ). 13б—9
- اۇراندى — о р а н д і (ўрганмоқ). 25б—11
- اردك — о р д а к (ўрдак). 7б—3

¹⁸ Арабчасига қўра бува маъносида

- اُورُكَاچْ يايوى — оркач јаві (урғочи туянинг ёғи).
 156—2
- اُورُكَاش — оркаш }
 اُورُكوج — оркуч } туя ўрқачи. 196—2
- اارمانلىك — орманлік (мақсад). 266—5
- اُرْمِچْ — ормач (соч ўрими). 24a—13
- اُورُنَاتِي — орнатті (ўрнатмоқ). 9a—9
- اُورُسْ — орс (сандон). 196—5
- اورتا — орта (ўрта). 736—10
- اُورُطَا — ортақ (шериклик). 21a—10
- اُورُطَاقْ لَادِي — ортақладі } шерик бўлмоқ.
 اُورُطَاقْ لَانْدِي — ортақланді } 216—5
- اُورُطَانچِي — ортанчі (ўрганчи). 38a—9
- اُورُطَارْ — ортар (чодир). 38a—10
- اُورُتو — орту (парда). 266—7
- اُورُتُونْدِي — ортунді (ёпинмоқ). 9a—5
- اُورُوكْ — орўк (соч ўрими). 24a—13
- اُورُومچۇكْ — орўмчўк }
 اورمچاكْ — орумчак } (ўргумчак). 25a—13
- اُورُونلَادِي — орунладі (гумон қилмоқ). 246—1
- اُورُوطَقَا — орутға (бел сўнгаги, орқа суяги,
 туркманча ўрутқа). 186—12
- اُورُوتِي — орутті (парда ёпмоқ). 27a—12

- اوروج — оруч болмоқ¹⁹. 68б—7
 اوصال بُلدي — осал болдї }
 اوصان بُلدي — осал болдї } (бепарволик). 27а—10
 اُصْرَاق — о с р а қ (ўсроқ). 12б—8
 اُوط — о т (дори). 15б—10
 اوط اورنى — о т ў р н и (танур). 28а—3
 اوطادى — о т а д и (вафо қилмоқ). 5б—11
 اطاجى — о т а ч и (табиб). 23б—5
 اونكار — о т к а р (нуфусланмоқ). 55а—7
 о т к ў р д и (йўталмоқ). 20а—9
 اُوطْلَاق — о т л а қ (ўтлоқ). 35а—8
 اُوطْلُوق — о т л у қ (чақмоқ тошли). 18а—8
 اوتماك — о т м а к (нон). 14а—10
 اوطرق — о т р а қ²⁰ }
 о т р у қ } ўлтирадиган жой.
 اوطراش — о т р а ш²¹ (жазира). 11а—9
 اُوتري — о т р и (қарши, рўпара). 21а—11
 اوتى — о т т и (таъсири ошмоқ). 21б—10
 اُوتور — о т т у р (нуфузланмоқ). 54б—11
 اُوطوز — о т ў з (ўттиз). 60б—9
 اُوطون — о т у н (ўтин). 13а—8

¹⁹ Бу сўзнинг маъноси изоҳланмаган, сўнг ясалган сифат деб уқтирилган. Туркманлар луғатида у р и б у л м о қ—душманланмоқ деб берилган. Боровковда к а о р у ч рўза деб берилган. Радловда бу сўз йўқ.

²⁰ Бу сўзлар ўтирадиган жой маъносидаги сўзини варианты сифатида четда берилган.

²¹ Саҳифа четида *اوطورغو* отургу шакллари ҳам берилган.

- اوطوردى — отурді (ўтирмоқ). 29б—12
 اُوچ — оч (уч). 10б—11
 اوجاق — очак (темир ўчоқ). 31а—5
 اُوچاجتى — очачті (гаров қўймоқ). 17б—5

Ö

- اُوكراندى — ўгранді (ўрганмоқ). 9а—13
 اوكت — өгут (маслаҳат, насиҳат). 17а—5
 اوكونلى — өгутлі (маслаҳат бермоқ). 25б—8
 اوشاندى — өшанді (алданмоқ). 21б—8
 اوشاندىر — өшандір (инжитмоқ). 10б—9
 اوشار — өшар (ўхшамоқ). 44б—8
 اولشىدى — өлшіді (ўлчамоқ). 30а—1
 اونقولدى — өнгулді (ўнгланиш). 6а—13
 اورداك — өрдәкі (у ердаги). 43б—1
 اوساك — өсак (оташкурак). 4б—13

П

- بازار — пазар (бозор). 78б—4
 باكش — пәкіш (ўткир ва узун тишли).
 36а—10
 پالتاك — пәлтәк (ҳарфларни алмаштириб
 сўзловчи). 4а—13.
 پاباس — панас (олим). 24б—3

بارا بولدي — пара - пара болді (майдаланиб кетмоқ). 106—3

بارلا — парла (ялтироқ). 18a—3

باورى — парс (овити). 276—12

باس — пас (темир чиқиндиси). 22a—12

باسلاندي — пасланді (зангламоқ). 10a—5

بانير — пэнїр (пенир). 116—11

باشا — пэша (хунар). 22a—6

باشكار — пэшакәр (хунарманд). 22a—6

بيالا — пїјала (пияла). 296—3

пїчақ (пичоқ). 136—7

بجىردى — пїчїрдї }
پشردى — пїшїрдї } (пиширди). 24a—6

بىجىردى — пїчқїрдї (қорамол пишқириши).
216—4

پشلاق — пїшлақ (пишлоқ). 5a—3

پول — пул (пул). 28a—2

بولاد — пулад (тўқмоқ). 156—5

بولۇچ — пулуч (ношуд). 4a—11

بورص لادى — пурсладї (ўт солди). 26a—12

بورشا — пурша (бурга). 76—8

بورشا — пурша (бурга маъноси ҳам бор).
28a—4 (5)

بورشاك — пуршак }
بورشوك — пуршук } (шоҳ учи)

- بُوسُ — п у с (совуқ нафас). 36a—9
 بُوْسُ — п у с (ҳайвон еми). 25a—6
 بُوْصْتِي — п у с т и (ўлтирди). 32a—12

Р

- رَاْحَمَاتُ اَيْلَادِي — р а ҳ м а т а ј л а д и. 26б—1

С

- سَبَا بُرُور — с а б а ј у р у р (мағрурланмоқ, кек-
 каймоқ). 14a—3
 صَاوْرُ }
 سَغْرِي — с а ғ р и } от сағри. 7б—7
 صَاغِيْمٌ — с а ғ и м (чанқоқ кишининг кўзига
 узоқдаги нарсанинг сув бўлиб кўри-
 ниши). 85б—11
 صَاغَصَاغَانٌ — с а ғ с а ғ а н (зағизғон). 4б—10
 سَاَقَاوٌ — с а қ а в (сўздан олдин „ф“ ҳарфини
 талаффуз қилиб бошловчи). 27б—7
 صَاَقَالٌ — с а қ а л (соқол). 31б—5
 صَقْرٌ — с а қ а р (қашқалдоқ). 26б—3
 سَاَقِيْنْدِي — с а қ и н д и (сақламоқ) — сақладі.
 10a—13
 سَاَقْلَادِي — с а қ л а д и (сақламоқ). 13б—7
 سَاَقِسٌ — с а қ с (лойдан ясалган идиш). 21a—6
 صَاوْرُغَا — с а қ у р ғ а (бир хил қур). 29a—12

- صَالَمَا — с а л а м а (қора мұм). 18а—2
- صَالِبَانُ — с а л б а н (салле)
с а л д і (отиш, ирғитиш). 17а—13
- صَلْدِي — с а л і н д і (осилмоқ). 10а—11
- سَالِنَانْدِي — с а л і н а д і (чайқалиш, тебраниш).
9б—12
- صَالِقِيْمٌ — с а л қ і м (бош, шингил). 25а—42
- سَامَانٌ — с а м а н (сомон, туркманча). 8б—9
- صَانْدِي — с а н а д і (ҳисоблади). 25б—13
- صَانِجِي — с а н ч і (найза билан урди). 16б—6
- سَانِجِي — с а н ч т і (урди, санчди). 24а—6
с а р ғ р у к (шафтоли). 35а—2
- صَاجِقٌ — с а ч а қ (ўчоқ, туркманча). 31а—5
- سِيَوَادِي — с і в а д і. 32а—11
- سِكَكٌ — с і ғ а к (сийғоқ). 48а—4
- صِيْدِي — с і д і (сифди). 38б—10
- سِيْدِي — с і д і (сийман). 8а—13
- سِيْدِكُ — с і д і к }
سِيْكَكُ — с і ғ а к } (сийдик). 7а—7
- سِيْرٌ — с і з (сизлар). 39б—12
- صُوَوَادِي — с і в ä д і (сувамоқ). 32а—11
- صِيْرَالْدِي — с і з ä л д і (нозикланди). 6а—7

- سِيْزْغَا — с і з ғ а (зирак). 13а—6
 سِيْزْقَا — с і з қ а (зирак). 13а—6
 صِيْزْلاَدِي — с і з л а д і (сизди, томчилаб оқди).
 14б—12
 صِيْزْلاَدِي — с і з л а д і (ичдан сизмоқ). 23б—1
 صِيْزْليْق — с і з л і қ (шүрхоқ ер). 18б—10
 سِيْكَ — с і к (занор). 16а—11
 سِيْكَتِي — с і к т і (никоқ қилмоқ). 37б—3
 سِيْلانْدِي — с і л а н д і (суртунди). 10а--5
 سِيْلدِي — с і л д і (сурди). 35б—13
 سِيْلكْدِي — с і л к д і (силкди). 37а—9
 سِيْلكِيْنْدِي — с і л к і н д і (силкинди). 6б—4
 سِيْناكْ — с і н а к (тахта). 31б—8
 سِيْنگِيْر — с і н г і р (сигир, пай). 24б—8
 سِيْنگَاكْ — с і н ғ а к (номус). 36б—3
 سِيْندِي — с і н д і (аччиқланди). 9б--9
 سِيْندِي — с і н а д і (синашди) 6б—11
 سِيْپِيْرْكِي — с і п і р г і }
 سِيْپِيْرْكِي — с і п і р г і } (супурги). 34а—7
 سِيْپِيْرْدِي — с і п і р д і (супурди). 31б—1
 سِيْرِيْكْ — с і р і ь (шилиб олинган). 33б—10
 سِيْرِيْلْدِي — с і р і л д і. 6б—7

- صِرْبِنْدِي — с і р і н д і (сирғанмоқ). 10a—4
 صِرْنَصِدِي — с і р і н с і д і (юзини буриштирмоқ).
 5b—5
 سِيرَطَان — с і р і т л ä н (туркманча). 14a—10
 سِيرَكَا — с і р к ä (бит тухуми). 22a—10
 صِرْتُ بِالْبِقِي — с і р т б а л і қ і. 19a—8
 صِرْطَلَان — с і р т л а н (бир хайвон). 23a—7
 صِرْشَا — с і р ш ä (чумчуқ). 25a—10
 صِرْشَا — с і р ш ä (шиша). 18a—8
 صِرْطِنْدِي — с і т і н д і (ёзилмоқ). 6a—1
 صِرْطِي — с і т т і (ушатмоқ). 28a—11
 صِشْقَاق — с і ш қ а қ (сичқон). 14a—6
 صِشْقَان — с і ш қ а н (сичқон). 83a—6
 صِشْرَدِي — с і ш р а д і. 28b—6
 صِشْتِي — с і ш т і (тезакламоқ). 10a—10
 صَوُّرْغَادِي — с о р ғ а д і (тахтдан туширмоқ)—
 соурқаді. 15a—7
 سَوَّارْمَان — с о в а р м а н (севмақ). 79b—11
 سَاوْدِي — с о в д і }
 — с а ғ д і } (соғмоқ). 13b—9
 صَاوْلُوْق — с о в л і қ (туркманча). 24b—4
 صَاغْلِيْق — с а ғ л і қ (соғлиқ).

- صَاوُولْجَانْ — с а в у л ч а н (чувалчак), с о в у л -
ч а н. 10б—12
- سُوُقْ — с о в у қ (совуқ). 7а—10
- صُوُولْدِي — с о в у л д і (сулмоқ). 16а—8
- سُوُولْمِشْ — с о в у л м у ш (севикли). 32б—10
- صُوُولْشَانْ — с о в у л ш а н (чувалчанг). 15б—4
- صُوُوْرْدِي — с о в у р д і (четлатмоқ). 16а—8
- سُوُوْتْمَاقْ — с о в у т м а қ (совутиш). 7а—10
- صُوُوْشَلَادِي — с о в у ш л а д і (шивиллаш). 38б—11
- صُوْغَانْ — с о ғ а н (пиез). 7б—12
- صُوَيْدِي — с о ј д і (ечинтириш, шилиш). 20а—7
- سُوَيْدِي — с о ј д і (севмак). 6б—5
- صُيْلِمِشْ — с о ј і л м і ш (териси сўйилган).
33б—10
- سُيْلَادِي — с о ј л а д і (сўзламоқ). 9а—7
- سُوَيْلَاقْ تَيْشَلِي — с о ј л а қ т і ш л і (курак тиш). 30б—6
- سُوَيْلَاشْمَاكَا — с о ј л а ш м а г а (ҳикоя қилушувчи).
60а—4
- صُوِيُقْ — с о ј у қ (сўйилган). 48б—7
- سُوِيُونْدِي — с о ј у н д і (суюнмоқ). 20а—11
- سُوِيُونْدُورْدُومْ — с о ј у н д у р д у м (севдирмоқ).
78б—6

- سۆز — с õ з (сўз). 31a—7
 سۆزلادی — с õ з л ä (хабар берди). 9a—7
 سۆکلندی — с õ к л ў н д і (пиширилди). 7a—1
 سۆктүр — с õ к т ў р (сўкишга буюрди). 55a—3
 سۆкүлмиш — с õ к ў л м и ш (чоки сўкилган). 34b—13
 سۆкт — с õ к ў т (чўкмоқ). 12a—9
 سۆкүч — с õ к ў ч (сўкувчи). 31b—7
 سوق — с о қ (урмоқ). 3b—2
 سوقтур — с о қ т у р (жойлаштириш). 55a—4
 سوقур — с о қ у р (кўр). 4a—6
 سول — с о л (сўл, чап). 21a—7
 سولاعاي } — с о л а г а j
 سولاق } — с õ л ä к } чапақай. 4a—4
 سولانچو — с о л а н ч у (кавобга тўғралган
 гўшт). 21a—9
 سولودي — с о л у д і (сайр қилмоқ). 32a—4
 سوم — с о м (эриш). 19b—5
 صمن — с о м у н. 17a—9
 سون — с о н (сўнг). 62b—4
 سونгра — с о н г р а (сўнгра). 8a—6
 سوراجى — с о р а в ч і (сузғич). 33a—10
 سوردي — с о р д і (эммоқ). 35b—7
 سورۇندي — с о р у н д і. 6b—7
 سو — с у (сув). 35a—5

- صَوَّادِي — с у в а д і (сувамоқ). 32a—11
 سَوَاك — с ў в ä к (суяк). 19a—3
 سَوِيْلَاقُ تِشْلِي — с ў в ä л ä к т і ш л і (сўйлоқ тишли).
 30b—6
 سَوِيوم — с у г у м²² (улчов). 36a—7
 سَوِكوك — с ў к ў к (суяк). 19a—3
 سُدْرَالْدِي — с у д р а л д і (судралмоқ). 18b—4
 سَوِيادِي — с у ј а д і (суялмоқ). 26a—13
 سَوِيَامٌ — с ў ј ä м (бир қатим ип) 27b—4
 سَوِيكَانْدِي — с ў ј к ä н д і (суялмоқ). 5b—9
 سَوِيْرَادِي — с ў ј р ä д і (узоқлашмоқ). 21b—4
 سَوِيَوْمٌ — с ў ј ў м. 36a—7
 صَوْرَادِي — с ў з ä д і (қошини сузмоқ). 35b—6
 سَوِيْرَاكُوشٌ — с ў з г ў ш. 17a—6
 سَوِيْرَادِي — с ў з д і (сузмоқ). 17a—13
 صِيْرَالْدِي — с ў з л ä д і (ичидан сизмоқ). 23b—1
 سَوِيْرَمَا — с ў з м ä (сузадиган тўр). 11b—7.
 سَوِيْرَمَالِي — с ў з м ä л и (сузма). 32a—1
 صَوُقْلَانْدِي — с у қ л а н д и (иштаҳаси қўзиммоқ, ҳа-
 вазланди). 5b—3
 صَوُقُوِيُونْدِي — с у қ у ј у н д и (ювинди). 6a—6
 صَوْلَانْغِيْرٌ — с у л а н г и р (хамир). 25a—12
 سُلْطَانٌ — с у л т а н (шоҳ). 41a—8

²² Асли с ў ј у м бўлиб бу вариантдир.

- سُولُوكْ — с ұ л ұ к (зулук). 15б—4
 سۈمكۈردى — с ұ м г ұ р д і (олиб ташламоқ, бурин
 қоқиш каби). 35б—9
 سۈمۈلدآدى — с у м л д а д і (оқ, воқ демак).
 9а—11
 سۈنكۈا — с ұ н г ұ ä (найза). 17а—7
 سۈندى — с ұ н д і (құлни чўзмоқ). 6а—9
 سۈنر — с ұ н к ұ р (шунқор). 25а—9
 سنشتى — с у н у ш т і (құл чўзмоқ). 37а—2
 سۈپردى — с у п у р д і (сипирди). 31а—2
 سۈپردى — с у п і р д і (сипирди). 31б—1
 سۈرى تۈش — с у р і т у ш (туш вақти). 24а—11
 سۈرى شبن — с у р і ш і б і н (чивин). 7б—9
 سۈرما — с у р м а (кўз сурмаси). 31а—10
 سۈرما — с у р м а (ранда). 28а—3
 سۈرتۈدى — с у р т у д і (қашимоқ). с у р у т т і.
 5б—8
 سۈرۈدى — с у р у д і (сирғанмоқ). 18б—3
 سۈرۈندى — с у р у н д і (суйкалмоқ). 26а—4
 سۈرچتى — с у р ч т і (сиқмоқ). 26а—4
 سۈصادى — с у с а д і (сусамоқ). 26а—5
 سۈصمار — с у с м а р (тўқимоқ). 15б—3
 سۈستى — с у с т і (сўзмоқ). 37б—2
 سۈسغىر — с у с і г і р (говмуш, серсут). 11б—7

- صُوصِيرُ — с у с і р
- صُوصُوعَارْدِي — с у с у ғ а р д і (ер сувни шимди).
27a—7
- صُوجُوقُ — с у ч у қ (ўтирувчи). 30a—4
- صُوشُ — с у ш (вина). 16b—1
- صُوتُ — с ў т (сут). 13a—11

Т

- طَابَانُ — т а б а н (товон). 28b—12
- طَبُو — т а б у (тобу, хизматчи). 14a—8
- طَاوَا — т а в а (това). 23b—9
- طَاوُوقُ — т а в у қ (жовуқ). 15b—5
- طَاوُوشَانُ — т а в ш а н (қуён). 4b—8
- طَاكَاَنَاكُ — т ä г ä н ä к (тўқмоқ).
- طَاغَا — т а ғ а (тақа). 36b—7
- طَاغَاَلَاَدِي — т а ғ а л а д і (тақаламоқ). 37a—3
- طَاغَارُچِيِقُ — } т а ғ а р ч і қ
} т ä г ä р ч ў к (тўрва). 11b—1
- طَايُ — т а ј (тойча). 33b—9
- طَايَاقُ — т а ј а қ (таёқ). 84a—3
- طَايَاَنَدِي — т а ј а н д і (таянмоқ). 5b—9
- طَايَاَنَلِي — т а ј а н л і (таяниладиган). 33a—8
- طَايَاَنَلِي — т а ј а н л і (таянадиган). 33a—8
- طَايَدِي — т а ј д і (тоймоқ). 18b—3

- طَاى قَالْدِي — тајқалді (хаяжонланмоқ). 10a—1
 طَايْلَاق — тајлақ (туя боласи). 27b—10
 طَاز — таз (кал). 4a—6
 طَازَا — таза (ёш). 23b—10 .
 طَارِي — тазі (ит). 30b—10
 تَاك — тәк (тоқ). 62b—4
 تَاك — тәк (ёлғиз). 31a—6
 تَاكَا — тәкәнә (кир тоғора). 15b—8
 طَاق — тақ (елим). 14a—9
 طَاو — } та в } тоғ. 11—9
 } та ф }
 تَاوُز — тақуз (түққиз). 60b—8
 طَاو — талов (талон). 36b—9
 طَالَاغَاج — талағач (тол ёғоч).
 طَالَادِي — таладі (таламоқ). 37b—5
 طَالَاز — талаз (тұлқин). 8b—10
 طَالَاق — талақ (қоражигар). 23b—4
 طَالَاقَاز — талақаз (ёввойи ғоз). 7b—4
 طَالَانْدِي — таланді (телбаланмоқ). 9b—12
 طَالَاШْتِي — талашті (хусуматлашмоқ). 15a—3
 تَالْدِي — талді (тешилмоқ). 8b—3
 طَالْدِي — талді (чарчамоқ). 9b—6
 تَالِي — талі (телва). 33b—4
 تَالِيك — талік (тешик). 7a—12
 طَالْمَاو — талмов (масхара). 33a—9

- طَالِبِنْدِي — т а л п и н д і (интилиш). 17a—10
- طَالِبِنْدِي — т а л п и н д і (оз-оз ҳаракат қилмоқ).
17a—10
- تَالُورُ — т а л у р (жинланмоқ). 12a—12
- طَام — т а м (ўй усти). 19б—11
- طَامَاوُ — т а м а в (тумов). 18a—1
- طَامَاغ — } та м а в } туркманча. 17б—12
 } та м а ф }
- طَامَاقُ صَاوُ — т а м а қ с а в (еяғон). 4a—5
- طَامَارُ — т а м а р (ўсимлик). 11б—11
- طَامُورُ — т а м у р (қон томири). 11б—11
- طَامُو — т а м у (д ў з а х). 11a—8
- طَامَاشَا — т а м а ш а (томоша) 27б—8
- طَامَاشَا قِيلْدِي — т а м а ш а қ і л д і. 10a—3
- طَامْغَا — т а м ғ а (муҳр). 14б—8
- طَامْغَا اِيلَادِي — т а м ғ а а ј л а д і (муҳр босмоқ).
15a—6
- طَامْدِي — т а м д і (томмоқ). 16a—6
- طَامِيرُ — т а м і р (темир). 12б—13
- طَانَا — т а н а (икки ёшли тана). 13a—2
- طَانُ — т а ң (тон). 21б—13
- طَانْكَ — т а н г (тонг). 72б—10
- طَانْكَ لَادِي — т а н г л а д і. 22a—3
- طَانْكَ لِيْكَ — т а н г л і к (таажжуб). 25a—2

- تانگری — тангрї (худо). 36—10
 تانگری یا قایمتی — тангрїја қажттї (тавба қилмоқ).
 9a—4
 طَانِدِی — тандї (тонмоқ). 66—8
 طَانِیْق — танїқ (гувоҳ). 21a—10
 طَانِیْقُ لَادِی — танїқладї (гувоҳ бўлмоқ).
 21a—13
 طَانِیْشْمَان — танїшман (донишманд). 276—7
 طَانَلِی — танлї (таажжубланган). 33a—6
 طَانْمَاق — танмақ. 126—1
 طَان صَارِیْسِی — тансарїсї (қуёшдан киноя).
 206—2
 طَانْسِیْق — тансїқ (тансуқ). 236—13
 طَابْتِی — таптї (топмоқ). 386—6
 طَابْجَاق — тапчақ (шоҳ тахти). 86—12
 طَار — тар (тор). 23a—8
 طَارَادِی — тарадї (тузатмоқ). 20a—3
 طَار بَوْلِی — тарболдї (тораймоқ). 23a—12
 طَارَاق — тарақ (тароқ). 836—11
 طَارَاتِی — тарї (тариқ). 15a—13
 طَارِی — тараттї (майдаламоқ).
 24a—7
 طَار طَاز — тартаз (анқов). 19a—13
 طَار طِیْق — тартїқ (тортиқ). 86—13

- طَارَطِيقُ بَارْدِي — т а р т і қ б а р д і (совға бермоқ).
30a—3
- طَارِتِي — т а р т т і }
тартаді } (тортмоқ). 37a—13
- طَابُو أَيْلَادِي — т а б у а ј л а д і (хизмат қилмоқ).
15a—5
- طاس بُولْدِي — т а с б о л д і (новит бұлмоқ). 23a—12
- طَاطُ — т а т (темир йиғиндиси) 22a—12
- صَارَتْ — т а т²³ (шаҳарли). 12b—3
- طاطاندى — т а т а н д і (тотинмоқ)—т а т і н д і.
7a—3
- طَاطِلِي — т а т л і (ширин). 13a—12
- طاطلى قامش — т а т л і қ а м і ш (ширин қамиш).
28b—10
- طاطماق — т а т м а қ (тотмоқ). 16a—13
- تَاخْتَا — т а х т а (тахта). 31b—8
- طَاشُ — т а ш (майда тош). 12b—12
- طَاشُ — } т а ш }
ташқар } т а ш қ а р и. 24a—12
- طاشاق — т а ш а қ. 4b—2
- طَاشِيدِي — т а ш і д і (ташимоқ). 13b—12
- طَاشْلَادِي — т а ш л а д і (тош билан урмоқ).
17b—3
- طاشتى — т а ш т і (тошмоқ). 28b—1
- تَاكُ — } т а қ }
тәк } (ёлғиз). 62b—4

²³ Шаҳарли деган маънода сарт ва тот сўзлари қўлланган.

- تَابِرَانِدِي — тэ б р а н д і (оқ, воқ демак). 9a—13
 تَابِرَاتِي — тэ б р а т т і (тебратмоқ). 13б—13
 تَاوُلْكَاجُ — тә в л ү г ä ч (қуш). 13a—10
 تَاجِيكُ — тэ ж і к (савдогар). 8б—12
 تِيدِي — тә д і (тегмоқ, тегиб кетмак). 2 б—13
 تَيْشَلِي — тә j і ш л і (керакли). 39a—1
 تَزَاكُ — тә з ä к (тезак). 11б—2
 تَزَاكِيْنِدِي — т ä з г і н д і. 16a—4
 تَزَالَدِي — тә з л а д і (шошилмоқ). 5б—5
 تَزَالْتِمَاكُ — тә з л ä т м ä к (тезлатмоқ). 25б—3
 تَاكَا — т а к а (эчки). 8б—13
 تَاكِنَادِي — тә к н ä д і (ёрмоқ). 21б—1
 تَاكْتُورُ — тә к т ұ р (жим тур). 59б—12
 تَامَانُ — тә м ä н (жувалдүз). 8a—1
 تَامِيرْبُوزُ — тә м і р б ö з (темир бұз от). 4б—4
 تَامِيرْقَالْقَانُ — тә м і р қ а л қ а н (темир қалқон).
 8б—11
 تَامِيرْقАЗУҚُ — тә м і р қ а з у қ (темир қозық).
 28б—9
 تَامِيرْطِرْنَاقُ — тә м і р т і р н а қ (соҳиби чангал).
 11б—5
 تَامِرَاوُ — тә м р а в. 28б—13
 تَامِرْكِی — тә м і р г і.
 تَانُ — тә н (тан) т а н а, г а в д а.
 تَانَا — тә н ä (дона). 12б—11

- تَانَكِيْز — тәнгиз (денгиз) 7a—13
 تَانْرُوْتَكْه — тәнрүткә. 29б—5
 تَابَاكْج — тәпкәч (отлиқларнинг темир теп-
 киси).
 تَابِيسِي — тәпсi. 22б—1
 تَابُتِي — тәпти (тепти). 17б—3
 تَار — тәр (тери). 11a—12
 تَار — тәр (тар). 25a—6
 تَارِي — тәри (тери тўшак). 36б—5
 تَارَا — тәрә (дара). 38a—7
 تَارَا — тәрә (кўкат). 7б—13
 تَارَاكْ — тәрәк (терақ). 21a—7
 تَارَانْ — тәрән (чуқур). 74a—1
 تَارَانْجِي — тәрәнчи (эгар ёстиғи). 33б—12
 تَارْدِي — тәрди (йиғмоқ). 23б—2
 تَارِيْن — тәрин. 25a—11
 تَارْلَادِي — тәрләди (терламоқ). 25б—7
 تَارْس — тәрс (тескари). 34б—7
 تَاشَان — ташан. 28б—12
 تَاشِكْ — тәшик (тешик). 7a—12
 تَاشْتِي — тәшти (тешмоқ). 8б—3
 تَبْكَرَاكْ — тiгрәк. 13a—3
 تَبْدِي — тiди (қайтармоқ). 26a—11
 تَبِيْ — тiз (тиза). 16б—8

- تَيْرِدِي — тізді (тизмоқ). 37a—1
- تِيكُ — тік (тақ). 27b—9
- تِيكُ — тік (луқма). 31b—9
- تِيكُ — тік (тикланиш). 36a—8
- تِيكَانَاكُ — тікәнәк (тикон). 21a—3
- تِيكْتَا — тіктә (у ерда). 87b—5
- تِيكْتِي — тікті. 14b—13
- تِيكْتِي — тікті (луқмани ютмоқ). 32a—6
- تِيْلُ — тіл (тил). 31b—5
- تِيْلَادِي — тіладі (тиламоқ). 24a—2
- تِيْلَاكُ — тіләк (тилақ). 84a—2
- تِيْلُ قُوْشُ — тілқуш (қуш). 29a—9
- تِيْلَانْدِي — тіланді (тиланмоқ). 21b—9
- تِيْلْدِي — тілді (тилмоқ). 21b—1
- تِيْمَا — тіма (қар бир). 31a—10
- تِيْنُ — тін (тек тур). 59b—12
- تِيْنُ — тін (совуқ нафас). 36a—8
- تِيْنِگْ لَادِي — тінгладі (тингламоқ). 23a—3
- تِيْنْگْ لَادِي — тінгладі (роҳатланмоқ). 5b—2

- طِنْدِي — тінді. 10a—1
 تِنَشْدِي — тіншіді (тинич). 33a—5
 تِنَشْ بُولْدِي — тініш болді (тинчимоқ). 5b—2
 طِنَشْ — тініш (суссамоқ). 26a—12
 طِنَشْتِي — тінішті (роқатланмоқ). 6b—12
 تِنْتَادِي — тінтаді (қитиқламоқ). 37a—7
 تِيرَارُو — тіразу (торози). 34a—10
 تِيرِي — тірі (тирик). 84a—5
 تِيرِلْمَاكُ — тірілмәк (яшамоқ).
 تِيرْگِز — тіргіз (тургизмоқ). 55a—5
 طُرْبُلْدَادِي — тірплдәді (типилламоқ).
 تِيرْسَاكُ — тірсәк (тирсақ). 32b—7
 تِيرَامَاكُ — тітрәмәк (титрамоқ). 17a—4
 تِيْتِي — тітті (ажратмоқ). 37a—1
 تِيْشْ — тіш (тиш). 18b—11
 تِيْشْقِي — тішікті (шубхаланмоқ). 6a—11
 طِمَارْسِيْقُ — тімарсіқ (ифлос). 14a—7
 طِرْمَادِي — тірмаді } (тирнамоқ). 15a—2
 طِرْنَادِي — тірнаді }
 طِرْنَاقُ — тірнақ (тирноқ). 24a—13

- تیشی تاوا — тіші тэв ä (урғочи туя). 366—1
 توبان ياطى — тобан јатті (чалқанча ётмоқ).
 376—7
 طور اندي — товранді (тўғрилмоқ). 106—5
 طووردی — товорді. 386—4
 توکاریک — тōгōрік (тўгарак). 346—10
 طوغا — тоға (айил). 46—6
 طوغان قارداش — тоған қардаш (бир туғишган).
 36—12
 طوغان — тоған (лочин). 76—2
 طووردی — товорді (туғилмоқ). 386—4
 طوغرى — тоғрі (тўғри). 296—8
 طوغور — тоғур (ёли ва думи қора, бадани
 қизил рангли от). 276—13
 طوی — тој (шодлик). 28a—8
 طويدى — тојді (туймоқ). 216—7
 تويدى — тојді (тўймоқ). 28a—11
 طويدور — тојдур (тўйдирмоқ). 546—6
 تویر! — тојра (эман дарахтнинг ёнғоғи).
 8a—4
 توزدى — тозді (тузмоқ). 216—12
 توزدى — тозді (сабр қилмоқ). 226—11
 طوزدوردي — тоздурді 8a—12
 توزولدي — тозулді (вайрон бўлмоқ). 15a—10
 طوزلادي — тозладі (тўзитмоқ). 27a—4

- توكُ — т ۆ к (хунаса). 33б—3
- توكى — т ۆ к і (жуфтнинг қариши). 18а—7
- توكلاندى — т ۆ к л ă н д і. 9б—10
- توكلادى — т ۆ к л ă д і (кўтламоқ). 15а—9
- т ۆ к т і. 3а—12
- طوقُ — т о қ (тўқлик). 20б—8
- طوقا — т о қ а (тўқа). 13а—3
- طوقصان — т о қ с а н (сон). 60б—10
- طوقطادى — т о қ т а д і (собит турмоқ). 5б—9
- طوقودى — т о қ у д і (тўқимоқ). 36б—13
- طوقوندى — т о қ у н д і (деворга урилмоқ). 6а—2
- طوقوجى — т о қ у ч і (тўқувчи). 13а—7
- طوقونوشتى — } тоқушті }
— } тоқуношті } (тўқнашмоқ). 10б—1
- طلدى — т о л а д і (тўламоқ). 27а—13
- طولاناق — т ۆ л ă н ă к к ۆ з (кўз қоранғиси).
33б—1
- طولاندى — т ۆ л ă н д і (тўлғанмоқ). 26а—3
- т ۆ л ă т к ă (кун тушиб ўтган томон).
24а—10
- طولغادى — т о л ғ а д і (хотинлар тўлғоғи). 24а—7
- طولغاندى — т о л ғ а н д і (тўлғанмоқ). 26а—4
- طولدۇردى — т о л д і р д і (тўлдирмоқ). 35б—8
- طولى — т о л і (тўла). 35а—13

- طومالادی — том а л а д і (тоғ устидаги булут).
 14б—10
- طون — т о н (тўн). 10б—13
- طوناندي — т о н а н д і (ясанмоқ). 10а—6
- طونگدي — т о н г д і (тўнгмоқ, музламоқ). 12а—9
- طانغشدي — т о н ғ і ш д і (зийнатланмоқ). 10а—3
- طانغوزلاندى — т о н ғ у з л а н д і (қурт). 14б—1
- طاندى — т о н д і (қайтмоқ). 17а—10
- طاندى — т о н д і (сузмоқ). 17а—13
- طونوق — т о н у қ. 16б—11
- توب — т о п (туб, пойдевор). 9а—2
- طوبالاق — т о п а л а қ (бир хил ўсимлик). 19а—5
- طوبرا — т о п р а (тўрва) — т у р б а. 33б—13
 — т ۆ п р ä к л ä д і. 9а—6
- طوبوق — т о п ү қ (тупүқ). 8б—9
- طوبورشوقلادی — т о п у р ш у қ л а д і (эскирганлик).
 8а—8
 т о ғ р а н д і (туғралмоқ). 10б—5
- طوراندي — т о р а н д і
- تور — т о р (тўр, юқори ўрин). 22а—2
- طورو — т о р у (кайфият). 30б—10
- طورونطاي — т о р у н т а j (бир қуш). 11б—4
- توش — т о ш (ёнбош). 17б—13
- توشادي — т о ш а д і (жой солмоқ) 28а—13
- توشاك — т ۆ ш ä к (тўшак), 25а—8

- توشاندى — тошанді. 58б—12
 طو — ту (қисир ҳайвон). 24б—9
 تووا — тува (туя). 11б—8
 طووار — тувар (девор). 13а—13
 طوار — тувар (чодир). 7б—7
 توور شوک — тувуршук (уруғ, тухум). 7б—13
 توکدى — тўгді. 23а—11
 تويانا — тўјәнә (атайлаб). 25б—5
 تویدی } тўјді
 توکدی } (урди). 23а—11
 تویمә — тўјмә (тугма). 18б—1
 تویول — тўјул (эмас). 47а—9
 تویون — тўјун (тугун). 25а—3
 توز — тоз. (чанг) 26б—2
 توز — тўз.—32б—4
 طوز — тўз (тузмоқ). 35а—5
 توزادی — тўзәді (саф тортмоқ). 23а—2
 توزلی } тўзәлді } (тартибга тушмоқ).
 توزدی } тўзәнді } 5б—6
 طوزاق — тузақ (тузоқ). 20б—12
 توزانلیک — тўзәнлік (ишончли). 3б—11
 توزابتیر — тўзәптір (саботланмоқ). 11а—5
 توزائی — тўзәтті (сочни силлиқлаш). 20а—3
 توزدی — тўзді (текисламоқ). 5б—10

- طُوْقُوْنُ — ту қ у н (тухум). 18a—11
- طُوْقُوْجِي — ту қ у ч і — т ұ қ у в ч и (туркманча).
13a—7
- طُوْلٌ — т ұ л (бева). 3б—12
- تولكا كوردِي — т ұ л к ä к ö р д і (юлдузга қарамоқ).
37б—6
- تولكي — т ұ л к і (тулки). 11a—2
- طُوْلُقُوْقٌ — т у л қ у қ (меш). 24a—12
- طُوْلِبَانٌ — т ұ л п ä н (салла). 25a—4
- طُوْلُوْنٌ — т ұ л ұ н (танглай). 22a—3
- طوماو — т ұ м ä в (бурун ҳид билмаслиги).
4a—7
- طومان — т ұ м ä н (туман). 23a—6
- طومان — т ұ м ä н (мис най). 20б—1
- طومغى يوق — т у м ғ і ј у қ (нилуфар барги). 38a—11
- تومشوق — т у м ш у қ. 33б—8
- تون — т у н (тун). 32a—3
- تونكلوك — т ұ н г л ұ к (туйнук). 21a—12
- تونباق — т у н ј а қ (қуш туёқлилар). 13a—4
- طورا — т у р а (қонун). 29б—7
- طورا باردى — т у р а б а р д і (турмоқ). 38б—6
- طورغاي — т у р ғ а ј (қуш). 29a—8
- طورغوز — т у р ғ у з (турғиз). 55a—11
- توردي — т у р д і. 73a—13

- طُورِمَاقْ — т у р м а қ (турмоқ). 49a—5
 طُورِنَا — т у р н а. 31a—1
 طُورِبْ — т у р п (савзи). 28a—5
 طورۇقتى — т у р у қ т і (тұхтамоқ). 10a—8
 طوسناق — т у с н а қ (гаров). 17a—4
 طوسناقا قويىدى — т у с н а қ а қ о ј д і (гаровга қўймоқ).
 17a—4
 طوت — т у т (тутмоқ). 50a—12
 طوطماقندا — т у т м а қ і н д а (қамалда). 77b—11
 طوطاشتى — т у т а ш т і 'чақмоқ пилиги ёнмоқ).
 26a—8
 طوطساق — т ў т с ä к (асир). 17a—4
 т ў т ў (асир). 17a—4
 تونوزدى — т ў т ў з д і (бўғлатмоқ). 18a—10
 طوطوقتى — т у т у қ т і (қуёш қизариши). 6b—11
 طوطولماق — т у т у л м а қ (қуёш тутилмоқ).
 14a—2
 توتون — т у т у н (тутин). 15a—9
 طوطورغان — т у т у р ғ а н (гурич). 5a—1
 توش — т у ш (уйқу). 33a—11
 توشار — т у ш а р
 توش كوردى — т у ш к ö р д і (туш кўрмоқ). 6a—5
 توشمان — т у ш м а н (душман). 24b—9
 توشتى — т у ш т і (тушмоқ). 37a—1
 توباقاز — т у б а қ а з (ваҳший ғоз). 4b—11

- توك — т ў г (юнг).
 طوكاندى — т ў г ä н д и (тамом бўлмоқ). 9a—5.
 توكوردى — т ў к ў р д и (тупурмоқ). 8a—9
 توكورۇك — т ў к ў р ў к (тупук). 7a—7
 تونا — т ў н ä (кеча). 5a—5
 تونغولدى — т о н ғ ў л д и (умид узмоқ). 39a—11.
 تىلك — т ö н л ў к (тунлук). 17a—3
 توب — т о п (тўп пойдевор). 29b—5
 توبا — т о п а (тег). 8b—9
 توبا — т о п а (тепа). 4a—13
 تور — т ү р (хил). 36a—7
 تورا — т о р а (одат). 25a—1

У

- ابوك — ў б ў к (сассиқ попишак). *37b—10
 اوندى — ў в ä н д и (кертилди). 6a—8
 اۇرۇ — у в р у (ўғри). 12b—9
 اۇۇلدى — у в у л д и (боши гангимоқ). 27a—11
 اۇۇرغان — ў в ў р ғ ä н (ўмарган, қўлга кирит-
ган) 31b—6
 اۇۇلدى — у в у л д и }
 اغدى — у г у н д и } (хафаланди). 27a—11
 اوى — ў j }
 ў в } (уй). 8a—5

- أُوَيَالِدِي — у ј а л д і (уялди). 6a—10
 أُوَيَانٌ — у ј а н. 31b—9
 اُوَيَانِيُقٌ — у ј а н і қ (уйғоқ, хушёр). 47b—12
 أُوَيَانِصِي — у ј а н т і (уйғонди). 5a—9
 أُوَيَاطَلِيُقٌ — у ј а т л і қ (сир очилиб расволаниш).
 28a—8
 أُوَيَاطِي — у ј а т т і (уйғотмоқ). 6a—5
 اُوِيْلَانْدِي — у ј л а н д і (уйланмоқ). 9b—4
 أُوِيْقُو — у ј қ у (уйқи). 36a—7
 أُوِيُوْدِي — ў ј ў д і (ухламоқ). 15a—9
 اُوِيُكَلْشِيْتِي — ў ј ў к л ä ш т і (уйқусиради). 10b—6
 اُوِيُوْقْسِرَادِي — ў ј ў к с і р ä д і (уйқусиради). 10b—6
 اُوِيُوْقْلَادِي — у ј у қ л а д і (ухлади). 37a—5
 أُوِيُوْبٌ — ў ј ў п (сут озуғи). 31b—12
 اُوِيُوْتِي — ў ј ў т т і (қатиқ ивитмоқ). 17a—12
 اُوِيُجَانٌ — у ж а н (кичик кема). 19a—8
 اُوِيُزٌ — ў з (хунарманд, чевар). 31b—6
 اُوِيُزَانٌ — ў з а н (сандон). 19b—5
 اُوِيُزَانْدِي — ў з ä н д і (узаймоқ). 21b—11
 اُوِيُزَانِي — ў з ä т т і (чўзмоқ). 35b—6
 اُوِيُزْدِي — ў з д і (ўзмоқ) — ошмоқ. 20a—1
 اُوِيُوْدِي — у қ у д і (ўқимоқ). 30a—2

- أُوۋى قوۋصرَا — у ј қ у с і р а (мудраш). 36б—8
 أُوزۇن — ў з ў н (узун). 23б—5
 اَلدِي — у л а д і (уламоқ). 38б—7
 اُولَاقْتِي — у л а қ т і (улоқти). 5а—9
 اُولُغَات — у л ғ а т (улғайтир). 55а—9
 اَلْغَايْدِي — у л ғ а р д і (катта бўлди). 14б—11
 اُولُو — у л у (улуғ, катта). 30б—3
 اُولُوْدِي — у л у д і (ит ҳурди). 37а—8
 اُولُوْمَاشْكَا — ў л ў м ä ш к ä (ер ёнғоқ). 37б—10
 اُولُمَاي — у м а ј (хотинлар йўлдоши). 14а—9
 عُوْمَانْ تَانْكِيزُ — у м а н т а н ғ и з (умман денгиз).
 7а—13
 у м а қ (теридан ясаладиган тикиш
 нинаси). 31а—4
 اُولُمْدِي — у м д і (умид қилмоқ). 9а—9
 اُولُمُصُول — у м с у л (умид қилувчи). 33а—6
 اُولُمُسُونْدِي — у м с у н д і (умид қилмоқ). 5б—3
 اُون — у н (майда). 15а—13
 اُونَاش — у н а ш (ҳалқум). 12б—5
 اُونِي — у н и (уни). 41а—10
 — у н ғ а (унга). 41б—1
 اُونُكُوْز — у н ғ у з (ўсроқ қўнғиз). 14б—2
 — у н у н ғ (унинг). 87б—1

- اُنُوْتِي — у н ў т т и (унутмоқ). 20a—10
 اُوْپَا — ў п ä (упа). 9б—13
 اُوْرْدِي — ў р д и (ўрмоқ). 13б—9
 اُوْرُوْق — } у р ғ у қ } кучук боласи. 11б—6
 } у р у қ }
 اُوْرُلَاش — у р л а ш (баландга чиқиш). 23б—3
 اُوْرُطْقَا — у р у т қ а (камфир). 24б—5
 اُوْرُوشْتِي — у р у ш т и (урушмоқ). 22б—13
 اُوْرُوشُوْلْدِي — у р у ш у л д и (уришилмоқ). 59б—9
 اُوْس — у с (ақл). 24б—5
 اَوْصِي اَلْزِدِي — у с и а з д и (ақли озмоқ). 27a—12
 اُوْسَانْدِي — у с а н д и (хапаланмоқ). 35б—11
 اُوْسَلَانْدِي — у с л а н д и (ақлли бўлмоқ). 25б—12
 اَوْصِنَا — у с т а (устод). 32б—12
 اُوْصُوْنْدِي — у с у н д и (қўлни узатиш). 37a—2
 اَوْطَانْدِي — у т а н д и (уялмоқ). 6a—10
 اُوْطِي — ў т т и (ютмоқ, чалоба). 24б—2
 اُوْطُوْرْدِي — ў т ў з д и (зиён қилмоқ). 15a—2
 اُوْچْتِي — у ч (учиш). 24a—3
 اُوْج — у ч т и (уш, худда). 42б—4
 اُوْج — у ч (уч). 23б—4
 اُوْچَا — у ч а (биқин). 14a—5
 اُوْچْمَاق — у ч м о қ (жаннат). 11a—8

- اۋچون — у ч у н (учун). 21a—11
 — у ш а н д і (пора-пора бұлмоқ). 10b—3
 اۋشاپتير — у ш а т і п т і р (ёрмоқ). 34b—4
 اۋشوز — у ш у з (арзон). 17a—9
 اۋشرادي — у ш р а д і (учради). 22b—7

Ў

- اۋدي — ў в д і (ишқалаш). 28a—13
 اۋردى — ў в ў р д і (шишмоқ). 37a—4
 اۋۋوردى — ў в ў р д і (84a—7).
 اۋكانك — ў в г ä н к (қуш). 39a—7
 اوکوتجى — ў г ў т ч і (мол боқувчи). 16b—10
 اۋبوش — ў j ў ш (қайғули). 35a—3
 اۋزنگى — ў з ä н г і (узанги). 16b—12
 اۋزدي — ў з д і (айриб олмоқ). 28b—4
 اۋزۋندى — ў з ў н д і (узилмоқ). 6b—6
 اۋكو — ў к ў (укки). 7b—3
 اۋكوتى — ў к ў т т і (киритти). 13b—11
 اولشتر — у л а ш т і р (улаштирмоқ). 28a—11
 اۋلكار — ў л к ä р (хулкар). 8b—8
 اۋلودى — ў л у д і (тақсимлаш). 30a—5

- أُؤلُوشُ — у л у ш (улуш тегишлиги). 12a—2
 اؤن — у н (темир чиқиндиси). 22a—12
 اؤندآدى — ў н д ä д і (ундамоқ). 16a—10
 اور كاكان — ў р к ä к ä н (ҳуркович). 11b—13
 اؤرۇ — ў р ў. 84a—7
 اؤرۇكتى — ў р ў к т і (ҳуркмоқ). 9b—6
 اؤست — у с т (юқори). 3b—3
 اوستى — у с т і (ўсмоқ, узаймоқ). 21b—12
 اؤج — у ч (уч). 60b—7
 اؤج — у ч. 23b—4
 اؤشاماك — ў ш ä м ä к. 7a—10
 اوشاتتى — ў ш ä т т і. 28a—12
 اوشكو — ў ш к ў (қуш бурни). 34a—4

X

- خايل — х а ј л (анча, кўп). 30b—3
 خالى — х а л і (кийгиз). 8a—2
 خاصطا — х а с т а (хаста). 23a—10
 خاصطا بولدى — х а с т а б о л д і (заифланди). 23a—13
 خاصطالاندى — х а с т а л а н д і (касалланди). 9b—12
 خاتون — х а т у н (хотин). 18b—8
 خاش — х а ш (хоч бут). 22b—4
 خوجا — х о ж а (қулдор). 43a—10

خِرْلَدِي — х о р л а д і (уйқуда ҳириллади).
21б—3

خُورَاز — х о р а з (хўроз). 15б—4

خوش — х о ш (ёқимли). 33а—4

خوشداهش — х о ш д а ш (дўст). 22а—4

خوش کوردِي — х о ш к о р д і (кўнгли ёзилмоқ).
6б—11

حورما — х у р м а (курмо). 8б—13

Ч

چاوروند — ч ä в р ў н д і (айланмоқ). 15б—13

چالیش — ч а л і ш (қилич билан уриш). 34а—1

چامور — ч а м у р (лой). 38а—8

چاطر — ч а т і р (парда). 4б—12

چاغاناق — ч а ғ а н а қ (тирсак). 32а—4

چاقмақ — ч а қ м а қ (киши номи). 78а—4

چақа — ч э г ä (елка). 4б—1

چакти — ч э к т і (тортмоқ). 12а—4

چакوش — ч э к ў ш (болға). 34а—5

چичик — ч э ч і к. 35а—11

چичак — ч э ч ä к (гул). 18а—9

چيان — ч і ј а н (чаён). 25а—12

چимدیوج — ч і м д і в у ч (мўйчинак). 34а—12

چимилادی — ч і м д і л а д і (чямчиламоқ). 30а—13

چىلاق — ч і п л а қ (яланғоч). 24б—13

- چِقَارَ — ч і қ а р (чиқармоқ). 54б—11
 چِقِين — ч і қ і н (совуқ шамол). 22а—7
 چِقِش — ч і қ і ш (чиқмоқ). 14б—8
 چِقتى — ч і қ т і (пайдо бўлмоқ). 23а—3
 چِقتى — ч і қ т і (хафаланмоқ). 17б—7
 چِقتى — ч і қ т і (йўналмоқ). 15а—4
 چوكتى — ч ۆ к д і (чўқмоқ). 12а—10
 چَلْبَان — ч о л п а н — юлдуз (туркманча).
 30б—3
 چومدي — ч о м д і (ботмоқ). 27а—2
 چومچي — ч о м ч і (чўмич). 34а—6
 چومالى — ч у м а л і (чумоли). 33а—8
 حون — ч у н (чунки). 89б—9
 چوقور — ч у қ у р (чуқур). 12б—11

Ш

- شَابَاك — ш ä б ä к (нопок). 24б—12
 شَبَر — ш ä б ä р (чевар). 31б—6
 شَابُوا — ш ä б у в ä. 9а—1
 شَاغِر — ш ä ğ ĩ р (май). 36б—9
 شَاق — ш а ғ (чоғ, пайт, туркм. *шақ*).
 18а—11
 شَايَا — ш ä j ä (ётқизилган тош). 7а—9

- شَايِنَالدى — ш ä j н ä л д і (қаттиқ маст бұлмоқ). 9б—2
- شَايِنَادى — ш ä j н ä д і (чайнамоқ). 35б—9
- شَاقْلَاق — ш а қ л а қ (анқов). 19а—12
- شَاقَال — ш а қ а л (чия бұри). 7б—10
- شَاقِرُ كُوْز — ш а қ і р қ о з (чақир кўз). 24б—6
- شَاقْمِي — ш а қ т і (чақмоқ, чақимчилик). 21б—8
- شَال — ш а л (нуқсон). 20б—9
- شَال — ш а л (пўстин). 29а—7
- شَالغَادى — ш а л ғ а д і (рағбатлантирмоқ).
- شَالْقَادى — ш а л қ а д і. 15а—1
- شَالْغَام — ш а л ғ а м. 31б—9
- شَالُو — ш а л у (тулум) 7а—6
- شَامِي — ш а м і (шомлик). 63а—3
- شَامِرُوق — ш а м р у қ (дарадаги ариқча). 19б—7
- شَانَاق — ш а н а қ (лой товоқ). 18а—4
- شَانَسْ مَالَادى — ш а н ш м а л а д і (безамак). 24а—9
- شَانَشُوا — ш а н ш ^{у²⁴} (санчик, санчуқ). 16б—6
- شَابَاقْ لى — ш а п а қ л і (шапоқли). 4а—7
- شَابِلَادى — ш а п л а д і. 32а—10
- شَابِرْ اَص — ш а п р а с. 85а—7
- شَار — ш а р (шаҳар). 35а—7
- شَارَا — ш а р ^{а²⁵} (баҳона, узр). 14б—7

²⁴ Саҳифа четида санч шакли ҳам берилган.

²⁵ Саҳифа четида ш а р а, х о н а қ а деб ҳам берилган.

- شارلاندى — шарланді (эга бұлмоқ). 9б—13
- شارمان — шарман (шимармоқ). 21б—2
- شارتى — шарпти (чопти). 20а—2
- شرشا — шарша (чумчуқ, туркманча).
25а—10
- شاتان — шатан²⁶. 21а—4
- شاطلادى — шатладі (бармоғни қарсиллатиш).
28б—2
- شاطلاندى — шатланді (бармоғни шақиллатиш).
10б—10
- شافتالى — шафтәлі (шафтоли). 14а—12
- شاشاق — шашақ (эски, туски). 21а—2
- شاشى — шаші (кундуз кўрмовчи). 4а—5
- شاش قمردى — шашқірді } сув бұғозда туриб
شاشادى — шашаді } қолмоқ. 21б—7
- شاشرادى — шашраді (сачрамоқ). 24а—8
- شاشتى — шашті (шошмоқ). 8а—12
- شاورادى — шәврәді (айланмоқ).
шәврүнді. 15б—13
- شاوراندى — шәврәнді (айланди). 7а—2
- شايىن — шәјін (қандай). 30б—8
- شاراز — шараз (закуска). 36б—4
- شارو — шәрұ (аскар). 25б—2

²⁶ Арабча ва туркчаси ҳам ноаниқ.

- شاتوك — ш ă т ӯ к (мушук). 43б—3
 شاشان — ш ă ш ă н (зийрак). 27б—51
 شاشتي — ш ă ш т і (ечмоқ). 13б—3
 شبان — ш і б ă н (ғудда). 15б—3
 شين — ш і б і н (пашша). 16а—13
 شِراق — ш і к р а қ (сув чиқариладиган чарх паррак). 15б—7
 شيق — ш і қ (чақириқ). 36а—4
 شلبيق — ш і л б і қ (махсус дарахт — „набус-дан“ ишланган ҳасса). 25б—4
 شيمان — ш і м а н (кўкаламзор).
 ш і м г ă н. 14а—13
 شيمدي — ш і м д і (эмди). 83а—7
 شينگلادی — ш і н г л а д і (шинғилламоқ, шивилламоқ). 24а—9
 شينغیل — ш і н ғ і л (чуқур). 25а—11
 شبلدادي — ш і п і л д а д і (шивилламоқ).
 شبلضادي — ш і б і л т а д і. 38б—11
 شيراي — ш і р а j (ранг). 32а—3
 شيرايي — ш і р а j і (рангли). 17б—9
 شراق — ш і р а қ (чироқ). 36а—3
 شراق لاندی — ш і р а қ л а н д і (ёришмоқ, нурланмоқ). 37а—2
 شبستق — ш і б і с т і қ. 25а—9
 شيرين — ш і р і н (ширин). 33а—2

- شيرکين — ш і р к и н (бир хил ўсимлик). 24б—12
 صيرشا — ш і р ш а (шиша). 18а—8
 شيرشا — ш і р ш а (чумчуқ). 25а—10
 شيرشيق — ш і р ш і қ (чуғурчуқ). 18а—11
 شيش — ш і ш (оёқ боти). 19б—6
 شيشاك — ш і ш а к (чечак касали). 11а—13
 شيشاك — ш і ш а к (икки ёшли эчки). 13а—2
 شيشك — ш і ш і к (шишган). 84а—11
 — ш і ш қ а н (сичқон). 28а—1
 شيش لادى — ш і ш л а д і (сихга тизмак). 21б—6
 شيش لاندى — ш і ш л а н д і (сихга тортилди). 7а—1
 شيش رادى — ш і ш р а д і (сачрамоқ), 28б—6
 شيشتى — ш і ш т і (шишмоқ). 38б—9
 شور بلمش — ш о в р ў л м и ш (айлантирилган).
 34б—6
 شورولشان — ш о в у л ш а н (чувалчанг). 25а—8
 شوروردى — ш о в у р д і (айлантирилмоқ). 29б—13
 شوق — ш о қ (кўп). 30б—4
 شوقرادى — ш о қ р а д і (қийнамоқ). 8б—6
 شوق بولدى — ш о қ б о л д і (кўпайди). 31б—3
 شولاك — ш о л ä к (чўлоқ). 4а—10
 شولماك — ш о л м ä к (ёғоч челак) туркманча.
 11б—2
 شوب — ш о п (похол чўпи). 29б—10

شابلادی	— ш о п л а д і. 30a—6
سورک	— ш ǒ р ä к (чурак). 29a—6
شورل	— ш о р а л (машхур). 33a—7
شوبا	— ш ǔ б ä (устга очиқ кийиладиган пўс-тин). 27b—1
شوال	— ш ǔ в ä л (қс 11
شويون	— ш ǔ j ǔ н (чўян). 12b—13
شولغادي	— ш у л ғ а д і (ўрамоқ). 32a—5
شولغالبين	— ш у л ғ а л і н (тугун). 8a—2
شولغو	— ш у л ғ у (чулғов). 31b—10
شوبراك	— ш ǔ п р ä к (эски). 14b—7
شورودي	— ш у р у д і (чиримоқ). 10a—11
شورۇك	— ш ǔ р ǔ к (чурук). 48a—4
شورشاك	— ш ǔ р ш ä к (қари туя). 13b—1
شوش كوردى	— ш ǔ ш к ǔ р д і (аксурмоқ). 26a—5

Тарихий номлар

9) Турк	47a, 83a, 79b
10) Туркий тил	45b
11) Туркий тиллар	2b
12) Туркман	
7) Татар	44a, 44b, 64b
4) Бошқа лаҳжалар	71b, 61b
3) Бир қанча лугатлар	71b
8) Татар тилида	56a, 85a
2) Бир қавл	76b
1) Айрим диалектларда	82b
14) Қарлуқ	25a
15) Қипчоқ	
6) Кашфузун	2b
5) Заҳрулмулки фи наҳвит турки	2b
13) Шарафуддин Абу ҳайён Мухаммад бин Юсуф бин Али бин Абу ҳайён	2b

МУНДАРИЖА

Бир неча сўз	3
Кириш	8
Луғат бўлими	11
Маърифа ва накра бўлими	106
Кўрсаткичлар	161

На узбекском языке

С. Муталлибов

„АТТУХФАТУЗ ЗАКИЯТУ ФИЛЛУҒАТИТ ТУРКИЯ“
[Редкий дар о турецком (кипчакском) языке]

Изд-во „Фан“ УзССР
Ташкент — 1968

Муҳаррир Ф. Тошматова
Рассом В. С. Тий
Техмуҳаррир В. М. Тарахович
Корректорлар Л. Эркинова, М. Алиева

P11643. Теришга берилди 15/I-1968 й. Босишга рухсат этилди 19/III-1968 й. Формати
60×90^{1/16}—8,75. л. 17,5 босма л. Ҳисоб-нашриёт л. 12,8. Нашриёт № 2246. Тиражи 1300.
Баҳоси 1 с 8 т.

ЎзССР „Фан“ нашриётининг босмахонаси, Тошкент, Черданцев кўчаси, 21. Заказ 25.
Нашриёт адреси: Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.